

KUNGL. VETENSKAPS-
OCH VITTERHETS-SAMHÄLLET
I GÖTEBORG

MINNES- TECKNINGAR

över avlidna ledamöter

2003–2009

GÖTEBORG 2011

Redaktörer:

BIRGER KARLSSON och BO LINDBERG

ISSN 2001-1245

Rundqvists Boktryckeri, Göteborg 2011

INNEHÅLL

Ledamöter avlidna 2003. Minnesteckningar

Lennart Rönmark (1909–2003). Av <i>Anders Sjöberg</i> och <i>Yngve Hammarlund</i>	7
K. Gösta Eriksson (1922–2003). Av <i>Gunnar Gustafson</i>	11
Per Björntorp (1931–2003). Av <i>Mattias Aurell</i>	13
Edmund Dahlström (1922–2003). Av <i>Bengt Rundblad</i>	17

Ledamöter avlidna 2004. Minnesteckningar

Erik Mesterton (1903–2004). Av <i>Sverker Göransson</i>	21
Örjan Ouchterlony (1914–2004). Av <i>Jan Holmgren</i> och <i>Teresa Lagergård</i>	25

Ledamöter avlidna 2005. Minnesteckningar

Lennart Andersson (1948–2005). Av <i>Gunnar Harling</i> och <i>Uno Eliasson</i>	29
Lennart Angervall (1926–2005). Av <i>Lennart Enerbäck</i> och <i>Göran Stenman</i>	33
Gunnar von Proschwitz (1922–2005). Av <i>Gunnar Dahlström</i> ..	37
Hans-Olof Åkesson (1933–2005). Av <i>Annika Skott</i>	41
Per-Olof Sjögren (1919–2005). Av <i>Anders Jarlert</i>	43
Alf Samuelsson (1929–2005). Av <i>Bengt Åkesson</i>	47
Kurt Grönfors (1925–2005). Av <i>Christina Ramberg</i>	51
Hemming Virgin (1918–2005). Av <i>Christer Sundqvist</i>	55
Gunnar Olsson (1914–2005). Av <i>Thomas Lindkvist</i>	59

Ledamöter avlidna 2006. Minnesteckningar

Sven Godlund (1921–2006). Av <i>Lars Nordström</i>	63
Jörgen Westerståhl (1916–2006). Av <i>Lennart Weibull</i>	67
Petter Karlberg (1919–2006). Av <i>Ingemar Kjellmer</i>	73
Kjell Härnqvist (1921–2006). Av <i>Ingemar Nilsson</i>	77
Åke Holmberg (1915–2006). Av <i>Bernt Schiller</i>	81

Ledamöter avlidna 2007. Minnesteckningar

Torkel Wallmark (1919–2007). Av <i>Sven Olving</i>	85
Lars Rahmn (1933–2007). Av <i>Nils O. Wentz</i>	89
Sune Örnberg (1925–2007). Av <i>Tomas Forser</i>	93
Lili Kaelas (1919–2005). Av <i>Gunilla Åkerström-Hougen</i> och <i>Jan-Eric Sjöberg</i>	99

Ledamöter avlidna 2008. Minnesteckningar

Alvar Ellegård (1919–2008). Av <i>Göran Kjellmer</i>	103
Lars Melander (1919–2008). Av <i>Per Ahlberg</i>	107
Härje Bucht (1916–2008). Av <i>Mattias Aurell</i>	111
Christer Winberg (1942–2008). Av <i>Thomas Lindkvist</i>	115
Peter Myers (1925–2008). Av <i>Tord Claeson</i>	119
Karl-Gustaf Stukát (1922–2008). Av <i>Ference Marton</i>	123
Paul Åström (1929–2008). Av <i>Peter Fischer</i>	127
Märta Åsdahl Holmberg (1919–2008). Av <i>Sven-Gunnar Andersson</i>	131
Gunnar Lagergren (1912–2008). Av <i>Ove Lindh</i>	135

Ledamöter avlidna 2009. Minnesteckningar

Birgitta Norkrans (1916–2009). Av *Lennart Adler och*

<i>Lena Gustafsson</i>	143
Anders Lundberg (1920–2009). Av <i>Ulf Norrsell</i>	147
Christer Sundqvist (1943–2009). Av <i>Uno Eliasson</i>	153
Alvar Svanborg (1921–2009). Av <i>Arvid Carlsson</i>	157
Per Lindström (1936–2009). Av <i>Dag Westerståhl</i>	161
Lars Werkö (1918–2009). Av <i>Mattias Aurell</i>	165
Göran Kjellmer (1931–2009). Av <i>Karin Aijmer</i>	169
Bo Krasse (1922–2009). Av <i>Gunnar E. Carlsson</i>	173

LENNART RÖNNMARK

1909–2003

Professor emeritus och förutvarande rektorn vid Chalmers tekniska högskola, LENNART RÖNNMARK, avled den 10 maj 2003 i en ålder av 94 år. Han var ledamot av Kungl. Samhället, klassen för matematiska och tekniska vetenskaper, sedan 1963 och dess ordförande 1981.

Lennart Rönmark föddes i Hörby i Skåne 1909. Han tog studentexamen i Kristianstad 1927 och blev civilingenjör i väg- och vattenbyggnad vid Kungliga Tekniska Högskolan 1932. Efter några års anställningar, först som byggnadskonstruktör och sedan som arbetschef, blev han 1939 chef för Skånska Cementgjuteriets (numera Skanska AB) västsvenska avdelning. Lennart Rönmark utsågs till professor i byggnadsekonomi och byggnadsorganisation vid Chalmers tekniska högskola 1951 och var högskolans rektor under perioden 1958–1966. Han avgick med pension från sin professur 1974.

Under sin tid som kostnadsmedveten och rationaliseringsinriktad företagsledare i en industri med icke permanenta produktionsplatser arbetade Rönmark metodiskt och förnyelseinriktat med byggnadsbranschens ekonomi- och organisationsproblem. Han inbjöds av Chalmers att från hösten 1943 vara speciallärare inom området och hålla föreläsningar i civilingenjörsutbildningen. Ämnet växte ständigt i betydelse, och 1951 beslöt Chalmers att inrätta Skandinaviens första professur i ämnet Byggnadsekonomi och Byggnadsorganisation. Lennart Rönmark kallades att vara dess första innehavare.

De teknologer som haft förmånen att ha Rönmark som lärare glömmmer aldrig hans föreläsningar. Han hade en sällsynt förmåga att konkretisera sin framställning med drastiska exempel från sin verksamhet som byggare och konstruktör. Att han gjorde det med en betydande portion humor stimulerade teknologernas intresse för ämnet.

Efter decenniens diskussion om samhällets behov av och engagemang i forskning inom byggområdet etablerades 1953 Statens nämnd för byggnadsforskning, senare omvandlad till Statens råd för bygg-

nadsforskning. Härigenom skapades förutsättningar för en effektiv forskning inom det byggnadsekonomiska området. Lennart Rönmark blev från början ordförande inom den forskningsenhet som nämnden lokaliserade till Göteborg. Forskningen inriktades mot produktionsaspekter i byggandet mot produktionshjälpmedel, rationalisering, produktionsekonomi. Den genomfördes i nära samverkan med institutionen för Byggnadsekonomi och Byggnadsorganisation. När Rönmark efter rektorstiden återtog ledningen av institutionen skedde en betydande expansion. Resurser skapades för en utbyggd forskning och ökade utbildningsinsatser. Forskningsområdet vidgades. Det kom bland annat att omfatta tillämpning av kvantitativa metoder som stöd för beslutsfattande och för studier av byggmaterialdistribution och byggtransporter. Tidigt introducerades datorn som hjälpmedel i planerings-sammanhang och för simuleringar av beslutsprocesser. Under dessa år inleddes även forskning om ledning av tillfälliga organisationer. Härigenom lades grunden till institutionens engagemang inom projektledning, ett av institutionens profilmråden. Institutionens forskningsområde breddades sålunda så att det vid Rönmarks pensionering kom att omfatta fundamentala områden inom byggandets management, från projektering, produktion och projektledning till samhällsplanering och förvaltning.

Lennart Rönmarks rektorstid omfattade en period som i många avseenden kom att bli en av de mest dynamiska i Chalmers utveckling. Teknikens och ingenjörsyrkets ökande betydelse i samhällsutvecklingen gjorde att praktiskt taget alla tekniska högskolor i världen expanderade. För Chalmers del blev det aktuellt med nära nog en fördubbling av antalet intagna teknologer till inemot 800 per år, av antalet professorer till ca 90 och av byggnadsbeståndet på "Nya Chalmers", nuvarande chalmersområdet, till ca 160 000 kvm, allt inom ett tiotal år. Praktiskt taget alla delar av Chalmers blev nu samlade till ett område, och gamla Chalmers på Vasagatan kunde till sist helt överges.

Expansionen måste ske på ett sådant sätt att de ökande studerandekullarna inte äventyrade utbildningens höga kvalitet och möjligheten att ge nya vetenskapsområden forskningsresurser och plats i utbildningsprogrammen. Byggnadskostnaderna måste hållas inom tilldelade anslag. Befintliga verksamheters ambitioner och problem måste få oförändrad uppmärksamhet från högskoleledningen. I centrum för denna expansion och dynamiska utveckling stod Lennart Rönmark,

en av kollegorna högt respekterad ledare med förmåga att ständigt finna kreativa lösningar. När Lennart Rönmark 1966 överlämnade rektorstolen till sin efterträdare, Nils Gralén, hade Chalmers resursmässigt byggts ut till en internationellt slagkraftig teknisk högskola.

Lennart Rönmark var en av chalmeristerna mycket omtyckt rektor. Hans engagemang för studenterna var stort, och han stod dem nära. Lennart och hans hustru Maja deltog ofta tillsammans i deras verksamhet i fest och vardag. Han var en fantastiskt rolig talare, hans tal vid vårbaler och promotionsbanketter var obetalbara. Inte sällan var han föremål för teknologernas ”practical jokes”, alltid i harmoni med rektors egen känsla för betydelsen av humorn i livet. När han slutade som rektor avtackades ”det öppna hjärtats rektor” av studentkårens ordförande som konstaterade att Lennart varit en större idol för studenterna än både Stålmannen och Elvis.

Lennart Rönmark var en aktiv och utåtriktad person. Han spelade i många sammanhang en viktig roll i utvecklingen av det västsvenska byggandet. Han tillhörde grundarna och var den förste ordföranden i Byggcentrum, ett informationsorgan för byggsektorn som etablerades 1956. Han var ordförande i organisationskommittén för Nordisk Byggsdag, som 1965 hölls i Göteborg under temat Stadsförnyelse.

Lennart Rönmark var som aktiv moderat politiker bland annat vice ordförande i stadsfullmäktige i Göteborg. Han var ledamot i Ingenjörsvetenskapsakademien, en tid dess vice preses, och han var i långa perioder styrelseledamot i Forshaga, Apotekarnas Droghandel, Skanska och Länssparbanken. Som framstående gevärsskytt innehade han bl.a. två svenska mästerskap. Som ledare, framför allt som ordförande i Skytte-Överstyrelsens verkställande utskott, gjorde han bestående insatser för den frivilliga skytterörelsen.

Lennart Rönmark erhöll H. M. Konungens guldmedalj i 12:e storleken i Serafimerband för sina betydande insatser för det svenska samhället.

De många som har verkat tillsammans med Lennart Rönmark kommer att minnas honom för hans värme och det gemyt han kunde förmedla, för hans förmåga att som ledare uppnå mål och upplösa motsättningar, för hans sätt att skapa entusiasm och tilltro i sin omgivning samt för alla festliga anekdoter.

ANDERS SJÖBERG och YNGVE HAMMARLUND

K. GÖSTA ERIKSSON

1922–2003

Professor emeritus vid Chalmers tekniska högskola, K. GÖSTA ERIKSSON, avled den 21 augusti 2002 i en ålder av 80 år. Han var ledamot av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets klass för fysiska vetenskaper sedan 1980. K. Gösta, som var det namn han hade i allas mun,

föddes den 11 oktober 1922. Han stammade från Orsa, och han var alltid sin hembygd trogen i hjärtat; i alla stunder en redlig dalkarl. Till Orsa vände han åter så snart han kunde, och i sin stuga med vidunderlig utsikt över Orsasjön hämtade han mycket av sin kraft och entusiasm.

Efter studentexamen i Västerås studerade K. Gösta kvartärgeologi i Uppsala. Hans tidiga vetenskapliga arbeten avsåg klassisk kvartärgeologi och hans licentiatuppsats behandlade Stockholmsåsen vid Halm-sjön, där så småningom Arlanda flygplats kom att byggas. I detta arbete kom han i kontakt med ingenjörsgelogiska problem kring flyg-platsbygget. Byggnadsgeologi blev därmed ett av hans huvudsakliga arbetsfält för framtiden.

Åren 1947–48 var K. Gösta medlem av den svenska djuphavsexpeditionen med forskningsfartyget Albatross. En borrhärna från den västra djuphavsbassängen i Medelhavet gav grundmaterialet till hans doktorsavhandling. Avhandlingen behandlar den geologiska utvecklingen i medelhavsområdet under kvartärtiden med utgångspunkt från sedimenten i denna borrhärna. Genom Albatrossexpeditionen blev han fångad av den marina geologin och detta blev hans andra huvudintresse.

I mitten av 1960-talet blev K. Gösta docent vid Chalmers geologiska institution, och efter professor Gunnar Beskows pensionering utsågs han till professor i geologi, särskilt teknisk geologi den 1 augusti 1971. K. Göstas tid som professor vid institutionen kännetecknades av en stark expansion särskilt av den del av den gemensamma institutionen som riktade sig mot Göteborgs universitet. Forskarutbildningen

startade 1974. Geoenergi, geohydrologi och geomiljöforskning fick en ökad plats i Chalmersdelen av institutionens forskningsprogram med studier av grundvattenvärmesystem, värmelagring, försurning, loggningsteknik, bergarters mekaniska egenskaper, grustäkt under grundvattenytan, markvatten i urban miljö, grundvattennivåer ingenjörsgelogiska kartor o.s.v. Samarbetet med andra institutioner gav upphov till tvärvetenskapliga forskargrupper: Geohydrologiska forskningsgruppen 1972–1991, Jordvärmegruppen 1981–1988 och Forskargruppen för geotermisk energi 1982–1993. K. Gösta anordnade 1976 det XII:e Nordiska geologiska vintermötet och var initiativtagare till den utbildning i petroleumprospektering som Chalmers drev från 1981 till 1998.

K. Gösta var en man med stort hjärta och tid för alla, ibland på bekostnad av sin egen tid för det lugna enskilda arbetet. I de sällskap han vistades vill man gärna se honom igen och han blev därmed också invald och en aktiv ledamot i både vittra och glada sällskap, däribland Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg. Körsång var ett av hans stora intressen och under sin uppsalattid blev han medlem av Orphei Drängar, ett engagemang som gav honom mycket glädje genom åren. Han var även medlem av Par Bricole.

K. Gösta var mycket uppskattad av Chalmers teknologer. Det bottenade delvis i att geologiämnet är annorlunda till sin karaktär än de traditionella tekniska ämnena, men K. Göstas entusiasm och mänskliga värme gav andra kvaliteter till relationerna med dem. Främst kom givetvis Chalmers sångkör, där han var inspektör under många år, och så länge han fanns bland oss sjöng körens luciatåg extra vackert för K. Gösta och oss. Som emeritus blev han en sorts sinnebild för en Chalmersprofessor och varhelst en golfbana eller liknande skulle invigas fick han ”slå den första bollen”. Till stor del för sitt uppskattade arbete med teknologerna fick han Chalmersmedaljen 1994.

Vi är många som saknar K. Gösta som vän och mentor. Han var en man med ett stort och gott hjärta. För honom var inte något omöjligt och inte heller något mer nedslående än att man kunde se något gott komma ut av det. Han gav oss alla en god skjuts ut i världen.

GUNNAR GUSTAFSON

PER BJÖRNTORP

1931-2003

Professor emeritus PER BJÖRNTORP avled 10 oktober 2003 efter en tids sjukdom. Han blev 72 år gammal och var ledamot av Kungl. Samhällets 5:e klass sedan 1981.

Per Björntorp föddes i Jönköping 1931. Efter studentexamen började han medicinska studier i Göteborg där han blev legitimerad läkare 1957. Han disputerade 1960 på en avhandling med titeln *Polyunsaturated fatty acids in man*. Efter post doc-studier vid Oklahoma Medical Research Foundation, Oklahoma, USA, 1961–1962 erhöll Per Björntorp docentur i experimentell medicin vid Göteborgs Universitet 1963 och därefter forskardocentur vid Medicinska forskningsrådet 1964–1970. Per Björntorp utnämndes till biträdande överläkare vid Medicinska kliniken, Sahlgrenska sjukhuset, Göteborg 1971 och till professor och överläkare vid samma institution 1977, där han tjänstgjorde fram till pensioneringen 1996. Under denna tid var han i omgångar prefekt för Medicinska Institutionen I och ledamot av fakultetsnämnden vid Medicinska fakulteten, Göteborgs Universitet.

Per Björntorp var under hela sin karriär osedvanligt forskningsaktiv. Hans område framför alla andra var cellens ämnesomsättning och kontrollen av de metabola processerna, särskilt rörande fettomsättning. Han inspirerades till dessa studier av den dynamiske Göteborgsdocenten, sedermera medicinprofessorn i Uppsala, Lund och Malmö, Bertil Hood, som introducerade ett brett metaboliskt forskningsintresse vid den nystartade medicinska högskolan i Göteborg, samt av professorn i medicin i Göteborg och ledamoten av Kungl. Samhället, Lars Werkö, som Per Björntorp efterträdde.

Per Björntorp visade i sina tidiga studier att fettväv kunde grupperas efter fettvävens cellularitet i undergrupperna hyperplastisk och hypertrofisk fetma. Den förra karakteriserades av ett för stort antal fettceller och den senare av förstörade fettceller, framför allt i bukregionerna. Den hypertrofiska fetman, fetman med för stora fettceller, visade

sig vara associerad med riskfaktorerna högt blodtryck, blodfettsubbningar och diabetes.

För att kunna gå vidare och studera den hypertrofiska fettformen införde Per Björntorp ett nytt mått, nämligen midja-höft-kvoten, waist-hip-ratio, WHR. Bukomfånget inkluderar nämligen den intraabdominella fettmassan och höftomfånget användes som justering för den undersökta personens storlek. Midja-höft-kvoten har efterhand justerats som en oberoende riskfaktor för kardiovaskulär sjukdom, diabetes och stroke hos såväl män som hos kvinnor.

Bukfetma har visat sig vara starkt känslig för fettmobiliserande ämnen, vilket betyder att levern exponeras för höga koncentrationer av fria fettsyror som anses vara hastighetsbegränsande för leverns produktion av aterogena lipoproteiner och som driver glukoneogenesen. Resultatet blir blodfettsubbningar och höga glukosvärden i blodet, d.v.s. faktorer som driver fram åderförkalkning och diabetes.

Efter hand kom Per Björntorps forskning att inrikta sig mot betydelsen av endokrina rubbningar för fettomsättningen. Han studerade såväl binjurehormonerna som könshormoner och tillväxthormon och kunde så småningom hävda att det enkla måttet på centralisering av fettdepån, midja-höft-kvoten, är ett index på en komplicerad hormonell rubbning som har sitt ursprung i en överkänslighet i hypofys-binjuresamspelet.

Ett tankeväckande resultat av Per Björntorps forskning är att många socioekonomiska och psykosociala handikapp är associerade till sjukdomsbilder med hög känslighet för hypofys-binjuresamspelet. Hit kan räknas depressions- och ångesttendenser samt rökning och hög alkoholkonsumtion. Därmed kunde Per Björntorp koppla samman psykiska och somatiska rubbningar som ofta leder till kardiovaskulär sjukdom.

Per Björntorp samlade en stor och entusiastisk forskargrupp omkring sig och den samlade produktionen från gruppen kom så småningom att uppgå till åtminstone 600 artiklar. Per Björntorp handledde själv ett antal doktorander som efter disputation förde hans verk vidare inom den metaboliska forskningen, som tack vare honom har en framträdande plats vid vår medicinska fakultet. Han erhöll en rad utmärkelser där särskilt kan nämnas det Söderbergska priset 1990.

Per Björntorp var inte enbart forskare. Han var också mycket musikalisk och en framstående cellist. Han tog celloktioner under hela

sitt liv och spelade mycket kammarmusik i Sundbergska Sällskapet och i andra sammanslutningar.

Per Björntorp tyckte också om att laga mat, och familj och vänner fick ofta njuta av hans utsökta kokkonst. Han utvecklade detta till rådgivning för överviktiga i olika sammanhang. Per Björntorp ägde en stor förmåga att skapa trivsamt samvaro runt sig. Det är många som nu känner stor saknad efter hans för tidiga bortgång.

MATTIAS AURELL

EDMUND DAHLSTRÖM

1922–2003

Professor emeritus EDMUND DAHLSTRÖM, född 1922, avled efter en längre tids sjukdom den 26 november 2003. Han invaldes 1979 i Kungl. Samhällets 6:e klass.

Edmund Dahlström växte upp i Stockholm, men i samband med att han började sina gymnasie-studier vid Djursholms Samskola flyttade familjen till Djursholm. Fadern var konsthandlare och modern engelsk konstnärinna, som kom från staden Chester i England. Han avlade studentexamen 1941 och varvade sedan militärtjänstgöring med studier vid Stockholms högskola. Han studerade bl a praktisk filosofi och sociologi, som vid den tiden kunde läsas i praktisk filosofi.

Sociologistudierna stimulerade hans intresse för stads- och samhällsplaneringens problem och han blev 1947 anställd vid Stockholms generalplaneutredning för att studera behovet av kollektiva serviceanordningar. Han genomförde sedan en större undersökning av ett nybyggt ytterområde i Stockholm, Hägerstensåsen och Hökmossen, för att studera den fysiska planeringens sociala konsekvenser. Den genomförda undersökningen blev hans doktorsavhandling *Trivsel i Söderort*, 1951.

Efter disputationen anställdes han på Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS) för arbetsvetenskaplig forskning. Han genomförde flera undersökningar, den första om det expanderande tjänstemannakollektivets klassmässiga, politiska och fackliga attityder, den andra om förhandlings- och samrådsrelationer vid två företag med olika storlek och struktur. Mellan dessa två studier var han 1953–54 Rockefeller-stipendiat i USA för att studera arbetslivsforskning och sociologisk forskning i allmänhet.

Edmund Dahlström erhöll 1957 en docenttjänst vid den sociologiska institutionen vid Stockholms högskola. Han blev nu engagerad i de svenska sociologernas gemensamma läromedelsproduktion, dels som redaktör för *Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning*, 1959,

dels som medförfattare i den av Georg Karlsson redigerade läroboken *Sociologiska metoder*, 1961. Han publicerade också flera egna, allmänt använda metodläroböcker. Han behöll också kontakterna med SNS, som 1962 publicerade den norsk-svenska antologin *Kvinnors liv och arbete*, i vilken han medverkade både som redaktör och författare. Denna bok kan med rätta betraktas som en milstolpe i skandinavisk kvinnoforskning.

Göteborgs universitet erhöll 1959 en professur i sociologi och Edmund Dahlström förordnades först på professuren och utnämndes 1960 till professor i sociologi vid universitetet. Det var den fjärde professuren i sociologi, som inrättades i Sverige. Han kvarstod i denna tjänst till sin pensionering 1987 och ledde således institutionens utveckling i nästan tre decennier. Och det var hans forskningsintressen, som kom att prägla institutionens forskning, t.ex. arbetssociologi, bostadssociologi och kvinnoforskning. Arbetssociologi och kvinnoforskning är alltså forskningsnärliga profilområden vid den sociologiska institutionen i Göteborg, nu med egna professorer.

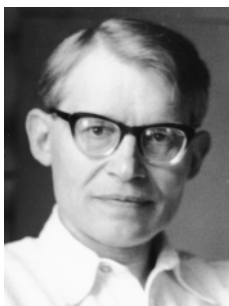
Edmund Dahlström rekryterade under sina första år i Göteborg flera unga, ledande forskare till sin institution, som blev en nationell samlingspunkt för arbetsvetenskaplig forskning. Inför LO-kongressen 1966, som skulle handla om fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen deltog han som forskare i planeringen av kongressen. Han kunde också till kongressen tillsammans med sina medarbetare i Göteborg presentera en forskningsrapport om den tekniska utvecklingens konsekvenser inom arbetslivet. Han fortsatte sedan med ett projekt om fördjupad företagsdemokrati, som anslöt till den forskning om inflytande frågor som han redan på 1950-talet bedrivit på SNS. LKAB anmälde sitt intresse för att delta i fältarbetet och forskningsarbetet påbörjades i Kiruna och Malmberget. Den stora gruvarbetarstrejken 1969 omöjliggjorde dock fortsatt forskning. Det blev i stället en bok med titeln *LKAB och demokratin. Rapport om en strejk och ett forskningsprojekt*, 1971. Bland hans senare insatser inom arbetsvetenskaplig forskning bör nämnas hans medverkan i 1985 års maktutredning, speciellt hans studie av arbetets maktförhållanden, publicerad 1989.

Under sin tid i Göteborg fick Edmund Dahlström också många nya forskningsintressen, bl.a. om den samiska minoriteten i Sverige. Han menade att det fanns en motsättning mellan en politik främjande särart och en politik främjande jämlikhet. Moderniseringen lägger också hin-

der i vägen för bevarandet av små säsamhällen. Edmund Dahlström deltog också i många forskningspolitiska organ som t.ex. samhällsvetenskapliga forskningsrådet, regeringens forskningsberedning och kanslersämbetets planeringsberedning för samhällsvetenskap. Detta skapade ett intresse för kunskapssociologisk och vetenskapssociologisk forskning. Han intervjuade bl.a. sina kollegor vid de samhällsvetenskapliga institutionerna i Göteborg om deras förhållanden till praktiska verksamheter som företag och statliga myndigheter. Svaren på frågorna till kollegorna vid Göteborgs universitet finns sammanfattade och kommenterade i boken *Samhällsvetenskap och praktik*, 1980.

Edmund Dahlström var en sällsynt beläst sociolog och förenade ett djupgående intresse för teoribildning med gedigen metodkunskap. Hans gärning utmärktes också i så hög grad av vetenskaplig idérike-dom och samhälleligt engagemang.

BENGT RUNDBLAD

ERIK MESTERTON

1903-2004

Förre förste bibliotekarien vid Göteborgs universitetsbibliotek, fil.lic. och fil.dr h.c. ERIK MESTERTON avled den 10 januari 2004 i en ålder av 100 år. Han var hedersledamot av Kungl. Samhället sedan 1986.

Carl Erik Benedikt Mesterton var född i Uppsala den 4 oktober 1903 som son till tandläkaren Dick Mesterton och dennes hustru Hildur, f. Tegman. Efter studentexamen 1923 studerade han engelska, nordiska språk, litteraturhistoria och slaviska språk vid Uppsala universitet, där han blev fil.mag. 1930 och fil.lic. i litteraturhistoria 1947. Han var universitetslektor i London och Cambridge 1932–47 (dock tjänstledig under krigsåren 1939–45). 1946 ingick han äktenskap med konsthistorikern Ingrid Jacobsson.

Erik Mestertons licentiatavhandling *Förfining och grovhet. Studier i det litterära pryderiets förhistoria* (1946) är huvudsakligen tillkommen i Uppsala under krigsåren. Det är ett arbete i hans lärare Anton Blancks komparatistiska anda som behandlar litteratur från fyra århundraden och flera språkområden och som har tyngdpunkten förlagd till 1500-talets Frankrike, där François Rabelais är den centrala gestalten. Det motsägelsefulla i dennes verk är ämnet för den också internationellt uppmärksammade uppsatsen ”Incompatible Ideals in Rabelais” (i *Studier tillägnade Anton Blanck*, 1946).

Efter hemkomsten från England övergick Erik Mesterton till biblioteksbanan. Efter ett års tjänstgöring vid riksdagsbiblioteket kom han 1949 till Göteborg som amanuens vid det som då fortfarande hette Göteborgs stadsbibliotek men snart skulle byta namn till Göteborgs universitetsbibliotek. Han blev bibliotekarie där 1952 och förste bibliotekarie 1961. 1973 blev han filosofie hedersdoktor vid Göteborgs universitet.

Vid biblioteket sysslade han framför allt med utländska litteratürförvärv, de sista nio åren som avdelningens chef. Förre överbibliotekarien Paul Hallberg har framhållit att ingen har betytt så mycket för

bibliotekets icke-svenska samlingar som Erik Mesterton. När det gällde att återuppta av kriget avbrutna bytesförbindelser och att knyta nya sådana, inte minst med Östeuropa, gjorde han med sina omfattande språkkunskaper stora insatser. Också i fråga om litteraturinköpen kom hans kritiska skarpblick och breda litteraturkännedom starkt att bidra till att ge Göteborgs universitetsbibliotek det speciella renommé i fråga om utländskt litteraturförvärv som ofta har omvitnats av forskare från andra håll i landet.

I mitten av 1950-talet startade han på eget initiativ ett särskilt ljudarkiv, något då helt unikt i ett forskningsbibliotek. Erik Mesterton gjorde själv ljudupptagningar av teaterföreställningar, uppläsningar och föreläsningar. Och han inskränkte sig inte bara till begivenheter i Göteborg: våren 1958, innan Pasternak tilldelats det nobelpris som han ganska omedelbart tvingades avsäga sig, besökte Mesterton honom i hans hem utanför Moskva och gjorde en inspelning där Pasternak läser egna dikter; det lär för övrigt vara den enda inspelning där dennes röst är bevarad. I sex år efter sin pensionering fungerade Mesterton fortfarande som föreståndare för det som nu heter Ljud- och videoarkivet. Även om han var en framstående biblioteksman, var det dock inte som sådan som Erik Mesterton gjorde sina mest betydelsefulla insatser. Det var som kritiker, essäist och översättare.

Redan under sin studietid i Uppsala var han väl orienterad i samtida engelsk, fransk, tysk och rysk diktning. Han läste T. S. Eliots epokgörande dikt *The Waste Land* redan 1922, d.v.s. samma år den utkom. Tio år senare publicerade han tillsammans med sin vän Karin Boye en översättning av dikten som blivit klassisk. Det var i tidskriften *Spektrum*, där de båda ingick i redaktionen. I samma årgång av tidskriften publicerade han två uppsatser som liksom Eliot-översättningen kom att få stor betydelse för den svenska poesins utveckling under 1930- och 1940-talen: ”Poesi och verklighet i modern engelsk lyrik” respektive ”T. S. Eliots metod”. Den sistnämnda, flera gånger omtryckt också i engelsk översättning, är en av de första mera inträngande studierna av Eliots poetiska teknik och försvarar väl en rangplats också i ett internationellt sammanhang.

Under åren som universitetslektor i England fram till kriget bedrev Mesterton introduktionsverksamhet så att säga åt andra hållet. Han presenterade modern svensk litteratur och översatte (tillsammans med Denys Harding) bland annat Pär Lagerkvists *Det eviga leendet*,

Gäst hos verkligheten och *Bödeln* så tidigt som 1934–36.

Samtidigt blev han ännu mera förtrogen med den nya engelskspråkiga dikten och litteraturkritiken. Han var vän med den legendariske kritikern Frank Leavis och medverkade i dennes tidskrift *Scrutiny*. Men han höll sig välinformerad också om det kontinentala kulturlivet; i slutet av 1920-talet och början av 1930-talet deltog han flera år i de berömda internationella sommarsamtalen i Pontigny i Frankrike.

Jämsides med krigsårens avhandlingsarbete i Uppsala bidrog han där till att i Sverige introducera den brittiska och amerikanska nykritiken och dess teknik att närläsa poesi. Nya översättningar av Eliot-texter följde, denna gång i samarbete med Erik Lindegren. Tillsammans med honom gjorde han också en uppmärksammad översättning av Shakespeares *Hamlet* (1967). Men framför allt gällde under 1950- och 1960-talen hans intresse rysk och polsk diktning. Han översatte och introducerade bland annat Achmatova, Pasternak, Brodskij, Gombrowicz, Herbert och Szymborska, de två sistnämnda också de tillsammans med Erik Lindegren.

Som introduktör och översättare låg Mesterton före de flesta. I det avseendet tillhörde han i bokstavlig mening avantgardet. Han hade en sällsynt skarp blick för vad som verkligen var betydande i den nya diktningen. Men också när det gällde litteraturvetenskaplig teori och metod tillhörde han förtruppen, och det inte endast i unga år utan så länge han över huvud taget kunde läsa.

Under 1970-talet och första hälften av 1980-talet var han en livlig deltagare i seminarieverksamheten vid den litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg. Här var han med om att introducera rysk, tjeckisk och fransk strukturalism. I ett föredrag som han höll vid 77 års ålder presenterades för första gången i Sverige Michael Riffaterres poesisemiotik.

Redan då hade han starkt nedsatt syn, tio år senare var han i det närmaste blind. När han inte längre kunde läsa, blev musiken hans huvudintresse. I fråga om den var han en hängiven amatör, men när det gällde litteratur var han professionell och hade en genomtänkt estetisk uppfattning. Han var inte någon anhängare av idén om konst för konstens egen skull. Dikt var för honom inget sällskapsnöje. Den stora dikten, menade han, är alltid i opposition mot det bestående: den bekämpar känslans schabloner och tankens klichéer. Det konstnärliga arbetet består i att övervinna det stereotypa, det andrahandsmässiga och

det efterbildande och att söka sig fram till det ursprungliga, till det personliga uttryck som exakt täcker en individuell upplevelse. Diktaren är – som hans ungdomsvän Gunnar Ekelöf har uttryckt det – en som faller träden i "konventionernas skogar". Den stora dikten innebär en appell till läsaren att förändra sitt liv.

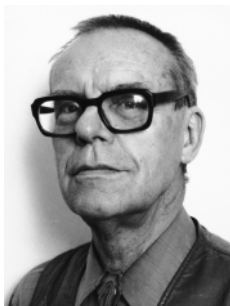
Erik Mesterton behärskade många språk, hans beläsenhet var vidsträckt och hans minne för texter imponerande. Men hans intresse var först och främst internationellt. Med en viss rätt påstod han sig ibland ha försummat en hel del av den samtida svenska litteraturen. Eftersom han aldrig var dagskritiker behövde han inte bekymra sig om de efemära storheter som i varje ögonblick är föremål för mediernas uppmärksamhet. Han läste helst bara det som verkligen angick honom, och han skrev bara när han ansåg sig ha gjort en upptäckt eller en erfarenhet som han ville förmedla också till andra.

Någon har sagt att de verkligt goda läsarna är sparsamma med det egna skrivandet. Mesterton var en verkligt god läsare men inte i första hand en skrivande person. Om man undantar översättningarna så är hans publicerade skrifter förvånansvärt få. Merparten finns omtryckta i samlingsvolymen *Speglingar* (1985).

Erik Mesterton vinnlade sig om att skriva koncentrerat, och hans artiklar och essäer har en mycket hög specifik vikt, om det uttrycket tillåts. Men trots att större delen av hans liv förflöt i det offentliga eller privata bibliotekets skriftvärld, var hans ideala framställningsform egentligen muntlig. Såväl vid privata samtal som vid seminariediskussioner kom hans lärdom, skarpsinne, poetiska känslighet och inte minst hans humor bäst till sin rätt. Detta kan man lätt konstatera genom att ta del av de inte så få radio-, tidnings- och tidskriftsintervjuerna med honom under de sista decennierna.

Erik Mesterton var mycket generös till sin natur, alltid anspråkslös för egen del och aldrig angelägen om att stå i rampljuset. Åtskilliga diktare, kritiker och forskare har vittnat om hur de fått råd och hjälp av honom, och det inte bara när det gällde svåra översättningsproblem. För många även bland dem som inte kände honom personligen var han en föregångare och vägvisare.

SVERKER GÖRANSSON

ÖRJAN OUCHTERLONY

1914–2004

Professor emeritus ÖRJAN OUCHTERLONY, Kungälv, avled den 25 september 2004 i en ålder av 90 år. Han var ledamot av Kungl. Samhällets 5:e klass sedan 1960.

Örjan Ouchterlony föddes i Stockholm 1914.

Efter studentexamen 1933 på Norra Latin i Stockholm studerade han medicin vid Karolinska Institutet och blev legitimerad läkare 1942 efter att 1939–1942 också ha tjänstgjort som militärbakteriolog i Finland. Han började sin yrkesverksamma bana på dåvarande Statens Bakteriologiska Laboratorium där han också, efter en period som gästforskare vid Pasteurinstitutet i Paris, utförde sitt avhandlingsarbete. Han blev medicine doktor 1949 och samma år docent i bakteriologi vid Karolinska Institutet. År 1952 utnämndes han till professor i bakteriologi vid dåvarande Göteborgs Medicinska Högskola, där han startade uppbyggnaden av den nuvarande Institutionen för medicinsk mikrobiologi och immunologi.

Örjan Ouchterlony blev under 1950- och 60-talen världsberömd inom mikrobiologi, immunologi och medicin för den speciella teknik för påvisning och karakterisering av antigener och antikroppar som han utvecklade redan i sitt avhandlingsarbete. Han beskrev och analyserade också matematiskt och fysikaliskt det teoretiska underlaget för en helt ny immunologisk analysprincip, dubbel immunodiffusion i gel, internationellt oftast benämnd Ouchterlony-tekniken, vilken kom att få en enorm betydelse för immunologins utveckling under 1950-, -60 och -70-talen. Som exempel på detta kan nämnas att Örjan Ouchterlony under många år var den internationellt mest citerade vetenskaplige författaren i alla kategorier. Hans upptäckt har av många karaktäriserats vara av Nobelprisklass, men även om han aldrig fick detta pris, erhöll han en rad andra svenska och internationella utmärkelser av vilka speciellt kan nämnas Pasteurmedaljen och det stora nordiska Fernströmpriset i medicin. Han var även ledamot av flera svenska och utländska akademier och vetenskapliga sällskap inklusive Kungl. Vetenskapsakademien.

Örjan Ouchterlony's viktigaste vetenskapliga insats, den s.k. Ouchterlonytekniken är lika enkel som den är genial. Den grundas på att när ett antigen och en mot antigenet riktad antikropp får diffundera mot varandra från två utstansade bassänger i en agargel sker en utfällning där koncentrationerna av de bägge reaktanterna är ekvivalenta, vilket kan ses som en skarp precipitationslinje. Om man har tillgång till en antikropp med känd specificitet, t.ex. i form av ett immunserum som tas från en individ efter vaccination med ett givet antigen, kan man därigenom lätt påvisa förekomst av antigenet ifråga i ett okänt prov även när det förekommer i en komplex miljö, t.ex. för att påvisa om difteribakterier från patienter bildar toxin. Det sistnämnda var just det mycket praktiska syfte som Örjan Ouchterlony under andra världskriget först utvecklade metoden för. Omvänt, med tillgång till specifikt antigen, kan man enkelt bestämma förekomsten av antikroppar riktade mot antigenet i fråga, och därigenom t.ex. fastställa om en individ är immun eller inte. Örjan Ouchterlony klarlade också elegant i sitt tidiga arbete att när, från tre utstansade agargelbassänger, två olika antigenlösningar, den ena med ett känt antigen och den andra med okänt innehåll, samtidigt får diffundera mot en antikroppslösning riktad mot det kända antigenet, kan vid utfällningsreaktionen en av tre olika reaktionstyper inträffa mellan antikroppslösningen och det okända provet:

1. Om provet innehåller identiskt antigen som det kända antigenet ger det upphov till en precipitinlinje som utan avbrott övergår i precipitinlinjen mellan antikroppen och det kända antigenet ("reaction of identity");

2. Om provet innehåller ett antigen som är tillräckligt likt det kända antigenet för att kunna reagera med den använda antikroppen men inte är identiskt med det kända antigenet erhålls en precipitinlinje som övergår i precipitinlinjen mellan antikroppen och det kända antigenet men där den senare linjen också ger en "sporre" över den sammansmälta linjen som tecken på partiell men inte komplett immunologisk identitet ("spur reaction of partial identity");

3. Om provet saknar antigen som kan immunprecipiteras av den använda antikroppen erhålls följdenligt inte heller någon precipitinlinje, alternativt om provet innehåller ett annat antigen mot vilket det också finns antikroppar i det använda immunserumet fås precipitinlinjer som likt två korsade värjor inte till någon del sammansmälter med varandra ("reactions of non-identity").

Dessa fundamentala immunodiffusionsreaktioner kan sedan användas i otaliga immunologiska och medicinska frågeställningar för att påvisa och karakterisera antigener och antikroppar. Tiotusentals vetenskapliga artiklar har använt sig av Ouchterlony-tekniken som huvudmetod, och metoden används ofta fortfarande idag både inom vetenskapen och i sjukvården 60 år efter dess tillkomst. Ouchterlony-tekniken låg också direkt till grund för viktiga efterföljande komplementära tekniker som immunelektrofores resp. kvantitativ immunodiffusion, vilka också använts i tusentals vetenskapliga artiklar och rutinmässigt fortfarande används inom den laboratoriemedicinska sjukvården. Göteborg blev under lång tid ett frekvent besöksmål för internationella immunologer och mikrobiologer, som under kortare eller längre tid som gästforskare kom för att tillägna sig den unika Ouchterlony-tekniken och de många metodologiska vidareutvecklingar och tillämpningar som tillkom inom ramen för bl.a. ett 10-tal avhandlingsarbeten från den göteborgska Ouchterlony-skolan.

En stark drivkraft i Örjan Ouchterlonys arbete var hans strävan att utveckla enkla och billiga analysmetoder som skulle kunna tillämpas i praktiskt arbete även i laboratoriemiljöer med begränsade ekonomiska resurser såsom i utvecklingsländer. Han medverkade aktivt i utvecklingen av metoder för påvisning av antigen-antikropsreaktioner på plasttytor med vattenkondensation och tillämpningar av metoden inom bl.a. tropikmedicinska projekt, och under sin emeritustid också i utvecklandet av den inom immunologin mycket kända och använda s.k. Elispot-tekniken för påvisning av enskilda celler som producerar specifika antikroppar eller cytokiner. Under 60-talet tillkom även ämnesområdet klinisk immunologi, och Örjan Ouchterlony var en tidig tillskyndare och initiativtagare till utvecklingen av detta ämnesområde vid Sahlgrenska sjukhuset.

Även om hans metod huvudsakligen vilar på immunologiska principer så behöll Örjan Ouchterlony hela tiden ett globalt mikrobiologiskt perspektiv, vilket innebar tillämpningar inom skilda forskningsområden som difteri, kolera, tuberkulos och parasitsjukdomar, speciellt snäckfeber (bilharzia). Denna forskning förde honom in på ett flertal internationellt inriktade samarbetsprojekt och olika uppdrag för bl.a. Världshälsoorganisationen (WHO) i länder som Egypten, Indien och dåvarande Östpakistan, nuvarande Bangladesh. Han var dessutom vid olika tidpunkter gästprofessor vid bl.a. Harvard och andra amerikan-

ska universitet. Under senare år, även långt efter pensioneringen 1979, var parasitsjukdomar Örjan Ouchterlonys dominerande intresse, och han bedrev långt upp i 80-årsåldern ett produktivt samarbete med forskningsinstitutioner i Tanzania och Somalia. Som ett kuriosum kan också nämnas att Örjan Ouchterlony vid olika tillfällen var inkallad som expert vid rättegångar, inklusive massmedialt mycket uppmärksammade internationella sådana, där hans teknik hade använts inom rättsmedicinen (*Ö Ouchterlony: "Carl Prausnitz memorial lecture. Immunoprecipitation in court -- the Chamberlain case"*, *Int Arch Allergy Appl Immunol* 82, 233-7, 1987).

Som lärare var Örjan Ouchterlony en originell och stimulerande personlighet och han hade ett stort intresse för undervisningen av såväl medicinstudenter som forskarstuderande. I både forskning och undervisning visade han den "evige studentens" nyfikenhet och han stimulerade vänner och elever till kunskap långt utanför det egentliga ämnesområdet. Hans dagliga närvaro på institutionen ända tills bara för några få år sedan var ett inspirerande inslag i institutionslivet.

Örjan Ouchterlony hade också många andra intressen. Han var en entusiastisk folkdansare och han deltog aktivt i samhällslivet i Kungälv där han bodde. Han var djupt engagerad i Lions arbete och han representerade moderaterna i Kungälvs fullmäktige. Under hans tid som ordförande i byggnadsnämnden lyckades han efter engagerat arbete bevara den unika miljön i det gamla Kungälv.

Vi är många elever, medarbetare och vänner som med saknad och tacksamhet kommer att minnas Örjan Ouchterlony som inte bara den originelle och briljante vetenskapare han var utan också som en omtänksam chef och en trofast vän och kollega.

JAN HOLMGREN och TERESA LAGERGÅRD

LENNART ANDERSSON
1948–2005

Professor LENNART ANDERSSON avled efter en kort tids sjukdom på nyårsdagen 2005 i en ålder av 56 år. Han var ledamot av Kungl. Samhällets fjärde klass sedan 2001.

Bengt Lennart Andersson föddes i Alingsås den 18 september 1948. Efter studentexamen i sin hemstad förlade han sina akademiska studier till Göteborgs universitet, där han 1978 disputerade för doktorsexamen i systematisk botanik på avhandlingen *The Genus Ischnosiphon (Marantaceae)*. Ett par år senare förordnades han till docent, och efter nio år som forskarassistent och forskare (NFR) utnämndes han 1987 till professor i systematisk botanik vid Göteborgs universitet.

Lennart Andersson var främst angiospermsystematiker, morfolog och växtgeograf. Hans första vetenskapliga publikationer utgjordes av en floristisk rapport om några för Alingsåstrakten nya cyperacéer samt ett par större undersökningar över den littorala vegetationen och vegetationszoneringen vid sjön Mjörn (1970–73). Han kom sedan att vända blickarna ut i världen, och så gott som hela hans stora vetenskapliga produktion kom hädanefter att falla inom det neotropiska området (nya världens tropiker). Han koncentrerade sig till en början på de stora och viktiga familjerna *Marantaceae* och *Musaceae* (s. lat.). I ett arbete som föregick gradualavhandlingen gjordes en nytolkning av de invecklade blomställningsförhållandena inom *Marantaceae*, varefter följde en rad revisioner av släkten inom nämnda familj, bl.a. *Thalia* och *Maranta*. Ett nytt släkte, *Sanblasia*, uppställdes från Panama. I samarbete med Helen Kennedy vid University of British Columbia, Vancouver, publicerades 1988 en på nyheter rik bearbetning av marantacéerna i Ecuador.

Delvis samtidigt med marantacéstudierna påbörjades en revidering av det stora och taxonomiskt intrikata släktet *Heliconia*. Hithörande arter är kraftiga och köttiga örter på upp till över 5 m höjd med i allmänhet iögonfallande fågelpollinerade blomställningar. Trots att flera arter framför allt i varmare områden länge odlats som prydnadsväxter utomhus el-

ler i växthus befann sig släktet i taxonomiskt kaos, till stor del säkert beroende på svårigheten att insamla, hantera och preparera materialet. Andersson reviderade kraftigt undersläkten, sektioner och artgrupper och beskrev den troliga evolutionen inom släktet. Hans avsikt var att åstadkomma en fullständig monografi. Denna hann tyvärr aldrig slutföras.

I början av 1990-talet överflyttade Lennart Andersson en del av sitt intresse till de neotropiska släktena av familjen *Rubiaceae*, den tredje i storleksordning av världens växtfamiljer med troligen runt 10.000 arter. I samarbete med sin egen forskargrupp, för närvarande fyra doktorander, och flera utländska forskare, gjordes djupgående undersökningar över släktskapsförhållanden och evolutionslinjer inom familjen. Analyserna baserades till stor del på ny molekylärbiologisk metodik. Ett av hans viktigaste arbeten är den stora monografien över det medicinskt betydelsefulla kininproducerande släktet *Cinchona*, publicerad 1998 i *Memoirs of The New York Botanical Garden*. Släktet har under mer än 200 år behandlats av otaliga forskare, och mer än 330 arter och varieteter har uppställts. Andersson skriver i inledningen att avsikten med revisionen var att "... improve the reputation of one of the most infamous genera of Andean plants. Despite its small size, it has been regarded as taxonomically hopeless for more than a century." Han reducerar antalet arter till 23, varav tre beskrives som nya för vetenskapen. Bakom denna monografi ligger ett mycket stort och mödosamt arbete.

Lennart Andersson var en skicklig och skarpsynt fältforskare. Han gjorde forsknings- och insamlingsresor till Peru, Ecuador, Brasilien, Colombia, Venezuela, Franska Guyana, Guyana och Panama. I många områden måste insamlingsarbetet ske under primitiva och ofta fysiskt krävande förhållanden. Han insamlade ett rikt material, av vilket huvuddelen nu förvaras i det stora vetenskapliga herbariet vid Botaniska institutionen i Göteborg. Materialet kommer därigenom att genom utlåning och gästforskarbesök förbli tillgängligt för nutida och framtida forskare runt om i världen. Duplettmaterial har i många fall distribuerats till vetenskapliga museer och institutioner i andra delar av världen.

Som växtgeograf var Andersson anhängare av den s.k. refugieteorin. Denna innebar att havsytans nivå under vissa geologiska perioder varit så hög att många nu sammanhängande landområden i tropiska Sydamerika periodvis varit isolerade från varandra, något som kan förklara en del egenheter i regnskogarnas nuvarande utbredning och artsammansättning.

Sedan 1986 har Lennart Andersson varit medredaktör för den internationella skriftserien *Flora of Ecuador*. Serien startades vid dåvarande avdelningen för systematisk botanik vid Göteborgs universitet 1973 och har hittills utkommit med 76 volymer av varierande omfång.

Genom sin vetenskapliga skicklighet och kvalitativt högtstående produktion vann Lennart Andersson internationellt anseende. Han deltog som föreläsare i många internationella konferenser och symposier och besökte flera utländska herbarier och forskningsinstitutioner för längre eller kortare tid. Han vistades bl.a. under tre månader vid Jodrell Laboratory of Molecular Systematics i Kew Gardens, London. Han hade även flera officiella uppdrag, såväl svenska som internationella.

Som forskare var Lennart Andersson noggrann och ambitiös. Redan tidigt (1982) erhöll han Kungl. Samhällets Wallinpris. Den vetenskapliga skickligheten och den alltid öppna attityden till nya idéer och tekniker kombinerades med en stor arbetskapacitet. Lampan i hans arbetsrum var ofta tänd intill sent på natten, och det var vanligt att arbetet även var en del av helger och semestrar. Forskningen fortskred trots ofta samtidigt engagemang av olika uppgifter inom institutionens och universitetets administration. Utredningar, sakkunniguppdrag och andra vetenskapliga uppdrag genomfördes alltid med stor noggrannhet.

Vid sidan av det vetenskapliga arbetet var Lennart Andersson en allmänt beläst person med stort intresse för olika grenar av kulturen. Han följde noga vad som tilldrog sig inom teaterns och musikens värld. Som ung doktorand hörde han till den Botaniska institutionens rolig-hetsministrar och förhöjde stämningen vid disputationer och andra tillställningar. Han författade själv fyndiga texter, som på ett oskyldigt men roande sätt gisslade personer och företeelser. Objekten var i allmänhet valda ur institutionens eller universitetets värld. Oftast framförde han själv texterna med kraftig sångröst och med melodierna med förkärlek lånade från Gunnar Wennerbergs Gluntarne. Under senare år förändrades hans personlighet och han blev mera sluten. Få, om ens någon, på hans institution kom honom egentligen riktigt nära som person. Hans framtoning blev diskret, men han förblev hela tiden vänlig och hjälpsam. Den seriöst intresserade studenten fick alltid en god och fast handledning. Hans kolleger och vänner jorden runt beklagar djupt hans alltför tidiga bortgång.

GUNNAR HARLING och UNO ELIASSON

LENNART ANGERVALL

1926–2005

Professor emeritus STIG LENNART ANGERVALL avled den 20 januari 2005 i en ålder av 78 år. Han var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1986.

Lennart Angervall föddes i Göteborg 1926 och växte upp i Annedal. Han var yngsta barnet i en syskonskara på sju. Namnet Angervall härrör från Angereds vallar, faderns hemtrakter. Han avlade studentexamen vid Vasa högre allmänna läroverk 1946 och inledde därefter sina läkarstudier i Lund, där han blev medicine kandidat 1949. Redan i början av 1950-talet engagerades Lennart Angervall i arbetet vid Patologilaboratoriet, Sahlgrenska sjukhuset, och från 1954, samma år som han avlade sin medicine licentiatexamen, vid den Medicinska högskolans nya Patologiska institution. Lennart Angervall disputerade för medicine doktorsgrad 1959 och utnämndes till prosektor i patologi 1967. Befattningen ombenämndes till biträdande professur 1959. Tjänsten var från början var avsedd att placeras vid en ny akademisk enhet vid Östra sjukhuset, men förlades, då denna inte kom till stånd, till Vasa sjukhus. I samband med en ny omorganisation införlivades denna avdelning år 1979 med Universitetets institution för patologi vid Sahlgrenska sjukhuset och tjänsten omändrades i samband härmed till professur. Lennart Angervall kvarstod i denna befattning fram till sin pensionering 1992.

Lennart Angervall startade sin forskarkarriär som elev till professor Gösta Hultquist som gav impulsen till avhandlingsarbetet. Detta utfördes på ett för tiden typiskt, helt självständigt sätt. Avhandlingen, som publicerades 1959, hade formen av en monografi med titeln *Alloxan diabetes and pregnancy in the rat: effects on offspring*. Den behandlade övervikt och ämnesomsättningsrubbningar hos barn till diabetiska mödrar. Alloxan förstör bukspottkörtelns insulinproducerande β -celler och ger därmed upphov till ett tillstånd liknande insulinbristdiabetes, eller typ I diabetes. I avhandlingen studeras bl.a. funktion på basen av analyser av samband mellan organvikter och kroppsvikter. Avhand-

lingen födde ett intresse för biostatistiska metoder och resonemang som kom att få stor betydelse också för Lennart Angervalls fortsatta, kliniskt inriktade forskning. Under denna tidiga experimentellt inriktade fas i Lennart Angervalls forskning vidgades under 1960- och 1970-talet intresset till att utöver experimentell diabetesforskning omfatta ett bredare spektrum av endokrinologiska problem, bland annat i en serie arbeten om bisköldkörtlarnas endokrina funktion. En annan serie arbeten behandlade endokrina effekter på prostatakörteln. Inom detta område disputerade medarbetare som senare blev överläkare vid Sahlgrenska sjukhuset.

Ett annat område där Lennart Angervall kom att göra en betydande vetenskaplig insats gällde njur- och urinvägsskador framkallade av analgetika. Det var känt att vissa smärtlindrande medel i stora doser kunde förorsaka njurskador. Detta problem uppmärksammades under slutet av 1950-talet bland annat genom observationer från Huskvarna, där ett onormalt stort antal individer befanns ha insjuknat och avlidit i njurskador. Man hade observerat att dessa, som utgjordes av en speciell typ av njurinflammation (interstitiell nefrit) ofta förenad med skador på och avstötning av njurpapiller, särskilt ofta förekom efter användande av medel som innehöll läkemedlet fenacetin. I Huskvarna kunde bruket härledas till ett pulver innehållande fenacetin och koffein som var fritt tillgängligt utan recept och i trakten känt som Hjortons pulver. Medlet hade komponerats redan under spanska sjukans tid, 1914–18, av en i Huskvarna då verksam läkare, Dr Hjorton. Pulvret kom till vidsträckt användning i regionen, inte bara som smärtstillande, utan även som allmänt stimulerande och prestationshöjande medel bland de anställda vid vapenfabriken. Konsumtionen hos enskilda personer kunde vara mycket hög, 10-12 pulver per dag (5-6 g fenacetin) uppgavs inte vara ovanligt.

De kliniska iakttagelserna från Huskvarna som publicerades av Kurt Grimlund 1963 fick en avgörande betydelse för att identifiera fenacetinet som en viktig skadeframkallande komponent vid denna analgetikanefropati. Lennart Angervall och medarbetare deltog tillsammans med andra forskargrupper vid denna tid med experimentella och kliniska studier i det arbete som ledde till att fenacetinets roll för uppkomsten av njurskadorna och njurskadornas art kunde klarläggas. Detta arbete ledde också till upptäckten till en tidigare okänd toxisk effekt av drogen, nämligen att den kunde förorsaka epitelförändringar och

cancerutveckling i urinvägarnas, främst i njurbäckenets slemhinnor. Arbetet utfördes i samarbete med bland andra Ulla Bengtsson, sedermera professor i njurmedicin i Lund, och Lennart Wahlquist, som senare blev professor i urologi i Umeå. I arbetet deltog den egna medarbetaren Sonny Johansson som 1976 disputerade på en avhandling med titeln *Studies on renal pelvic tumors*. Denne har sedan fortsatt forskningen inom urologisk patologi och är för närvarande verksam som professor vid Department of Pathology vid Nebraska Medical Center.

De senaste tre decennierna av Lennart Angervalls forskning dominerades av hans intresse för ben- och mjukdelstumörer. Detta kom utan tvivel att bli hans mest framgångsrika forskningsområde. Han inledde under slutet av 1960-talet ett framgångsrikt samarbete med professor Bertil Sterner, som var en internationellt framstående tumörortopedisk kirurg vid Sahlgrenska sjukhuset, tillika ledamot av Kungl. Samhället. Tillsammans bildade de en "Göteborgsskola" inom detta fält, som efterhand nådde internationell ryktbarhet. Ben- och mjukdelstumörer är en heterogen grupp av tumörsjukdomar som innefattar ett mycket stort antal såväl godartade som elakartade tillstånd, där de enskilda tumörtyperna ofta har en mer eller mindre typisk morfologi och olika biologiskt beteende och prognos. Lennart Angervall kom att spela en betydelsefull roll i identifieringen och karakteristiken av många av dessa tumörformer. Detta arbete skedde bland annat tillsammans med ledande forskare inom fältet, av vilka speciellt kan nämnas Franz Enzinger vid Armed Forces Institute of Pathology i Washington DC som 1977 blev medicine hedersdoktor vid Göteborgs universitet. Av de egna medarbetarna kan särskilt nämnas Lars-Gunnar Kindblom som disputerade 1975 och som 1993 efterträdde Angervall på professuren i patologi vid Göteborgs universitet. Han har sedermera framgångsrikt fortsatt utveckla forskningen vad gäller ben- och mjukdelstumörernas diagnostik och patogenes och befäst Göteborgs starka internationella ställning inom detta fält.

Ett av Lennart Angervalls stora intresseområden vad gäller ben- och mjukdelstumörer var så kallade pseudosarkom, det vill säga godartade processer utgående från ben och mjukdelar som simulerar cancer. Ur klinisk synvinkel är dessa tidigare bristfälligt kända lesioner oerhört viktiga då en felaktig diagnos kan få mycket allvarliga konsekvenser för patienten i fråga.

Som tidigare nämnts var Lennart Angervall tidigt också intresserad

av biostatistik. Detta intresse fördjupades med åren och i samarbete med statistiker utvecklade han bland annat nya metoder för att studera korrelationen mellan olika ljusmikroskopiska fynd, tumörernas biologiska beteende och prognos.

Lennart Angervall hade en enastående förmåga att etablera och driva samarbeten med forskare inom olika discipliner både inom och utanför Sverige. Tillsammans med egna medarbetare och samarbetspartners publicerade han cirka 200 vetenskapliga arbeten. Han bedrev en omfattande och framgångsrik forskarutbildning främst med fokus på kliniskt viktiga problemställningar inom tumörpatologi. Angervall var också mycket engagerad i utbildningen av patologer och var en flitigt anlita kursgivare såväl nationellt som internationellt. Det faktum att han var en genuint hjälpsam person parat med hans stora kompetens och erfarenhet inom klinisk patologi gjorde att han flitigt konsulterades som diagnostiker av kollegerna såväl vid den egna institutionen som vid andra lärosäten och sjukhus.

Lennart Angervall var bland annat ledamot i International Skeletal Society och International Academy of Pathology samt i WHO's expertkommitté för ben- och mjukdelstumörer. Han var också en av grundarna av Skandinaviska sarkomgruppen. Angervall promoverades 1992 till odontologie hedersdoktor vid Göteborgs universitet.

Vid sidan av forskningen hade Lennart Angervall också många andra intressen, som han gärna delade med sina nära medarbetare. Han hade ett brinnande sportintresse och utövade själv en rad sporter med framgång. Framförallt var han en mycket duktig tennisspelare och tog bland annat ett par medaljer i tennis-VM för läkare och blev ett år svensk mästare i sin åldersklass i Veteran-SM. Han ägnade sig också med stor entusiasm och framgång åt golf. På samma sätt som i sin forskning närmade han sig dessa sporter från ett vetenskapligt perspektiv och inhämtade ofta omfattande teoretiska kunskaper som han sedan framgångsrikt omsatte vid utövandet av respektive sport. Lennart Angervall var också mycket musikintresserad och var själv en skicklig pianist. Andra intressen som han gärna ägnade fritiden åt var botanik och ornitologi.

Lennart Angervall var en rikt sammansatt person med ett stort intresse för vetenskap. Vi minns honom som en ärlig, noggrann, mycket kunnig och genuint hjälpsam kollega och vän och uppskattar hans värdefulla insatser både som lärare och forskare.

LENNART ENERBÄCK och GÖRAN STENMAN

GUNNAR VON PROSCHWITZ

1922–2005

GUNNAR VON PROSCHWITZ blev ledamot av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället 1964, den 7:e klassen. Han var Kungl. Samhällets ordförande 1988.

I dagarna fick jag från Paris hans sista bok, den han aldrig själv fick se i tryck. Det var hans 20:e bok. Det är en bearbetad och kommenterad utgåva av Pierre Augustin Caron de Beaumarchais brev, *Lettres de Combat*. Det var också Beaumarchais som han ägnat sina första studier och sin doktorsavhandling 1956. I ett brev efter Gunnar von Proschwitz' död skriver den utländske ledamoten av Kungl. Samhället, Gerald Antoine: ”Om nu franskan hade sin höjdpunkt på 1700-talet, så var det utan tvivel hos den outsinlige Beaumarchais som Gunnar trodde sig ha funnit den mest häpnadsväckande rikedom i fråga om uttrycksmedel.”

Gunnar von Proschwitz var född strax söder om Göteborg 1922. Han växte upp i Göteborg och påbörjade sina studier vid dåvarande Göteborgs högskola. Under våra många samtal återkom han ofta till två personer från denna tid, professorn i klassiska språk Harald Hagedahl och den eminente historikern Curt Weibull. Inte minst hade minnet av dessa som orädda och rakryggade demokrater under ofärdsåren etsat sig fast.

1956 disputerade Gunnar von Proschwitz vid den då, sedan två år till universitet omvandlade högskolan. Efter olika tjänster, bl.a. som universitetslektor i franska här i Göteborg var han professor i romanska språk, särskilt franska vid universitetet i Uppsala mellan 1968 och 1971. Han fann sig aldrig riktigt tillrätta i Uppsalas akademiska miljö och återvände till Göteborg, och 1977 kunde han efterträda Hans Nilsson-Ehle som professor i romanska språk, en tjänst som han uppehöll tills han blev emeritus 1988.

1987 kallades han till något högst ovanligt för en person av icke fransk härkomst – han blev gästprofessor under ett år i franska språket och litteraturen vid Sorbonne i Paris.

1700-talets Frankrike och alla dess språkliga och kulturella influenser i Sverige blev ett huvudområde för Gunnar von Proschwitz' forskarmödor.

Från Carl Gustaf Tessins år som svensk minister i Paris 1739–1742 finns en omfattande och märklig brevsamling. Denna utgavs 1983 med en omfattande kommentar under titeln *Tableau de Paris*. Omslaget utgörs av den märkliga Paris-kartan i fågelperspektiv som gavs ut av Michel Etienne Thurgot i början av århundradet. Den valda delen innefattar den byggnad vid Seinekajen där Tessin bodde. Jag tar denna bok som ett exempel bland många, där omsorgen om illustrationer är ett så utmärkande drag, där tidens händelser också i vardagen blir ett historiskt vittnesmål i en större referensram. Tessin klagar i ett brev över vattenförsäljarens rop i den sena aftonen som stör hans sömn. På en motstående sida finner vi en levande gravyr som visar hur en sådan vattenförsäljare kunde te sig, utförd av Bouchardon något år tidigare än brevet är skrivet.

Jag kan inte heller underlåta att nämna hur nära vi kommer Tessin som bl.a. gjorde avgörande avtryck i många av de stycken som i dag är bestående delar i Nationalmuseums internationella kvalitet. Hur levande och nära kommer vi inte den historiska verkligheten när en sida ur Pierre Crozats auktionskatalog finns avbildad – med Tessins handteckningar om inköp och priser.

Inte bara illustrationer var viktiga – för Gunnar von Proschwitz var allt som hörde till en boks utformning av största betydelse. Det gällde papper, typsnitt, satsytor, sidmarkeringar – alltid med medievalsiffror, inget annat dög, typsnittet Baskerville var en nödvändighet. Grunden till denna omsorg och detta kunnande hade den eminenta bokkännaren och tillika Kungl. Samhällets sekreterare en gång, J. Viktor Johansson, grundlagt.

1700-talets Europa rymmer många portalfigurer och personligheter. Många av dem får stort utrymme i Gunnar von Proschwitz' vetenskapliga produktion. Jag har nämnt Beaumarchais. Tilläggas kan exempelvis Rousseau, Piron, Katarina den Stora och inte minst Voltaire.

Gunnar von Proschwitz var starkt engagerad i ett av 1900-talets mest omfattande publiceringsverk, utgivningen av Voltaires samlade verk med bakgrundteckningar och kommentarer som Voltaire foundation i Oxford tagit sig an. Det omfattar 135 volymer, varav 50 band utgörs av Voltaires över 15 000 efterlämnade brev. Bl.a. var det naturligt

att han tog sig an utgåvan av Voltaires biografi över Carl XII. Ingen annan bok publicerades i så många upplagor som just denna under 1700-talet, 60 stycken bara under Voltaires levnad. År 1997 utkom också på svenska en nyöversättning med kommentar av Gunnar von Proschwitz.

Voltaire foundation ger också i två digra volymer ut den omfattande studien om tidningen *Courier de l'Europe*. Här analyseras bl.a. komplicerade språkliga influenser mellan engelskan och franskan via en tidning som producerades i yttrandefrihetens England och som lästes i censurans Frankrike på 1700-talet.

Störst utrymme i Gunnar von Proschwitz rika produktion har dock Gustav III, genom sitt länkande av europeisk, och inte minst fransk, kultur till Sverige. Det är många och invecklade vägar som leder till att denne kung sätter så många och vittförgrenade spår både i svensk politik och i svenskt kulturliv. Ett återkommande drag är diskussionen om kungens personlighet, karaktär och begåvning. Gunnar von Proschwitz ansåg för sin del att den tolkning som utgick från kungens egenhändiga brev nådde djupare än många andra källtolkningar. Det är därför han gav den stora volymen som utkom på svenska 1992 titeln: *Gustav III. Mannen bakom myten*.

Även om Gunnar von Proschwitz egen vetenskapliga produktion i mångt gällde historiskt material var hans öppenhet mot t.ex. 1900-talets litteratur stor. Han föreläste om och samlade sitt seminarium kring Proust, Camus, Malraux eller Toumieu. Här vid universitetet verkade som gästföreläsare Claude Simon några år innan han fick Nobelpriset i litteratur.

Utöver egna böcker medverkade Gunnar von Proschwitz i en mängd samlingsverk inom sin ämnessfär. Förmågan att uttrycka sig enkelt och klart även om komplicerade och sublima ting gör att man finner hans bidrag också i exempelvis i utställningskataloger, uppslagsverk eller Göteborgsoperans programtryck.

Gunnar von Proschwitz var en lysande föreläsare, flitigt anlitad, naturligtvis i Sverige och Frankrike, men också i exempelvis England eller Finland. Omvärldens uppskattning fick många nedslag. I Frankrike kan nämnas Franska akademiens stora pris 1999, ett hedersdoktorat vid Université Stendahl i Grenoble och den franska Hederslegionen.

Gunnar von Proschwitz var en kvalitetsmänniska, vars principfasthet och trohet mot sina ideal i omvärlden ibland kunde uppfattas som

elitistisk arrogans. De han ägnar sina vetenskapliga omsorger är personer ofta med konsekventa idéer och ett starkt och på sikt bärkraftigt rättspatos. Han levde med och för sin vetenskap. Utanför denna är det musiken som har en plats, kanske med ett särskilt försteg för Mozart. Hans förhållningssätt till omvärlden har också ett starkt kvalitativt estetiskt inslag. Utöver den gustavianska enkelhetens starka uttryck hade hans sinne särskilt utvalt den arkitektur och de färg- och formuttryck som danats i de norditalienska stadsstaterna under 1400- och 1500-talen. Livet igenom hyllade han den sol som fick druvan att ädelt mogna och den sol som också främjade ett gott liv såväl hemma i Sverige som i Frankrike och Italien.

GUNNAR DAHLSTRÖM

HANS-OLOF ÅKESSON 1933–2005

Professor emeritus HANS-OLOF ÅKESSON avled den 22 mars 2005 vid 73 års ålder. Han var ledamot i Kungl. Samhällets femte klass sedan 1985.

Hans-Olof Åkesson föddes i Karlskrona den 20 maj 1933. Han tog studentexamen där 1953.

Hans grundläggande medicinstudier vid Lunds universitet till licentiatnivå följdes av disputation vid Uppsala universitet och docentur i genetik därstädes 1963. Sedan 1970 var han professor i psykiatri vid Göteborgs universitet och klinikchef vid Sahlgrenska universitetssjukhuset. Han blev emeritus 1998.

Under Åkessons medicinstudier ledde tjänstgöringen vid Vipeholms sjukhus i Lund till möte med individer med mental retardation, vilket förde honom in på området epidemiologi och genetik. Efter avhandlingen om mental retardation fortsatte han sitt arbete i medicinsk genetik vid Uppsala universitet och på Ulleråkers sjukhus. Här mötte han psykiatern Hans Forssman, och när denne återvände till Göteborg och St Jörgens sjukhus var Åkesson en av dem som följde med.

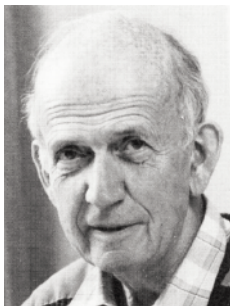
Hans-Olof Åkesson medverkade i uppbyggnaden av ett kromosomlaboratorium – föregångaren till den kliniska genetiken i dag på Östra sjukhuset i den s.k. Skogshyddan, vilket låter idylliskt men i verkligheten var det en utmönstrad vårdpaviljong. När kliniken III på Lillhagens sjukhus blev universitetsklinik blev Åkesson dess första professor och senare också styresman på sjukhuset. Han var inte alltid i samklang med den politiska och administrativa ledningen.

I samarbetet mellan Åkesson och Hans Forssman fanns en synergism. Båda stimulerades – Åkesson med sin idériakedom och arbetsintensitet och Forssman med sina djupa erfarenheter. Några ämnen som herrarna ägnade sig åt känns i dag lätt kuriösa som *Cutis verticis gyrata* och *hyperostosis frontalis interna*. Men Recklinghousens neurofibromatos blev en avhandling och en rad könskromosomavvikelser kartlades.

Åkessons kliniska profil var initialt låg men det rådde inget tvivel om hans naturliga fallenhet. Vid minnestecknarens eget lärarprov i psykiatri med en intervju av en patient, ville plötsligt hela betygsnämnden delta i diskussionen. När minnestecknaren senare talade på tu man hand med patienten var denna helt inriktad på vad den där engagerade, gråhåriga och skalliga professorn hade sagt. Inget annat hade gått hem.

Åkesson arbetade ständigt, rastlöst enligt somliga. Han levde i ett barnlöst äktenskap var hårt arbetande och något av en enstöring. Som emeritus och änking valde han att återvända till Blekinge. Han försvann ur synhåll för kollegor och vänner, men i Läkartidningen dök i slutet av sommaren, d.v.s. ett halvår efter hans bortgång, upp en recension av en medicinhistorisk bok signerad Hans-Olof Åkesson. Detta kan tolkas som så att han var lika rastlöst sysselsatt in i det sista.

ANNIKA SKOTT

PER-OLOF SJÖGREN

1919–2005

Domprost emeritus PER-OLOF SJÖGREN avled den 22 maj 2005. Han var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1970.

Per-Olof Sjögren föddes i Göteborg den 25 april 1919. Han var son till advokat Folke Sjögren och Karin f. Ericson. Konfirmationsläsningen för Knut Ericson fick avgörande betydelse. I antologin *Varför jag blev präst* (1955) har han skildrat hur han vid sin konfirmation fick ”en uppenbarelse av Kristus. Det skedde mitt under pågående förhör: ” ... Jag satt i bänken, närmast mittgången. Kristus stod alldeles bredvid. Det är mig omöjligt att beskriva Hans utseende. Men med en röst som jag aldrig glömmer talade Han, och sade: ’Förstån I ännu ingenting?’ ... Dittills hade jag trott att Kristus uppenbarade sig för oss människor främst i sin härlighetsgestalt. Det sträva allvaret i Hans ord till mig visade mig Honom från en annan sida – lidandesgestalten. Den bilden har aldrig släppt sitt grepp om mig.”

Per-Olof Sjögren valde mellan att bli jurist, präst eller musiker. Han tog studenten på Samskolan, och skrev 1937 som enskilt hemarbete en sonat för violoncell och piano. Efter fil.kand-examen vid Göteborgs högskola, där han särskilt värderade studierna i grekiska, avlade han teologiska examina vid Uppsala universitet, och disputerade 1953 på en avhandling i dogmatik för Hjalmar Lindroth om *Anfäktelsen enligt Rosenius*, som förblev hans enda större akademiska arbete.

Från Luther skiljer sig Rosenius genom att syndafördärvet inte längre hör till den pånyttfödda människans egentliga jag, utan utifrån plågar henne. Eftersom hon redan har Guds krav inom sig, får lagen inte samma plats som hos Luther. Detta tyder på reformert påverkan från George Scott. Likväl vållar helgelsen den kristne möda och lidande, och Rosenius helgelseuppfattning skiljer sig från den ”fullkomliga helgelsen” i metodismen. I anfäktelsen får den troende lära sig bortse från känslotromhet och subjektiva upplevelser och hålla sig till vad Gud gjort och sagt. Därigenom drivs människan till syndakänedom och till

Guds nåd i Kristus. Anfäktelsen har övertagit lagens funktion hos Luther. Samtidigt bryter anfäktelse läran upp Rosenius system och visar vilka djupa intryck han faktiskt tagit av Luther.

Per-Olof Sjögren prästvigdes för Göteborgs stift 1945 av biskop Block efter viss tvekan, eftersom han hade varit aktiv i det ekumeniska K.F.U.M. Efter tre korta sommartjänstgöringar förordnades han till Storkyrkoförsamlingen i Stockholm, där Olle Nystedt då var pastor primarius. Han återbördades till hemstiftet som vice pastor i Östad och sedan i Tvärred. 1951–68 var han först kyrkoadjunkt och från 1955 komminister i Annedal. Som ”Guldhedskyrkans pastor” blev Sjögren känd för sitt pionjärbete i en av Göteborgs första småkyrkor. Han har vittnat om hur nattvarden i ungdomens S:t Johannes kyrka hade kommit i skymundan. Detta ville han förändra, samtidigt som han tog vara på lekmannaaktiviteten i den lågkyrkliga fromheten, förstärkt genom inspiration från lutherska församlingar i USA. Det nya var kombinationen av ett sakramentalt präglad gudstjänstliv och ett livligt lekmanengagemang. Detta var hans särskilda bidrag till den svenska högkyrklighetens pastorala program, som därigenom vidgades utöver de ramar som Gunnar Rosendal 1935 angett. På många resor inom och utom Sverige framträdde Sjögren som predikant och föredragshållare. 1957 blev han ende svenske ledamot i Lutherska världsförbundets Commission on Stewardship and Evangelism, och 1967–77 var han ordförande i arbetsgemenskapen Kyrklig förnyelse. År 1967 skrev domkapitlet i Skara i sitt förord för Sjögren till kyrkoherdetjänsten i Lidköping träffande: ”Vid sidan av det starkt aktiva draget utvisar Sjögrens produktion också djupa insikter om det innersta i kristet fromhetsliv”.

Han ägnade sig åt ett ovanligt omfattande pastoralt författarskap med titlar som *Att bygga inifrån. En bok om själavård och församlingsvård* (1964). Som predikant kunde han vara ojämn, men Treenigheten och evangeliet om Kristus som försonare och förebedjare var alltid centrum i hans förkunnelse. *Självrannsakan* (1960) har underrubriken ”skriftetal till kyrkoårets sön- och helgdagar”. Sjögren ville låta skriftetalet präglas av söndagens karaktär och tjäna som introduktion till högmässan, samtidigt som det skulle ge hjälp till självrannsakan. Det är den första moderna samlingen i sitt slag, som betydde mycket för skriftetalets förnyelse. Den mycket lästa *Jesusbönen* (1967) har översatts till ungerska och engelska. 1970 gav han ut *Pilgrimsboken*,

en uppbygglig resehandbok för det Heliga landet. Otaliga är de resor där han som kaplan fördjupade upplevelsen för deltagarna. Sjögrens lärobok i liturgik, *Kyrkans lovsång*, kom 1996 i sin sjätte upplaga. Som domprost i Göteborg 1971–86 ledde han den liturgiska förnyelsen av domkyrkans gudstjänstliv. Sedan 1959 undervisade han i liturgik och liturgisk sång på Musikhögskolan. Som domprost togs han i anspråk även ute i stiftet, i synnerhet vid orgelinvingningar, där hans insats blev mycket uppskattad.

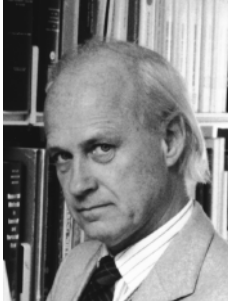
Som ledamot av kyrkomötet 1975–88 engagerade han sig först i åtskilligt, för att senare yttra sig endast i handboks-, psalmboks- och ämbetsfrågorna. Till Svenska kyrkans gudstjänst har han bidragit med en av de mest brukade bönerna, och den mest sjungna melodin till kyrielitanian ”Du evigt strålande morgonsol”. De tryckta protokollen har på flera ställen den typiska formuleringen: ”(Per-Olof Sjögren sjunger)”. När det gällde exempelvis icke prästvigdas medverkan vid nattvardsdistribution var han i kyrkomötet mera konservativ än biskop Gärtner.

Sjögren uppfördes sex gånger på biskopsförslag i fem stift. Det skedde efter att den nya vallagen trätt i kraft: alltså inte bara präster, utan också lekmän röstade fram honom. Att han aldrig utnämndes, berodde på att han i ämbetsfrågan höll fast vid Svenska kyrkans ordning före 1958. Det framgår inte minst av hans oration vid prästmötet i Göteborg 1975, som utgör en skarp vidräkning med kyrkans politisering. Samtidigt var han en profil i Göteborgs kulturliv, även som pianist och tonsättare av kyrko- och kammarmusik, sånger, orkestermusik och en sonat för kontrabas och piano, som spelats i radio. Detta, i förening med hans bakgrund, möjliggjorde att han trots sin tilltagande konservatism i kyrkliga frågor 1970 invaldes i Kungl. Samhället. Här höll han 1973 föredrag om ”Sång och musik i kyrkans tjänst – ett tvärsnitt genom kyrkohistorien”, och minnestecknade Erling Eidem (1973), Olle Nystedt (1975) och Elis Malmeström (1978). Hos alla tre finns anknytningar till hans egen gärning: hos Eidem mystiken, hos Nystedt predikostilen med ”korta satser, enkla satsfogningar, vardagligt brukade ord”, och hos Malmeström den grundläggande insatsen för småkyrkoarbetet i Göteborg.

Per-Olof Sjögren ägde i hög grad umgängelsens nådegåva. Han bevarade i det längsta något ungdomligt i sitt väsen och hade lätt för att komma till tals med olika slags människor. Många bevarar minnet av hans personliga omsorg. I domkapitlet visade han ofta inför yttranden

och förord sin omtanke om den enskilde i kommentarer som att ”det är adjektiven som ställer till det”. I den lilla antologin *Leva vidare* (1994) har han skildrat sin omätliga saknad efter hustrun Onna och sin tro på de dödas uppståndelse, som gjorde sorgen ”icke svart utan ljus”.

ANDERS JARLERT

ALF SAMUELSSON 1929–2005

Professor emeritus ALF SAMUELSSON vid Chalmers tekniska högskola avled den 3 juni 2005. Han var sedan 1984 ledamot av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets klass för matematiska och tekniska vetenskaper.

Alf George Samuelsson föddes i Göteborg den 17 juli 1929 som yngsta barn till köpmannen David Samuelsson och hans hustru Ester, född Martinsson. Alf Samuelsson tog 1948 studenten vid Högre Allmänna Läroverket i Majorna i Göteborg och han avlade 1952 civilingenjörsexamen i Väg- och Vattenbyggnad vid Chalmers Tekniska Högskola. Efter en kort tid som beräkningsingenjör hos S. O. Asplund AB i Göteborg anställdes han 1954 som forsknings- och undervisningsassistent vid Chalmers i ämnet byggnadsstatik hos professor Sven Olof Asplund. Licentiatexamen följde 1958 och disputation för teknologie doktorsgrad 1963. Avhandlingen *Linear Analysis of Frame Structures by Use of Algebraic Topology* var av det banbrytande begreppsmässiga slaget och behandlade analys av nätverksuppbyggda konstruktioner med hjälp av bl a graf- och gruppteori.

Alf Samuelsson utnämndes 1964 till laborator och 1981 till professor i ämnet byggnadsstatik, vilket senare bytte namn till byggnadsmekanik.

Alf Samuelssons karriär som forskare, undervisare och administratör blev omfattande, mångskiftande och framgångsrik och den avslutades inte förrän någon månad före dödsfallet. Hans vetenskapliga pionjärinsatser har gällt den så kallade finita elementmetoden (FEM) för datorbaserad analys och lösning av statiska och dynamiska fältproblem i två eller tre rumsdimensioner inom teknik och fysik. En sammanfattande benämning för disciplinen i den engelskspråkiga världen är Computational Mechanics. Varianter av FEM är sedan länge implementerade i alla stora kommersiella datorprogram vilka världen över används både i forskningen och i näringslivet. Under Alf Samuelssons ledning utvecklades Chalmers Byggnadsmekanik (Structural Mecha-

nics) till ett välkänt centrum vid sidan av systerinstitutionerna i Berkeley, Stuttgart, Swansea, Trondheim m fl. Bland tillämpningarna på Chalmers Byggnadsmekanik kan vid sidan av byggnadskonstruktioner nämnas så skilda områden som betongteknologi, stålsmede, plåtformning, värmediffusion och grundvattenströmning. En rad av Alf Samuelssons handledda och examinerade teknologie doktorer för idag verksamheten vidare.

Alf Samuelsson föreläste i grundutbildningen och forskarutbildningen, han skrev flera läroböcker tillsammans med medarbetare, publicerade sig i vetenskapliga tidskrifter och var en ofta anlitaad föredragshållare vid vetenskapliga konferenser. Ett sabbatsår tillbringades delat mellan Berkeley i Kalifornien och Cardiff och Swansea i Wales. Professor Oleg Zienkiewics på det senare stället är sedan 1960-talet en av föregångsmännen inom utvecklingen av FEM och han ingick genom alla år i det nära vetenskapliga och personliga umgänget.

Alf Samuelsson var dekanus för Chalmers sektion för Väg- och Vattenbyggnad 1975–1977. Han var ordförande i fakultetens utbildningsnämnd för forskarutbildning 1970–1977, tekniska fakultetens dekanus 1977–1987 och ledamot av Chalmers styrelse 1987–1994. Alf Samuelsson var från 1986 Secretary och senare President of International Association for Computational Mechanics, IACM.

Vid sidan av matematiken och tekniken hade Alf Samuelsson breda kulturella intressen. Redan som teknolog startade han Chalmers Humanistiska Förening, CHUM. Han var en av grundarna år 1986 av Fakultetsklubben på Chalmers för lärarnas och forskarnas sociala samvaro vid sidan av högskolearbetet och han ledde som ordförande klubbens verksamhet 1987–2000 och var dess vice ordförande 2000–2004. Tillsammans med dottern Ulla skrev han boken *Det gamla Chalmers historia*. Alf Samuelsson var också initiativtagaren till ämnet teknikhistoria i grundutbildningen och forskningen på Chalmers vilket etablerades 1979.

Ett tidigt och oförlömligt minne av Alf Samuelsson gäller den 4 juni 1955. Han skulle då snart fylla 26 år, han var som redan nämnts assistent i ämnet byggnadsstatik på Chalmers och han hade en vecka tidigare gift sig med sin Margareta som sedan dess stött honom genom alla år. Nu agerade han, sedvanligt uppklädd i frack med förmiddagsväst, som försteopponent vid civilingenjör Rickard Wilsons doktorsdisputation. Detta skedde i den fullsatta hörsalen Gustaf Dalén på en

avhandling om fatilarkalkyl (Fatilary Calculus). Den distribuerade avhandlingen var fylld av påhittade formler och fackuttryck, den var tryckt i *Transactions of the Student Union of Chalmers University of Technology* och den var bedrägligt lik en äkta doktorsavhandling. Detta avancerade akademiska ”practical joke” bedrog många journalister och andra, det beskrivs med foton i bokverket *Chalma Mater* och det filminspelades av Sveriges Radio. Ett sista framträdande av Alf Samuelsson på Chalmers skedde vid Fakultetsklubbens årsmöte den 29 mars 2005. Han höll då ett fängslande illustrerat föredrag om tillkomsten av fatilarkalkylen och om genomförandet av disputationen.

Alf Samuelsson var en man av stor integritet och en alltigenom positiv människa med mottot ”Varje dag är en bra dag”. Utan jäkt gav han sig tid att samtala med och stödja teknologer, doktorander och kolleger. Han tyckte om att berätta och skriva. Med samma livliga intresse spelade han piano för gäster hemma i våningen på Dragspelsgatan, examinerade växter vid sommarhuset i Bovallstrand och diskuterade historiska arbeten med sina vänner. Sedan 1993 var Alf Samuelsson även ledamot av Kungl. Vetenskapsakademien, KVA.

BENGT ÅKESSON

KURT GRÖNFORS

1925–2005

Professor emeritus KURT GRÖNFORS avled den 14 oktober 2005. Han var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1965 och dess ordförande 1989. Kurt Grönfors föddes i Stockholm den 22 mars 1925. Han var son till direktören vid Svenska Dagbladet, Harry Grönfors, och hans hustru

Hertha f. Jacobsen.

Kurt Grönfors studerade juridik i Stockholm och Schweiz. Efter sin juristexamen påbörjade han sina forskarstudier och blev 1952 juris doktor vid Stockholms högskola. Efter att han arbetat vid Stockholms högskola, Handelshögskolan i Stockholm samt vid Lunds universitet blev han 1958 utsedd till professor i handelsrätt vid Handelshögskolan i Göteborg, endast 33 år gammal. 1971 tillträdde han en specialinrättad riksprofessur i sjöfart och annan transporträtt. Under 1962–71 var han en uppskattad och handlingskraftig rektor för Handelshögskolan. Sedan Handelshögskolan blivit en del av Göteborgs universitet var han dekanus för Samhällsvetenskapliga fakulteten (1971–77). Han var hedersdoktor vid Umeå universitet och ledamot av Norsk Vitenskapsakademi.

Grönfors engagerade sig i Göteborgs näringsliv som fram till tidigt 70-tal var starkt präglad av varvs- och sjöfartsnäringen. Han låg före sin tid när det gäller förståelsen för moderna universitets finansiering. Genom ett nära samarbete med näringslivet och effektivt nätverksbyggande lyckades han ordna med stora donationer till Handelshögskolan i Göteborg och därigenom möjliggöra en förnämlig byggnad och kontinuerliga ekonomiska bidrag till utbildning och forskning. Många vid Sveriges universitet upplever i dag att de ställs inför nya krav på att ordna med externa forskningsanslag och andra externa inkomstkällor. Kurt Grönfors var aktiv och framgångsrik med detta redan på 1960-talet.

Han var en vidsynt och framåtblickande rättsvetenskapsman med ovanligt god förmåga att i olika sammanhang identifiera de nya krav

på juridiken som samhällsutvecklingen gav upphov till. Man kan göra en parallell med hantverksyrket: Många rättsvetenskapsmän gör viktiga insatser genom att studera hur man bäst använder en skruvmejsel. Kurt Grönfors hade förmåga att se att skruvmejseln var fel sorts verktyg för en viss situation och utvecklade därför ett nytt och mer ändamålsenligt verktyg. Han gjorde inte det vanliga misstaget att kräva att verkligheten anpassade sig till juridiken. Han såg det i stället som sin livsuppgift att förklara när och hur det var dags för juridiken att anpassa sig till verkligheten.

Kurt Grönfors kom att bli den moderna svenska transporträttens fader. Hans främsta insatser var att förutse den nya teknikens inverkan på transportbranschen och att de befintliga regelverken inte skulle kunna fungera ändamålsenligt. Ännu i dag, både i Sverige och internationellt, är de förslag som han lanserade i inledningsskedet av den nya teknikens genombrott i hög grad relevanta. Han gjorde också avgörande insatser i fullmaktsrätten och lanserade de nya fullmaktstyperna toleransfullmakt och kombinationsfullmakt. Dessa har utvecklats till värdefulla komplement till avtalslagen samt förmått jurister att inte bita sig fast i avtalslagens begränsande begreppsapparat.

Han argumenterade för att avtalslagens regler om ingående av avtal inte är uttömmande. Han beskrev anbud-accept-modellens tillkortakommanden och påvisade att det finns många andra modeller för ingående av avtal. Denna insikt börjar nu långsamt påverka praktiskt verksamma jurister. Han lanserade också begreppet ”successivt ingående av avtal”. Därmed satte han ord på hur affärsmän normalt upplever en avtalsförhandling: Man låser sig stegvis i olika positioner och binder sig alltså gradvis alltmer till varandra. Med stöd av denna beskrivning kunde han förklara hur de juridiska metoderna för tolkning av avtal fungerar.

Kurt Grönfors visade på hur sentensen *pacta sunt servanda* inte i första hand skall översättas som ”avtal skall hållas” utan till ”avtal skall genomföras”. Han menade att detta var särskilt viktigt i långvariga avtalsförhållanden där han kunde spåra en utvecklingslinje från rigiditet till elasticitet. Han menade att man i högre grad än tidigare skall se framåt och ta utgångspunkten i avtalsanpassning.

Långt före Internet och långt innan man började fundera över lagar om elektronisk handel gjorde Kurt Grönfors en noggrann analys av elektroniska transportdokument. Han hävdade att man måste gå till

botten med transportdokument och analysera vilka olika funktioner sådana dokument fyller. Först efter en sådan analys är det möjligt att finna ändamålsenliga elektroniska substitut till pappersdokumenten. Denna metod har visat sig vara den enda långsiktigt hållbara metoden för att hantera de svåra problem som ny kommunikationsteknik ger upphov till.

Inom båda sina huvudämnen, transporträtt och avtalsrätt, skrev Grönfors viktiga kommentarer till två gamla lagar och förklarade hur de skulle tillämpas i en modern miljö. Syftet med lagkommentarerna var i första hand att påvisa behoven av totalreformer på sjö- och avtalsrättens områden. Den nya sjölagen har i hög grad präglats av honom. När det gäller avtalslagen väntar vi otåligt på en reform. Några dagar före sin bortgång sade Kurt Grönfors med svag röst och stor pondus: "Avtalslagen är en ruin." En bättre metafor går knappast att finna. Med detta uttalande bevisade han ännu en gång sin ovanligt goda förmåga att med korta, slagkraftiga bilder beskriva komplicerade sammanhang och fenomen.

Grönfors forskning var gränslös. Trots att han verkade i en tid som bland rättsvetenskapliga forskare i huvudsak präglades av ett snävt svenskt synsätt, var han ständigt aktiv i olika internationella organisationer och väl insatt i internationell juridisk forskning. Han förde hem till Sverige internationella diskussioner som i hög grad var okända för svenska jurister.

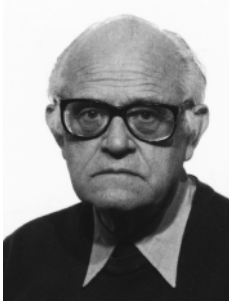
Han var uppslukad av forskning och idéer. Hans entusiasm smittade av sig på många som doktorerade med honom som handledare eller som var i Göteborg som gästforskare. Dessa personer har i sin tur fört med sig hans entusiasm till nya generationer av forskare. Det som framför allt har varit värdefullt var hans förmåga att identifiera nya spännande forskningsområden på ett så tidigt stadium att det gick att genomföra långtidsprojekt som fortfarande var relevanta när de var färdiga. Han är en god förebild för hur rättsvetenskap bör bedrivas, nämligen framåtblickande, problemorienterat samt med ifrågasättande av gamla sanningar och självklarheter. Vi som har förmånen att få arbeta som rättsvetenskapsmän inom hans intresseområden sätter stort värde på att få förmedla många av hans idéer till kommande generationer jurister och att få bygga vidare på hans många betydelsefulla analyser.

I Kungl. Samhället var Grönfors en trägen deltagare. På bl.a. hans

initiativ startades Centrum för forskningsetik, då något nytt i Göteborgs akademiska värld och det enda i sitt slag i Sverige. Efter en åttaårsperiod med helt och hållet finansiering av Kungl. Samhället inlemades denna verksamhet i Göteborgs universitet. I sin nuvarande form kom denna verksamhet i att upphöra under förra året. Problemområdet som sådant är fortfarande lika viktigt och kommer att gå vidare i andra former.

Kurt Grönfors var mycket kulturellt intresserad. Han var en skicklig klassisk gitarrspelare, skolad av bl.a. André Segovia. Därutöver hade han ett stort konstintresse. Han hade en privat konstsamling som visade på hans förmåga att tidigt identifiera konstnärer som skulle nå stora framgångar. Han var mycket aktiv i styrelsen för Föreningen Konstmuseets Vänner.

CHRISTINA RAMBERG

HEMMING VIRGIN

1918–2005

Professor emeritus HEMMING VIRGIN avled den 19 oktober 2005. Han var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1967 och dess ordförande 1992.

Hemming Ivar Virgin föddes den 19 oktober 1918 i Stockholm som son till överdirektören vid Statens Järnvägar Ivar Virgin och dennes hustru Ida Sophia Gadd. Han avlade studentexamen vid högre allmänna läroverket på Östermalm i Stockholm 1937 och en fil. mag. vid Stockholms Högskola 1944.

Hemming Virgin började sin bana inom växtfysiologin som elev till Gottfrid Stålfelt i Stockholm. Här väcktes hans intresse för cytoplasmströmning och förändringar i cytoplasmans konsistens som blev ämnet för hans licentiatavhandling 1946. Parallellt med studierna undervisade han periodvis vid Stockholms samgymnasium och vid Beskowska skolan. År 1951 disputerade han på en avhandling om ljuseffekter på plasmaviskositet. Samma år förordnades han som docent i fysiologisk botanik i Lund. Han fortsatte här studiet av cytoplasmströmningen men ägnade sig också åt utveckling och utprovning av ett känsligt instrument, koronahygrometern, för mätning av luftfuktighet. Detta instrument användes vid undersökningar av växtens transpiration och stomatarörelser. Han tillträdde 1958 en tjänst som laborator vid Lantbrukshögskolans och utnämndes 1962 till professor i fysiologisk botanik i Göteborg. Han upprätthöll denna professur till sin pensionering 1983.

Hemming Virgin vistades åren 1953–54 vid Carnegieinstitutionens avdelning för växtbiologi i Stanford, USA. Arbetet vid Carnegie-institutionen var vid tidpunkten för hans ankomst koncentrerat till den ljusberoende bildningen av klorofyll och initieringen av fotosyntesprocessens uppbyggnad. Denna forskning leddes av Carnegieinstitutionens chef prof. Stacy French som kom att bli en mycket god vän till Hemming Virgin. Kunskaperna från Stanford tog han med till Lantbruks-

högskolan, där han bestämde ett verkningsspektrum för de morfologiska förändringar som sker i växtens plastider när dessa utsättes för ljus. Detta arbete betraktas idag som en klassiker inom området. Hemming Virgin blev också den som introducerade forskningen kring fytokrom i Sverige. Hans tidiga studier av fytokromets roll för klorofyll- och karotenoidbildning ledde fram till flera betydelsefulla publikationer med stor genomslagskraft.

Då Hemming Virgin tillträdde tjänsten som professor i Göteborg saknades i stor utsträckning erforderlig apparatur för forskningen. Hans stora intresse för att utveckla apparatur och mätmetoder kom därför väl till pass. Redan hans första publikation 1948 beskrev konstruktionen av ett enkelt polarisationsmikroskop. Han byggde under slutet av 60-talet och början av 70-talet upp ett fotosynteslaboratorium av världsklass i Göteborg. Forskningen inriktades på att förstå hur fotosyntesmaskineriet formeras och stabiliseras i kloroplasten då bladen utvecklas. Hans betydande anseende märktes väl då han deltog i kongresser utomlands.

Det var emellertid inte bara stimulerande forskningsproblem som upptog hans tid. Lokalerna för botanikämnet i det nedlagda Carnegiska sockerbruket i Göteborg var allt annat än goda. En pionjäranda som Hemming Virgin stimulerade, som den praktiske problemlösare han var, präglade fortfarande ämnet och gjorde arbetsmiljön uthärdlig. Det var emellertid nödvändigt att få en lösning på lokalproblemen. Då det slutligen blev klart för en nybyggnation i Botaniska trädgården gav han sig i kast med uppgiften fylld av entusiasm. Han var omåttligt stolt över den institution som stod färdig för inflyttning 1969. För första gången var det möjligt att skaffa verkligt ändamålsenlig apparatur och det fanns gott om utrymme att utveckla olika forskningsinriktningar styrda av nya spännande forskningsidéer. En ögonsten var den välutrustade verkstaden där unik apparatur kom att byggas. Att få ha Botaniska biblioteket i huset glädde honom också mycket.

Hemming Virgin var pliktrogen och påtog sig tyngande forskningsadministrativa uppgifter. Han var under tiden 1965–71 ledamot av Naturvetenskapliga forskningsrådet och 1971–77 ledamot av universitetskanslersämbetets fakultetsberedning för matematik och naturvetenskap och gjorde härvid betydelsefulla insatser för växtfysiologins utveckling vid andra universitet i Sverige. Han verkade samtidigt, 1975–77, som dekanus för den biologisk-geovetenskapliga sektionen

vid Göteborgs universitet samt ingick under många år i styrelsen för Botaniska trädgården och Naturhistoriska museet i Göteborg. Under alla år tog han aktivt del i arbetet med Societas Physiologiae Plantarum Scandinavica och under åren 1964–76 medverkade han i redaktionskommittén för dess i Lund baserade tidskrift *Physiologia Plantarum*. Hemming Virgin fick många hedersbetygelser för sina insatser. Han tilldelades Linnémedaljen 1986 av Kungl. Fysiografiska Sällskapet i Lund där han invalts 1969. Han invaldes i Kungl. Vetenskaps societeten i Uppsala 1971, Kungl. Vetenskapsakademien 1974 och han promoverades till jubeldoktor vid Stockholms universitet 2001.

Efter sin pensionering 1983 fortsatte han oförtrutet sin dagliga gärning vid institutionen. En devis som tjänade som ett rättesnöre för honom var en kort fras som han sett över skrivbordet hos en kollega i USA – ”Den som rastar han rostar”. Han fortsatte med experiment i 20 år efter sin pensionering och under denna tid handledde han även doktorander. Då han alltid fann tid att ställa upp och diskutera och ge råd rönste han stor uppskattning. Han var respekterad för sin kunnighet och sina goda råd både bland doktorander och kollegor.

Intresset för apparater odlade han även på sin fritid. Sitt hem utrustade han med en utmärkt liten verkstad där många små konstruktioner såg dagens ljus. Ett annat av Hemming Virgins fritidsintressen var musiken. Han hade en imponerande skivsamling med klassisk musik och att få höra honom spela piano var en högtidsstund. Hemming Virgin höll nära kontakt med sin släkt. Han tillbringade med mycken glädje de stora högtiderna tillsammans med släkten på familjegodset Mariedal vid Lundsbrunn.

Vid Göteborgs universitets 1962 nybildade matematisk-naturvetenskapliga fakultet var Hemming Virgin den först utnämnde professorn. Med hans bortgång är ett viktigt kapitel i den naturvetenskapliga verksamheten vid Göteborgs universitet avslutat. Hans kolleger och de som haft honom som lärare kan med saknad se tillbaka på en tid då kunskap och professionalism värderades högt och grundforskningen alltid sattes i första rummet.

CHRISTER SUNDQVIST

GUNNAR OLSSON

1914–2005

CARL GUNNAR CHRISTIAN OLSSON, ledamot av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, Vitterhetsavdelningen, från och med 1972, avled den 26 oktober 2005 i en ålder av 91 år.

Han var son till överläraren Gustav Olsson och hans hustru Helga Svensson och föddes den 23 maj 1914 i Göteborg. Han avlade studentexamen vid Högre latinläroverket i Göteborg 1933 och påbörjade därefter studier vid Göteborgs högskola där han fullgjorde sin filosofie kandidatexamen 1938, kompletterad till en filosofie magister vid Lunds universitet 1939.

Han blev filosofie licentiat 1945 samt disputerade och blev docent vid Göteborgs högskola 1947. Han innehade därefter docentstipendier och docenttjänst och var bland annat verksam som lektor vid Hvitfeldtska högre allmänna läroverket i Göteborg. Han var universitetslektor i historia vid Göteborgs universitet 1961–1980. Han tilldelades professors namn 1967.

Hans verksamhet som historiker låg inom flera fält. Som vetenskapsidkare kommer Gunnar Olsson kanske framför allt att bli ihågkommen som en framstående medeltidshistoriker. Det var som sådan han började. Hans avhandling och huvudarbete är här *Stat och kyrka i Sverige vid medeltidens slut* Göteborg 1947. Där behandlade han såväl den ekonomiska grunden för kyrkan och de enskilda kyrkliga institutionerna, som maktkampen mellan staten, dvs. kungar och riksföreståndare, och kyrkans ledning. Han påvisade den svenska kyrkans goda ekonomiska ställning och dess politiskt starka position under Sturetiden. Inte minst finns här en inträngande analys av kyrkliga institutioners ekonomiska verksamhet. Detta byggde på det heterogena och fragmentariska kamerala materialet från svensk senmedeltid samt 1500-talets mer rikliga material. Inte minst när det gällde att analysera medeltida kyrkoräkenskaper gjorde han en betydande pionjärinsats. Han påvisade hur kyrkliga institutioner omsatte en stor del av det tillägnade överskottet i handel, liksom att sockenkyrkor fungerade som lokala kreditinstitut.

Han var elev till Curt Weibull och Erik Lönnroth. Flera av de karakteristiska dragen för de historiker som brukar gå under beteckningen ”weibullianer” återfinns i Olssons produktion och historiesyn; åtminstone vad som kan betecknas som den andra generationens ”weibullianer”. Källkritiken var central. Den syntetiserande ansatsen – integrationen av ekonomiska och politiska faktorer – finns. Maktpolitiska strider var förklaringsgrunden för individers och kollektivs agerande. Skildringen av maktkampen inom triaden stat, aristokrati och kyrka intar en framträdande roll i avhandlingen. Det var en allians mellan kung och adel som till slut krossade den medeltida kyrkan i Västerås 1527. De ekonomiska framgångarna banade väg för dess undergång i den maktpolitiska kampen. Religiösa föreställningar och överväganden spelar däremot en undanskymd roll i hans skildring och förklaring av den medeltida kyrkans undergång. Även detta var typiskt för den historikergeneration Olsson tillhörde.

Gunnar Olsson ägnade sig med framgång åt en bland svenska historiker relativt sällsynt form av vetenskapligt författarskap, nämligen landskapshistoria. I det stora verket *Hallands historia* från 1954 skrev han ett tungt vägande avsnitt om den politiska historien. Han skildrade där landskapet som en del av det danska kungariket fram till Brömsebrofreden 1645 och den definitiva övergången till Sverige. Framställningen löper från de antika auktorernas fragmentariska och gåtfulla omnämmanden, över medeltiden och Hallands särställning inom det danska riket fram till den militära urladdningen mellan Danmark och Sverige vid 1600-talets mitt. Han ger där den grundläggande skildringen av hur Halland genom kungamakt och kyrka integrerades i ett framväxande Danmark. Olsson framhöll Halland som ett gränslandskap. Landskapets geopolitiska läge gjorde det under långa perioder till en krigsskådeplats.

I anslutning till arbetet om Hallands historia tillkom hans kända studie om landet vid Göta älvs mynning under medeltiden *Göteborgs högskolas årsskrift 1953*. Även det är en grundlig diskussion utifrån ett svårtolkat källmaterial. Han gjorde det troligt att det var under början av 1200-talet som den ”västgötska korridoren” till havet, området där inte minst det senare Göteborg ligger, kom under den svenska kungamaktens kontroll. De var då som Sverige fick en än så länge blygsam, men ändock, västkust och det var vid den tiden riksgränserna stabiliserades. Dessförinnan hade det området legat under dansk kontroll.

Gunnar Olsson kom därefter att intressera sig för ett helt annat område, nämligen frihetstidens partipolitik i Sverige. Detta manifesterades i några gedigna uppsatser i den lundsiska tidskriften *Scandia* för att följas av den stora och grundläggande monografen *Hattar och mössor. Studier över partiväsendet i Sverige 1751–1762*, Göteborg 1963. Han återvände senare till ämnet i festskriften till Curt Weibull 1986.

Olssons källkritiska undersökningar ställdes i relation till en minutiös genomgång av ett äldre forskningsläge. Skilda uppfattningar och tolkningar om vilka partier som utgjorde det parlamentariska systemet i Sverige presenteras. Primärt gäller frågeställningen förekomsten av ett särskilt hovparti under ståndsriksdagarna. Hans huvudtes är att mösspartiet var detsamma som hovpartiet. Han kommer fram till att var ett utpräglat tvåpartisystem; det var hattar och mössor. Även om försöken att bestämma innebörden i ett parti under 1700-talet ingalunda intar det främsta utrymmet, kan Gunnar Olsson visa hur partisystemet verkade i praktiken. Det var två partier, närmast av den anledningen att det fanns ett behov för ett ja eller ett nej inom ramen för det svenska riksdagssystemet. Härigenom ger Olssons studier en viktig förståelse för den politiska kulturen i ett protoparlamentariskt Sverige.

Gunnar Olsson var en historiker med den källkritiska metodologin som främsta redskap. Hela hans vetenskapliga produktion karakteriseras av ett inträngande arbete med källmaterial av högst olika slag. Ett genomgående drag är också den ypperliga kännedomen om källmaterialet och respekten för ett äldre forskningsläge.

Gunnar Olsson fick ett långt liv. Han kom att göra stora insatser som akademisk lärare, bland annat som ledare för ett 1700-talsseminarium. Av elever beskrivs han som en stillsam och mycket lärd och kunnig lärare. Hans stora omtanke, intresse och precision som handledare är väl omvittnade.

Han tillhörde de mer lågmälda profilerna bland sin tids svenska historiker. Han ställde sig inte i frontlinjen för den vetenskapliga debatten, men i sina vetenskapliga verk gjorde han grundläggande och bestående insatser.

THOMAS LINDKVIST

SVEN GODLUND

1921–2005

Professor emeritus SVEN GODLUND, 85 år, har avlidit. Närmast anhöriga är döttrarna Birgitta och Anna samt sonen Per med familjer. Sven Godlund var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1973.

Sven Godlund var född i Kågeröd i nordvästra Skåne. Efter studentexamen på Spyken i Lund påbörjade han akademiska studier vid universitetet i Lund. Han avlade fil.dr-examen 1954 och blev samtidigt utnämnd till docent i geografi vid Lunds universitet. Efter några år som docent vid kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet, och samtidigt anlitad som sakkunnig i ett antal statliga utredningar utnämndes han år 1962 till professor i geografi, särskilt kulturgeografi med ekonomisk geografi, vid Göteborgs universitet.

Sven Godlund pensionerades år 1986. Några år efter att hans kära hustru och livskamrat, Kerstin, gått bort 1994, flyttade Sven tillbaka till Lund. Han fortsatte där sin forskning bland annat om geografen Arnold Norlindh och sågs som en trogen besökare på UB.

Sven Godlund kom att tillhöra den skara doktorander i Lund som inspirerades mycket av den till Sverige år 1944 flyktade rektorn för Tartus universitet och professorn i geografi, Edgar Kant. I sin doktorsavhandling tog Godlund upp Kants ideér kring Christallers centralortsteori och utvecklade dem vidare. Genom flera empiriska studier av bland annat hur omlandets befolkning sökte sig till närmaste centralort konstruerade Godlund ett centralortsindex som fick mycket stor betydelse för val av kommuncentra i samband med de successiva samhällsreformerna under 1950-, 1960- och 1970-talen. Hans modell byggde på en teoretisk ansats om människors rationalitet i samband med resor och inköp. Genom att studera hur det faktiska resmönstret var konstruerade han omlandskartor som sedan kunde ligga till grund för val av orter för byggandet av skolor och sjukhus. Ännu idag har t.ex. regionsjukhusindelningen direkt samband med de förslag som Godlund framlade.

Hans avancerade modell röntade även stor uppmärksamhet utomlands och kom att tillämpas i flera länder vid liknande regionala förändringar. Ett annat område som låg Godlund varmt om hjärtat var kommunikationer. Han var under flera årtionden knuten som expert till Kommunikationsdepartementet och Vägverket. Godlund var sekreterare i den första Vägplaneutredningen i Sverige som drog upp riktlinjerna för det som fortfarande håller på att utvecklas nämligen ett rikstäckande vägnät av motorvägstyp. Han var också en av de första som förutså bilismens snabba framväxt och därtill hörande behov av väginvesteringar.

Sven Godlund var en hängiven forskare och gjorde i stort sett aldrig uppehåll i sin iver att söka och analysera ny kunskap. Han rörde sig över vida fält men med en viss tyngdpunkt i befolkningsfrågor, kommunikationer av skilda slag och urbaniseringsproblem. Hans produktion är mycket omfattande med fokus främst på svenska samhällsgeografiska förhållanden, men han blev också mycket erkänd internationellt inte minst genom sina djupa och tillförlitliga empiriska studier. Som akademisk lärare var han relativt sparsam i sina framträdanden men synnerligen väl förberedd och intressant att lyssna till. Som handledare gav Sven Godlund doktoranden fria händer, men han fanns alltid som stöd genom en positiv och uppmuntrande inställning. Ett råd som kom att betyda mycket för många av hans elever var att söka kontakter utanför den egna institutionen och då inte enbart med kollegor utan med praktiskt verksamma personer. Hans kontaktnät med samhället utanför universitetet blev inkörsporten för många geografer.

Sven Godlund kom att spela en central roll i Göteborg i och med att han var den första professorn i kulturgeografi när det ursprungliga ämnet geografi delades upp i en naturgeografisk och en kulturgeografisk del. Han byggde då upp den nya institutionen, och flertalet av de lärare som varmed om institutionens expansion under 1960- och 1970-talen hade Godlund som handledare. Under hans ledning blev institutionen ledande i Sverige i modern samhällsplanering, och denna tradition har hans efterföljare sedan burit vidare.

Sven Godlund var ganska blyg och tillbakadragen till sin läggning. Han efterfrågade aldrig något för egen del. Dock blev han glad när något ordnades till hans ära. Med sin ödmjukhet och försynta personlighet men också ständigt arbetande hade han föga utrymme för en stör-

re vänkrets. Kerstin var hans trygga hamn och hängivna stöd. Vi andra, som fick lära känna honom något närmare, kände dock alltid hans omtanke och stöd inte minst genom hans personliga brev eller små noter. I dem kunde han uttrycka det som kanske inte annars kom fram.

LARS NORDSTRÖM

JÖRGEN WESTERSTÅHL

1916–2006

Professor emeritus JÖRGEN WESTERSTÅHL har avlidit 90 år gammal. Därmed har den svenska samhällsvetenskapen förlorat en av sina pionjärer. Som professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet under tre decennier (1952–82) kom han att på ett avgörande sätt bidra till den nyorientering som innebar, att statsvetenskaplig forskning vidgades från den tidigare inriktningen på historiska och statsrättsliga frågeställningar till att mer handla om samtiden och demokratin. Jörgen Westerståhl var ledamot i Kungl. Samhället sedan 1957 och dess ordförande 1982.

Jörgen Westerståhl föddes den 25 januari 1916 i Stockholm. Hans föräldrar var advokaten Johan Olof Westerståhl och advokaten Sonja Branting Westerståhl. Efter studentexamen vid Stockholms högre latinläroverk på Norrmalm år 1934 började han studera filosofi vid Uppsala universitet. Han fortsatte sina studier med statskunskap för professor Herbert Tingsten vid dåvarande Stockholms högskola, där han avlade filosofie kandidatexamen 1938 och filosofie licentiatexamen 1944. Jörgen Westerståhl disputerade för den filosofiska doktorsgraden vid Stockholms högskola 1945 på en avhandling om svensk fackföreningsrörelse. Han förordnades som docent samma år, bedrev undervisning och forskning i Stockholm, var under en period anställd som sekreterare i riksdagens konstitutionsutskott samt 1951 Rockefellerstipendiat i USA. År 1952 utnämndes Jörgen Westerståhl till innehavare av August Röhss' professur i statskunskap vid Göteborgs universitet. Han hade ett stort antal uppdrag inom Göteborgs universitet, bl.a. 1961–63 som dekan för den humanistiska fakulteten, som då även inkluderade samhällsvetenskaperna, och som prefekt för statsvetenskapliga institutionen under ett par decennier.

Jörgen Westerståhl är en av den moderna statsvetenskapens förgrundsgestalter. Hans vision var en statsvetenskap inriktad på politiskt beteende och institutioner i motsats till den förhärskande historiska

och juridiska traditionen inom ämnet. Redan hans avhandling om fackföreningsrörelsen, *Svensk fackföreningsrörelse. Organisationsproblem. Verksamhetsformer. Förhållande till staten*. 1945, var ett uttryck för ämnesmässig breddning som kom att inspirera senare forskning om intresseorganisationernas roll i politiken. Hans viktigaste bidrag till ämnesutvecklingen var att den svenska statsvetenskapens disciplinområde vidgades och kom att omfatta den politiska processen i sin helhet och därmed även organisationer, opinionsbildning, massmedier och politiskt beteende. På några få år efter sitt tillträde som professor vid Göteborgs universitet kom han att etablera en specifikt göteborgsk forskningsprofil med inriktning på demokrati och omfattande empiriska massdatastudier som kom att få effekt på utvecklingen av ämnesområdet i Sverige som helhet.

Jörgen Westerståhls insatser skall betraktas i ljuset av den svenska vetenskapliga utvecklingen i slutet av 1940- och början av 1950-talet. Det var en tid då humanvetenskaperna i Sverige stod i början av djupgående förändringar och samhällsvetenskaperna började växa fram. Jörgen Westerståhl fanns mitt i detta skeende. Han hade redan samma år som han disputerade blivit sekreterare i den Socialvetenskapliga forskningskommittén, som drog upp riktlinjerna för samhällsvetenskapernas utbyggnad och där kopplingen mellan vetenskapligt arbete och lösningen av praktiska samhällsproblem betonades. En annan impuls var de sex månadernas vistelse i USA 1951, där han träffade några av den nya empiriska samhällsvetenskapens ledande gestalter såsom Paul F. Lazarsfeld. Westerståhls nya synsätt kom till uttryck i installationsföreläsningen vid Göteborgs universitet 1952 med titeln "Objektivitetsproblemet i samhällsvetenskaperna" och i en programmatisk anlagd artikel i *Statsvetenskaplig tidskrift* samma år med titeln "Ett allmänt statsvetenskapligt forskningsprogram". Han efterlyste där en starkare metodmedvetenhet inom statsvetenskapen. Forskningen borde i större utsträckning sträva efter generaliserande slutsatser; man borde ställa upp hypoteser och pröva dem empiriskt. Han menade att detta samtidigt skulle framtvinga en större precision i begreppsbildningen. Dessutom betonade han i sitt program vikten av att ge större utrymme åt kvantitativa metoder inom ämnesområdet.

I efterhand kan de nya kraven förefalla relativt blygsamma, men för dåtidens statsvetenskap var de delvis omvälvande. Jörgen Westerståhl kom också att sätta sitt program i verket och på några få år efter sitt

tillträde som professor vid Göteborgs universitet etablerade han en specifikt göteborgsk forskningsprofil. Systematiska mätningar inleddes för att möjliggöra utvärderingar av demokratins funktionssätt. Det gällde valforskningens studier av väljarbeteende, världens äldsta efter USA med start redan 1954, och medieforskningen med studier av både innehåll och publik. Som en av Jörgen Westerståhls första medarbetare i Göteborg, Bo Särilvik, senare hans efterträdare på August Röhss' professur, framhåller i en karakteristik av Westerståhl som forskare och institutionsledare var det inte fråga om en forskning 'i elfenbenstornets avskildhet'. Visserligen var inomvetenskapliga krav som objektivitet, teorirelevans och empiriskt grundad metodologi ledstjärnorna för arbetet, men forskningen skulle också bedrivas därför att den ger kunskap av betydelse för samhället; med Westerståhls egen argumentering i ett diskussionsinlägg från 1972 är "den samhällsvetenskapliga forskningen väsentligen motiverad (...) på grund av de bidrag forskningen kan ge till lösningen av praktiska samhällsproblem". Jörgen Westerståhls forskningsintressen ligger väl i linje med ett sådant synsätt.

Jörgen Westerståhl förändrade också den statsvetenskapliga forskningen i ett annat avseende. Hans forskning kom framför allt att präglas av att den bedrivits tillsammans med andra, ofta inom ramen för större projekt. Som framhålls i en historik över Göteborgs universitet införde Westerståhl "vad som nu ofta kallas projektforskning och som innebär att flera personer är engagerade inom samma område". Valforskningen är ett typiskt exempel. I de första studierna av väljare och val (1954 en provundersökning i anslutning till kommunvalet i Göteborg och två kommuner utanför Borås, och 1956 den första studien av ett riksdagsval) engagerade han både doktorander och studenter i arbetet. Valundersökningarna som därefter genomförts varje riksdagsval var de första i sitt slag utanför USA. De har inte bara tillfört unika kunskaper om hur väljare väljer parti utan har även spelat en stor roll för utvecklandet och förfinandet av samhällsvetenskaplig metodik. Senare kom perspektivet att breddas till såväl enskilda sakfrågors betydelse som i volymen *Väljarna och kärnkraften* 1977, tillsammans med Sören Holmberg och Karl Branzén, där väljaråsikter och åsikter bland riksdagsledamöter jämförs, ett område som Jörgen Westerståhl behandlat i flera uppsatser, t.ex. "Participation and Representation" 1981.

En annan nyskapande insats i fråga om både forskningsplanering och forskningsorganisation gjorde Jörgen Westerståhl när han i mitten

av 1960-talet initierade och åtog sig rollen som ledare av ett nationellt program för studiet av kommunal självstyrelse och kommunal demokrati. Programmet omfattade samtliga statsvetenskapliga institutioner i landet, och både seniora forskare och doktorander medverkade. Syftet var att belysa hur den kommunala demokratin skulle komma att påverkas av strukturella förändringar i den kommunala indelningen, *Den kommunala självstyrelsen. Ett forskningsprogram, 1970*. Programmet kom att producera ett stort antal vetenskapliga skrifter, varav ett fyrtiotal licentiat- och doktorsavhandlingar. Programmet sammanfattades i volymen *De nya kommunerna: En sammanfattning av den kommunaldemokratiska forskningsgruppens undersökningar 1983*; tillsammans med Lars Strömberg. På 1980-talet deltog han i ytterligare ett stort kommunaldemokratiskt forskningsprogram, och på 1990-talet höll han i utvärderingen av stadsdelsreformen i Göteborgs kommun, *Decentraliserad välfärdsstad. Demokrati, effektivitet och service, 1997*, tillsammans med Sten Jönsson, Lennart Nilsson och Sigvard Rubenowitz.

Också i fråga om medieforskning var Jörgen Westerståhl en av de svenska pionjerna. För honom var medierna framför allt intressanta i ett politiskt opinionsbildande perspektiv, och han hade till en början fokus på den politiska pressens roll i valrörelser. Volymen *Politisk press. Studier till belysning av dagspressens politiska roll 1958*, tillsammans med Carl-Gunnar Janson, belyste tidigt sambandet mellan tidningsläsning och partisympati. Senare kom hans kunskapsintresse att förskjutas mot allmän nyhetsförmedling, särskilt objektiviteten i innehållet, t.ex. i volymen *Objektiv nyhetsförmedling 1972* där han sammanfattade sina studier om nyhetsförmedlingen i särskilt kontroversiella skeenden, exempelvis Vietnamkriget 1968. Han genomförde dessutom inom ramen för det s.k. Världsbildsprojektet en omfattande studie av dagspressens nyhetsinnehåll 1912–1972. Huvudresultaten publicerades i volymen *Bilden av Sverige. Studier av nyheter och nyhetsideologier i TV, radio och dagspress 1985*, tillsammans med Folke Johansson.

Under Jörgen Westerståhls ledning växte statsvetenskapen från ett rum i Göteborgs universitets huvudbyggnad till en av de större samhällsvetenskapliga institutionerna; i själva verket var det ett av hans första krav som professor att ämnet skulle få egna institutionslokaler. Inte minst hans skicklighet att attrahera externa forskningsfinansiärer, både forskningsråd, fonder och organisationer, hade en stor betydelse för att vidga verksamheten. De nya forskningsområden som Jörgen

Westerståhl kom att etablera fick efter hand sina egna professurer – valforskning, offentlig förvaltning och massmedieforskning – där hans arbete kom att föras vidare.

Jörgen Westerståhls verksamhet präglades av ett stort samhällsengagemang. Det kom bl.a. till uttryck i ett stort antal offentliga utredningsuppdrag. Det mest omfattande var uppdraget som huvudsekreterare och sedermera ledamot av 1950- och 60-talens författningsutredning, där hans statsrättsliga insikter kom till sin rätt. Han var också en viktig samhällsdebattör men var alltid angelägen att skilja på rollen som forskare och debattör. På 1950-talet lanserade han begreppet 'service-demokrati', där han betonade vikten av att demokratin även värderas utifrån vilka resultat den frambringar. På 1970-talet gällde hans synpunkter framför allt intresseorganisationernas roll i den svenska demokratin och opartiskhetsfrågor i radio och TV, vilket bl.a. diskuteras i *Demokrati och intresserepresentation. En principdiskussion* 1975, tillsammans med Mårten Persson.

Jörgen Westerståhl var också engagerad i den högre utbildningen. Han hade redan under sin tid vid Stockholms högskola varit med att planera en svensk journalistutbildning. I Göteborg medverkade han aktivt i utformningen av verksamheten vid bl.a. Socialhögskolan och Journalisthögskolan, i vars styrelser han var ordförande. Han fungerade även som offentlig granskare av läromedel och skrev läroböckerna *Att studera politik* 1970 och *Den svenska folkstyrelsen* 1980, tillsammans med Bengt-Owe Birgersson. Jörgen Westerståhl var en uppskattad handledare, och långt efter sin pensionering fortsatte han att aktivt medverka i statsvetenskapliga institutionens seminarier.

Jörgen Westerståhls insatser för svensk samhällsforskning kan knappast överskattas. Han initierade och ledde utvecklingen mot nya forskningsområden, inte minst genom att anknyta till aktuella samhällsproblem. Som barnbarn till Hjalmar Branting förvaltade han en tradition där tilltron till politikens möjligheter stod i centrum.

I en trängre mer personlig krets kunde han på ett fascinerande sätt dela med sig av sina erfarenheter av ett rikt liv i både forskningens och samhällets tjänst. Hans uppslagsrikedom och analytiska skarpsinne var en inspiration för alla som hade förmånen att arbeta tillsammans med honom. Jörgen Westerståhls gärning kommer att leva vidare.

LENNART WEIBULL

PETTER KARLBERG

1919–2006

Professor emeritus PETTER KARLBERG avled den 18 november 2006 i en ålder av 87 år. Han var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1976.

Petter Karlberg föddes i Särna i Dalarna, son till Linéa Karlberg och provinsialläkaren Einar Karlberg. Faderns livsgärning spelade en avgö-

rande roll för Petters yrkesval. Närmast sörjande är barnen Johan Karlberg och Margareta Haglund med familjer.

Karlbergs medicinska studier förde honom till Karolinska Institutet, där han blev med.lic. 1945, med.dr 1953 och docent i pediatrik 1954. 1963 tillträdde han professuren i pediatrik vid Göteborgs universitet, där han verkade till länge efter sin pensionering 1985. Han var också överläkare vid medicinkliniken, Göteborgs barnsjukhus och styresman där samt efter 1973 överläkare vid medicinkliniken Barnklinikerna, Östra sjukhuset, Göteborg fram till pensioneringen. Han var prodekanus för medicinska fakulteten 65–67 och dekanus 76–79 samt v.ordf. i styrelsen för Göteborgs universitet 77–80. Han var vetenskapligt råd i Socialstyrelsen 67–84.

Petter Karlbergs pediatrika utbildning startade vid Norrtulls sjukhus under ledning av professor Arvid Wallgren. Han arbetade därefter med professor John Lind vid Karolinska sjukhuset och under ett betydelsefullt år med professor Clement Smith vid Harvard Medical School i Boston – under 1950-talet ett Mekka och ett pionjärsjukhus för modern neonatalvård.

Efter Bostontiden startade Petter Karlberg en serie epokgörande undersökningar om det nyfödda barnets omedelbara anpassning till självständigt liv och till luftandning. Han kartlade för första gången de mekaniska betingelserna för den nyföddas första andetag och visade vilken imponerande kraftprestation detta i själva verket är. Han mätte gasutbytet över lungorna under barnets första levnadsminuter, och på basen av kunskaper om det friska fullgångna barnet applicerade han sina nya metoder för att studera sjuka nyfödda med andningssvårigheter.

Tillsammans med många medarbetare bidrog Karlberg till att fundamentet lades för vår förståelse av det nyfödda barnets första kritiska levnadsminuter och -timmar samt avvikelser från den normala anpassningen till livet utanför livmodern. Dessa undersökningar har bildat skola och utgör basen för dagens avancerade kunskap om nyfödda barns andning och blodcirkulation.

Under hela 1900-talet och speciellt från om med första världskrigets slut hade den stora risken att dö som spädbarn minskat. Men en komponent i denna risk kvarstod ganska oförändrad – risken att förlora barnet strax efter födelsen. När Petter Karlbergs undersökningar startade avled ungefär 1800 barn per år i Sverige – av de 100.000 födda – strax efter födelsen och flertalet av dem under första levnadsveckan på grund av andningssvårigheter. Idag föds det fortfarande omkring 100.000 barn per år men nu förlorar vi knappt 200 av dem neonatalt. De stora framgångar som skett inom vården av andningssjuka nyfödda under andra halvan av 1900-talet hade inte kommit till stånd utan de grundläggande kunskaper som Petter Karlberg bidrog med.

Redan under 1950-talet blev Petter Karlberg huvudman för den svenska delen av ett stort multinationellt projekt, som kartlade normal tillväxt och normal utveckling. En stor grupp friska barn följdes med täta observationer från födelsen och ända upp i vuxen ålder. Materialet blev basen för de tillväxtkurvor och diagram som blivit ett betydelsefullt arbetsredskap inom barnhälsovården och som kanske är vårt viktigaste instrument för att tidigt påvisa såväl allvarliga kroppsliga sjukdomar som psykosociala störningar hos små barn. Betydelsen av detta material och av Karlbergs insatser för att få en hel generation barnläkare att inse vikten av att varje enskilt barns längd och vikt förs in i ett tillväxtdiagram kan inte överskattas.

Petter Karlberg var skolidrottsförbundets läkare när de första svenska "simmarflickorna" skördade internationella framgångar. Många ställde sig avvisande till att så unga flickor tränade så hårt. Han initierade därför den s.k. simmarflickstudien, där fysisk och psykisk hälsa, pubertetsutveckling och skolprestationer bedömdes. Därmed blev den första seriösa stora undersökningen av effekten av hård fysisk träning hos växande individer genomförd och publicerad.

Petter Karlbergs intresse för nyföddhetsvården förde honom i kontakt med flera av landets ledande obstetrikere. Detta skedde under en epok, där det dessvärre var mycket vanligt med motsättningar mellan

förlossningsläkare och barnläkare. Men Karlberg var en samarbetsman. Han insåg tidigt betydelsen av samordnad journalföring och samordnad resultatredovisning. Tack vare hans arbete, envishet och övertalningsförmåga kom det nationella medicinska födelseregistret till stånd 1973. Det innehåller nyckeluppgifter om moderns hälsotillstånd, graviditetens och förlossningens förlopp och barnets nyföddhetsperiod. Den praktiska betydelsen av ett enhetligt journal- och registersystem i hela landet är oerhört stor; en mängd betydelsefulla samband har kunnat kartläggas och omhändertagandet av mor och barn har kunnat anpassas därefter. Det svenska nationella födelseregistret har också kommit att stå modell för flera andra, senare införda nationella, likartade födelseregister. Petter Karlberg har, med hjälp av registret, även efter sin pensionering fortsatt att lämna viktiga bidrag till våra kunskaper framför allt om fostertillväxt och om hälsofaktorer hos fostret. Idag är det svårt att förstå hur vi för bara 30 år sedan överhuvudtaget kunde ifrågasätta det som idag verkar så självklart – att mor och barn drar nytta av ett strukturerat samarbete över disciplinrännerna.

Petter Karlberg startade redan i början av 1950-talet ett fruktbart forskningssamarbete med dr Mildred Stahlman. Efter att ha öppnat en neonatal intensivvårdsavdelning med tillhörande forskningslaboratorium vid Vanderbilt University, Nashville, har hon blivit en av den amerikanska och internationella neonatologins förgrundsgestalter. Genom samarbetet med Vanderbilt har dörren öppnats för en lång rad svenska barnläkare, som där fått komplettera sin utbildning i neonatal intensivvård och klinisk forskning.

Petter Karlberg var också i andra avseenden en gränsöverskridare. Hans briljanta matematiska och tekniska kunnande ledde till kontakt med företrädare för tillämpad elektronik vid Chalmers tekniska högskola, och ett framgångsrikt och bestående samarbete med forskare inom medicinsk signalbehandling kunde inledas.

Fram till den sista sjukdomstiden var han outtröttligt vetgirig och sysselsatt med frågor om fostrets tillväxt och välbefinnande.

Petter Karlberg var hedersmedlem i många utländska vetenskapliga samfund och mottog det prestigefyllda Virginia Apgar Award 1991 (av 30 mottagare har endast två kommit från Europa). Han var också uppskattad inspektor för Medicinska Föreningen i Göteborg 66-85.

Petter Karlbergs omtanke om barnpatienterna, föräldrarna, persona-

len och medarbetarna är omvittnad. Han drevs av en stark känsla för rättvisa, vilket inte minst hans arbete med det medicinska födelseregistret visar – för honom var det en metod att kartlägga hur hälsa och sociala villkor är sammankopplade. Han var öppen för nya idéer och accepterade gärna förslag från yngre medarbetare. Hans idérikedom och kreativitet, hans gränsöverskridande förmåga att se samband har varit en stark inspirationskälla för medarbetare och doktorander genom åren. Han har lämnat bestående avtryck i svensk barnsjukvård och i internationell pediatrik.

INGEMAR KJELLMER

KJELL HÄRNQVIST

1921–2006

Professor emeritus KJELL HÄRNQVIST avled den 29 november 2006, 85 år gammal. Han blev ledamot av Kungl. Samhället 1970 och var dess ordförande 1994. Han föddes den 22 mars 1921 i Kvänum, Skaraborgs län. Föräldrarna var bokhandlaren Karl Härnqvist och hans hustru Hilda, född Eriksson. Universitetsstudierna i Lund gällde ämnena nationalekonomi, statistik och statskunskap. Men hans karriär fick en ny inriktning genom mötet med den fem år äldre Torsten Husén. Husén hade en tjänst som psykolog vid arméstaben i Stockholm. Genom hans förmedling fick Härnqvist anställning som statistiker vid Psykotekniska institutet i Stockholm. Han fortsatte sina studier vid Stockholms högskola med inriktning på psykologi och pedagogik. Efter en licentiatexamen 1950 utnämndes han till psykolog först vid Marinstaben och sedan vid Centrala värnpliktsbyråån.

Som psykolog kom Härnqvist att företräda den nya amerikanska beteendevetenskapen som arberade utifrån aggregerade data och analyserade medelvärden för olika variabler. Han fick också mycket tidigt anseende som en pålitlig och effektiv utredare, först som sekreterare i försvarets personalbehandlingsutredning 1950 och sedan i psykologutredningen 1953–55. Detta arbete gav honom stor förtrogenhet med såväl den praktiska som den forskningsmässiga psykologiska verksamheten. Under åren 1959–61 var han ordförande i Sveriges psykologförbund.

År 1956 disputerade Härnqvist i Stockholm på en avhandling om människans anpassning under militärtjänstgöring, *Adjustment, Leadership, and Group Relations in a Military Training Situation*. Här utnyttjades erfarenheter och material som insamlats under tidigare psykologverksamhet i den svenska marinen. Det var en omfattande explorativ undersökning och liksom många följande arbeten av Härnqvist präglades det av stor teknisk och metodologisk skicklighet parad med försiktighet i de teoretiska slutsatserna.

Under 1950-talet fördes i Sverige en livlig debatt rörande den s.k. begåvningsreserven. På den tiden var det en mycket liten andel ungdomar som gick vidare till studentexamen, men man insåg att många fler var tillräckligt begåvade för högre studier om bara ekonomiska möjligheter gavs. De första försöken att skatta i vilken utsträckning begåvningar från skilda samhällsklasser gick vidare till högre utbildning gjordes av Husén på data från testning av värnpliktiga.

Härnqvist knöts som expert till 1955 års universitetsutredning och började där ett omfattande arbete för att bestämma begåvningsreserven. Han föredrog själv termen utbildningsreserv, och han fann att en fjärdedel av de undersökta manliga eleverna skulle ha kunnat avlägga studentexamen medan endast 8 procent gjorde det. Han knöts också som forskningssekreterare till 1957 års skolberedning. Det var ett heltidsuppdrag som ledde fram till en studie av "individuella differenser och skoldifferentiering". Ett liknande forskningsuppdrag genomförde han sedan för 1960 års gymnasieutredning. Han visade där att valet av utbildningslinje var beroende av social och ekonomisk bakgrund men i än större utsträckning av hemmets bildningsnivå och elevens uppfattning av sina studieförutsättningar.

År 1958 utnämndes Kjell Härnqvist till professor i pedagogik och pedagogisk psykologi vid Göteborgs universitet, efter att den tidigare odelade professuren i psykologi och pedagogik delats upp och lärostolsinnehavaren John Elmgren valt att stanna inom psykologin. Då Härnqvist kom till Göteborg såg han sig främst som som tillämpad psykolog med anknytning till utbildningsfrågor. Rekryteringen av forskare i ämnet pedagogik skedde länge bland dem som tänkt sig bli skolpsykologer, kliniska psykologer och liknande. De högre seminarierna i pedagogik och psykologi konkurrerade under 1960-talet om samma studenter. Att psykologin och pedagogiken i Göteborg inte hamnade på kollisionkurs berodde till lika delar på Kjell Härnqvist koncilianta hållning och på kollegan Elmgrens ointresse för utbildningsfrågor. Utbildningen av psykologer hade ännu inte fått någon fast struktur, men prelimiära bestämmelser fanns i ett kungligt brev från hösten 1958 som Härnqvist själv skrivit utkastet till. Han utsågs 1960 till enmansutredare för att samordna psykologutbildningen; hans rapport presenterades 1964.

Under våren 1957 genomförde Härnqvist en "grand tour" efter mönster från äldre tiders studieresor, men nu till de ledande nordame-

rikanska universiteten från öster till väster. Erfarenheterna från de amerikanska psykologiska och pedagogiska institutionerna blev till nytta då han året därpå skulle bygga upp en egen pedagogisk institution i Gleborg – fyrtio år senare hade den vuxit till en hel utbildningsvetenskaplig fakultet (1999). Göteborgsinstitutionen utmärktes under sina första decennier av en öppen miljö, där flera vitt skilda intressen kunde samsas. Inte minst hade man, tack vare det förtroende Härnqvist åtnjöt bland politiker och utbildningsbyråkrater, goda relationer till anslagsgivare som gjorde det möjligt att hålla en mycket omfattande verksamhet i gång. Ingen av tidens svenska pedagoger fostrade så många blivande professorer i pedagogik som Härnqvist.

Den typ av forskning Kjell Härnqvist initierade i Göteborg utgick från den metodologiska kompetens han från början utvecklat, exempelvis surveymetodik och gallupliknande undersökningar. Kontinuiteten visade sig i inriktningen på individen snarare än på undervisningssituationen eller på grupper och institutioner. Det gällde att studera stora representativa urval och söka statistiska samband med oberoende variabler.

Alltmer intresserade sig Härnqvist för långsiktiga effekter av utbildningen. 1962 startade han det så kallade individualstatistikprojektet med data, upplagt vid Statistiska centralbyrån. Det var en longitudinell studie med sofistikerad statistik metod, där man följde personer från 16 års ålder och framåt med avseende på arbete och karriärutveckling i relation till utbildningssystem. Verkligt intressanta resultat avsatte arbetet kanske först då de studerade individerna i början av 1990-talet var över fyrtio år och då utbildningssystemets betydelse för skola och levnadsnivå kunde avläsas tydligare. Ett annat projekt, Ungdom i Göteborg, hade inriktning mot utvecklingspsykologin. Arbetet här gällde social anpassning i de sista årskurserna på grundskolenivå. Bägge dessa projekt resulterade i ett stort antal uppsatser och avhandlingar.

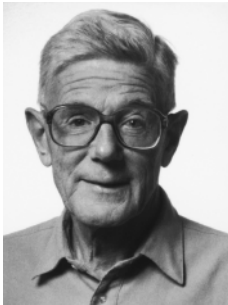
Uppdrag i utredningar och kommittéer fortsatte att läggas på Härnqvists axlar. Bland dessa kan nämnas 1968 års utbildningsutredning och universitetspedagogiska utredningen. Inom Göteborgs universitet var han dekanus för samhällsvetenskapliga fakulteten 1968–71. Uppdraget som prorektor 1972 följdes av en ny period som dekanus, varefter han 1982 fram till pensioneringen 1986 var universitetets rektor och ordförande i dess styrelse. Han stora arbetskapacitet gjorde honom utmärkt lämpad i dessa roller under år som innebar stora organisato-

riska förändringar. I universitetets ledning hade han en mjuk framtoning, men med sin diplomatiska finesse hävdade han för honom centrala värderingar om universitetsdemokrati och vetenskaplig kvalitet. Då så krävdes visade han sig besitta såväl envis beslutsamhet som ödmjuk kompromissvilja.

Härnqvists forskning om sambandet mellan begåvning, skolprestation och social miljö hade väckt stor uppmärksamhet i 1960-talets ideologiska skoldebatt. År 1970 invaldes han i KVVVS, men det skedde efter att en majoritet av ledamöter året förut hade motsatt sig hans inval. De slutsatser han dragit av sin skolforskning ifrågasattes av skolpolitiskt aktiva ledamöter av Kungl. Samhället utanför det samhällsvetenskapliga området. Under sin aktiva tid kunde han inte så ofta delta i sammanträdena, men efter sin avgång som rektor sågs han oftare och gjorde en stor insats i för KVVVS viktiga frågor under sitt ordförandeår 1994.

Efter sin avgång från rektoratet verkade Härnqvist som ordförande i Riksbankens jubileumsfond mellan 1986 och 1992. Under hela denna tid av administrativa uppgifter följde han med i den pedagogiska forskningen, men de flesta av hans uppslag fick läggas på is. Det var helt visst en betydande mängd av kreativ forskning som gick förlorad för svensk pedagogik genom hans uppoffrande lojalitet. Genom sin avsaknad av humanistisk och historisk meritering var Härnqvist typisk för en på 1960-talet ny typ av pedagoger. Men som människa hade han en humanistisk grundsyn med starka intressen för litteratur och konsthantverk.

INGEMAR NILSSON

ÅKE HOLMBERG

1915–2006

Professor emeritus ÅKE HOLMBERG avled 91 år gammal den 21 december 2006. Han var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1966 och dess ordförande 1991.

Åke Holmberg föddes i Göteborg den 26 november 1915 som son till tillsynslärare Ernst Holmberg och hans maka Kerstin. Efter att ha avlagt studentexamen på Latinläroverket (Hvitfeldtska) studerade han historia vid Göteborgs högskola för Curt Weibull och blev fil.lic. 1943 och fil.dr 1946. Under studietiden var Åke Holmberg också ordförande för högskolans studentkår och senare dess inspektor. Efter att 1946 ha disputerat på avhandlingen *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt*, låg en akademisk karriär öppen för honom, men han valde i stället att resa ut som missionär till Afrika, först till Sydafrika 1947–51 och därefter till Tanganyika 1954–56. Därefter återvände Åke Holmberg till Sverige och historieforskningen. Han var docent vid Uppsala universitet 1952–54 och vid Göteborgs universitet 1957–64, samtidigt som han var lektor vid Göteborgs högre samskola.

År 1964 utnämndes Åke Holmberg till den första professuren i landet i historia med särskild inriktning på modern historia. Under sin tid som professor fram till pensioneringen 1982 var Åke Holmberg bl.a. prefekt för historiska institutionen och dekanus för filosofiska fakulteten.

Åke Holmbergs studietid vid högskolan inföll under andra världskriget, en mörk tid i Nordens historia med tysk ockupation av Norge och Danmark. Högskolan, där Curt Weibull då var rektor, och studentkåren, som kastade ut nazistsympatisörerna, intog en klar position i Göteborg för frihet och demokrati. Att välja att skriva avhandling om skandinavismen, en rörelse för nordisk enhet riktad mot tyskarna, visar på ett politiskt ställningstagande av Åke Holmberg för liberalism och mot nazism, något som han aldrig skulle komma att ge avkall på. Under en stipendietid vid Köpenhamns universitet hade han också

upplevt den tyska ockupationen. Avhandlingen, som är en skicklig studie av opinioner och eliter, medförde en mer positiv syn på 1800-talets skandinavism.

Det stora arbete, som Åke Holmberg vann professuren med, *African tribes and European agencies*, publicerad 1964, var inspirerad av hans erfarenheter som missionär i Afrika. Det var missionärerna i kamp med kolonialister och exploatörer i det lokala afrikanska samhället som stod i centrum. *African tribes and European agencies* är banbrytande i svensk historieforskning genom att föra in kolonialismen som ämne och låta lokala missionärer och kolonisatörer bli de huvudsakliga aktörerna. Det var nytt att som Holmberg konsekvent försöka se historien ur afrikansk synvinkel. De inhemska källorna till de afrikanska folkens historia saknades mer eller mindre. Allt som kunde göras för att "afrikanisera" Afrikas historia borde göras genom lokal forskning av "men on the spot". Detta var ett program för framtiden. Boken kom i en tid när krav på frigörelse för de underkuvade folken i Afrika började göra sig hörda i Europa. Att omtala att dessa krav hade en uttalad anhängare i Åke Holmberg är knappast nödvändigt. Med stöd av humanistiska forskningsrådet gick Åke Holmberg som professor genast in för att initiera forskning om Afrikas historia genom att starta ett stort projekt där flera unga historiker tog upp ämnen från olika delar av kontinenten: Lesotho, Ghana, Nigeria och Zimbabwe.

Att popularisera historien var för Åke Holmberg en stor uppgift, men ingalunda enkel. Att popularisera var för honom att lära ut, undervisa och underhålla, men ännu viktigare "förklara för samtidens människor den aspekt av deras verklighet som heter historia". Åke Holmberg fullgjorde som historiker båda uppgifterna både i skrift och tal, bl.a. i radio under många år i programmet *Nu och Då*. Han gjorde det med lätthet, elegans, kunnighet och engagemang. Och när tillfället möjliggjorde det, inte utan ett stort mått av humor. Uppgiften var att nå från den noggrant fotnotade specialstudien till inte bara en syntes, "ett lämpligt urval av s.k. fakta", utan vad Åke Holmberg kallade en synopsis, en helhetsvy över historiens gång, byggd på en klar och bred insyn i tiden.

I *Vår världs historia*, utkommen samma år som han pensionerades, förverkligade Åke Holmberg en önskan att skriva en global historia på egen hand. Liksom *African tribes and European agencies* försökte se

historien från de afrikanska folkens synvinkel, anlägger *Vår världshistoria* ett icke-europeiskt synsätt i medveten motsats till tidigare försök att bara komplettera Europacentrerade världshistorier med kapitel om Afrika, Asien och Latinamerika. I stället är Holmbergs framställning global utifrån två kriterier. Det ena är temporalt. Det, som skall kvalificera för att komma med i världshistorien, får inte bara vara kortvarigt, t.ex. fransk-tyska kriget 1870. Det andra kriteriet är geografiskt. Det som skall kunna komma med skall ha berört världen, hela globen, t.ex. kvalificerar sig inte Gustav Vasa, men Mahatma Gandhi, vars ideal lyst klotet runt. Tiden före de skriftliga källorna är heller inte bara ett förord till historien utan en integrerad och större del av världshistorien. De stora händelserna är jordbrukets tillkomst och industrialismen. Men också människans andliga och religiösa liv måste spela en huvudroll i en framställning av människosläktet. Därför är religionerna i boken betraktade som överordnade historiska miljöer och huvudrubriker i framställningen.

Åke Holmberg hade arbetat som missionär i, och som historiker för världen utanför Europa. Men hur hade européerna historiskt, sedan de i större omfattning börjat få kontakt med denna värld, uppfattat den? I ett stort arbete, *Världen bortom Västerlandet. Svensk syn på fjärran länder och folk från 1700-talet till första världskriget*, publicerad i Kungl. Samhällets Humaniora-serie 1988, följer Åke Holmberg detta tema, och drar i en andra del, 1994, fram det till mellankrigstiden. I en specialstudie från 1990, finns också en jämförelse mellan franska och svenska skolböcker. I förhållande till den ofta förödande inverkan européerna hade på omvärlden var deras kunskap om den först obetydlig, men hållningen ofta respektfull till andra länder och folk, för att under 1800-talet bli mer omfattande men rasistisk.

Åke Holmberg som person var mycket omtyckt av elever och kollegor. Man beundrade honom som forskare och uppskattade hans humor, vänlighet och hjälpsamhet. Historiska institutionen, studentkåren och akademiska kören har haft stor glädje av Åke Holmberg.

Inom historieforskningen står Åke Holmbergs personliga anspråkslöshet i stark kontrast till hans omfattande livsverk. Detta bars fram av hans tro, hans liberala synsätt och hans engagemang för folken utanför Europa. Han var en flitig arbetare i vingården. Många har inte skrivit så mycket under en hel livstid som Åke Holmberg gjorde efter pensioneringen. Han har mer än andra sökt vidga svensk historieforskning att

gå utanför landet och Europa. Åke Holmberg förenar en klar och kritisk forskning med en strävan mot de stora historiska helheter som han trodde skulle tilltala människor i allmänhet.

BERNT SCHILLER

TORDEL WALLMARK

1919–2007

Professor emeritus i fasta tillståndets elektronik och innovationsteknik vid Chalmers tekniska högskola, J. TORDEL WALLMARK, avled den 5 februari 2007 stilla i sitt hem i Kungsbacka i en ålder av 87 år. Hans närmaste är sönerna Toby och John med familjer i USA. Wallmark var le-

damot i Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets klass för fysiska vetenskaper sedan 1972.

Torkel Wallmark föddes den 4 juni 1919 i Stockholm. Föräldrarna var postkontrollör Gunnar Wallmark och hans hustru Vivy, f. Österlund. Wallmark avlade studentexamen vid Högre allmänna läroverket i Bromma 1938. Under kriget utbildades han till underofficer (examen 1942), vilket skedde delvis parallellt med studier för civilingenjörsexamen i elektroteknik vid Kungl. tekniska högskolan (KTH, examen 1944).

Under perioden 1944–1953 var Wallmark kvar vid KTH som forskningsassistent vid institutionen för elektronik med huvudinriktning mot avancerade funktioner hos dåtidens fundamentala elektronikkomponenter, nämligen elektronrör. Han var samtidigt under vissa perider konsult eller deltidsanställd vid Standard Radio, Statens tekniska forskningsråd, Flygvapnet och Elektrovärmeinstitutet. Wallmark blev teknologie licentiat 1947 och disputerade för teknologie doktorsgrad 1953.

Världselektroniken var vid denna tidpunkt på väg från vakuumrör till halvledare i fast tillstånd efter uppfinnandet av transistorn i USA. Wallmark sökte sig då till Radio Corporation of America (RCA) i Princeton, New Jersey. RCA, som nu ingår i General Electric Corporation, var då ett av världens största elektronikföretag med mer än 100 000 anställda. Wallmark var forskare och forskningschef vid RCA Laboratories i 11 år (1953–1964). Han arbetade i många tekniskt vetenskapligt och praktiskt betydelsefulla projekt och blev internationellt uppmärksammas främst för sitt arbete med s.k. fälteffekttransistorer som har di-

rekt samband med nutidens integrerade kretselektronik. På RCA var han den förste att initiera forskning kring integrerade kretsar. Wallmark har publicerat ett stort antal vetenskapliga rapporter och hans namn finns på ett tjugotal patent i USA.

Wallmark utsågs 1963 genom kallelse till professuren i fasta tillståndets elektronik vid Chalmers tekniska högskola. När han året efter lämnade RCA för att tillträda professuren vid Chalmers var han chef för halvledarlaboratoriet vid RCA. Chalmers fick därmed en förstklassig vetenskaplig kompetens i den elektroniska halvledartekniken. Det är den teknik som på komponentnivå utgör den fysikaliska grunden för de elektroniska systemprodukter som i dag omger oss, exempelvis persondatorer och mobiltelefoner men som också möjliggör rymdfärder och mycket annat. Wallmark var en ovanligt inflytelserik lärare och forskarhandledare, kanske främst genom sitt arbetssätt som inte dominerades av föreläsningar. Det viktiga var i stället daglig nära växelverkan med teknologer, doktorander och professorskollegor individuellt eller i små forskningsgrupper som helst skulle frambäras av originella idéer. De elever eller assistenter vid Wallmarks institution som sedan dess har blivit professorer eller framstående ingenjörer fick här en god start i sina yrkeskarriärer.

Med tiden kom Wallmark aktivt, konstruktivt och med verkan över hela Chalmers att engagera sig i direkt samhällligt utnyttjande av högskolans forskningsresultat. Målet var att främja start och utveckling av groddföretag, d.v.s. små företag vars produkter var innovationer härstammande från högskolans forskning. Wallmark var initiativtagare till Chalmers Innovationscentrum som samlingsorganisation för innovationsverksamheten vid högskolan och till Chalmersinvest som dels arbetar som högskolans egen första investerare i groddföretagen, dels som dessas managementstöd. Han har personligen som inspiratör och rådgivare medverkat i uppkomsten av ett stort antal groddföretag vid Chalmers.

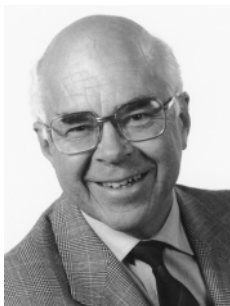
Torkel Wallmarks innovationsfrämjande arbete befästes av regeringen som 1983 inrättade en personlig professur för honom i innovationsteknik som han enligt Chalmers önskan uppehöll tills han blev emeritus vid fyllda 70. Samma år belönade Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA) honom med sin stora guldmealj ”för hans internationellt sett framstående insatser inom halvledartekniken och hans stimulans till industriellt företagande”. Wallmark var medlem i IVA sedan 1970,

i Kungl Vetenskapakademien sedan 1984 och dessutom i flera internationella vetenskapliga organisationer. Han var ledamot i flera industriföretags vetenskapliga råd, däribland Ericsson och SKF.

Det finns anledning att tro att det utvecklande umgänget med ungdomar åtminstone ibland var ett ännu större intresse hos Torkel Wallmark än ingenjörskonsten. Det finns ett stort antal före detta teknologer och doktorander som ser honom som en i vissa sammanhang helt avgörande mentor. Han betraktade Chalmersspexet som ett föredömligt exempel på innovativt tänkande och blev själv medskyldig till en del av idéerna till ”Noah”. Någon gång översatte han amerikanska barnböcker till svenska där fantasins styrka lyfte omöjliga idéer till verklighet.

Torkel Wallmarks verksamhet, personlighet och alltid öppna dörr förde honom i kontakt med många människor inom och utom arbetet och inom och utanför Sverige. I dagens Chalmers finns många spår av hans gärning. Det var roligt och resultatgivande att samarbeta med honom och trevligt och inspirerande att umgås med honom när arbetet tog slut. Minnesbilden av kollegan och vännen Torkel Wallmark skapar känslor av saknad men också av glädje och tacksamhet för det som har varit.

SVEN OLVING

LARS RAHMN

1933–2007

Advokaten LARS ÅKE RAHMN avled den 6 juni 2007. Han valdes in som arbetande ledamot i Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, sjätte klassen, år 1996. Invalet var såtillvida unikt att denna heder genom åren sällan har vederfarits andra jurister än professorer och höga domare. Valet ger en antydning om det anseende som advokat och humanist som Lars Rahmn åtnjöt inom juristvärlden.

Lars Rahmn var född den 16 augusti 1933 i Göteborg. Föräldrarna var direktören Åke Rahmn och hans hustru Maj, född Hultman. Efter skolgång och studentexamen i Göteborg blev Lars Rahmn jur. kand. i Lund år 1959. Han återvände därefter till Göteborg, där han ganska omgående fick anställning på den ansedda advokatbyrån Mannheimer & Zetterlöf. Att så snabbt efter examen bli jurist på en ledande advokatbyrå utan att ha genomgått den då närmast obligatoriska tingsmeriteringen var anmärkningsvärt. I Lars Rahmns fall stod förklaringen att finna i den ovanliga duglighet som han hade visat under några månaders anställning som s.k. sommarnotarie på byrån.

Lars Rahmn blev snabbt en av förgrundsgestalterna på Mannheimer & Zetterlöfs Advokatbyrå, där han blev delägare år 1964. Advokatbyrån gick år 1990 samman med Carl Swartling Advokatbyrå, en av Stockholms ledande advokatbyråer. Lars Rahmn fick snabbt en framträdande position även i den sammanslagna byrån, med det största kontoret i Stockholm och filialer inte bara i ett antal svenska städer utan även på flera ställen i utlandet, bl.a. New York, Moskva och Frankfurt. Kolleger på byrån har omvittnat hans stora insatser i byråns ledning, organisation och expansion. De har även framhållit hans stora integritet och osvikliga känsla för advokatyrkets värderingar. Man kan säga att han såsom få var en bärare av en förnämlig göteborgsk advokattradition.

Ett av Lars Rahmns huvudområden blev tidigt sjö- och transporträtten. Tillsammans med ett par äldre kompanjoner utvecklade han

Mannheimer & Zetterlöfs sjörättsavdelning till en av landets främsta. Han förde som ombud talan i flera av de mest uppmärksammade sjörättsmålen. Bl.a. var han statens ombud i det stora skadeståndsmålet med anledning av den ryska tankern Tsesis grundstötning i Stockholms skärgård på 1970 talet. I det målet fick han stor nytta av sin för processförare sällsynt stora kunnsighet i navigering; i konsten att läsa sjökort var Lars Rahmn en mästare.

Lars Rahmns engagemang inom sjörätten hängde naturligt samman med hans stora intresse för segling och sjöliv, ett intresse som han kunde odla när han hade tid att vistas i sitt fritidshus alldeles vid vattnet på Onsalahalvön. Därifrån startade också många seglingsodysseer till den bohuslänska skärgården.

Sjörättens internationella anknytning ledde för Lars Rahmns del till många uppdrag på den internationella arenan, där hans eminenta språkkunskaper gjorde honom särskilt skickad att uppträda. Uppdragen som ombud och skiljedomare i stora internationella tvister blev allt fler och kom med åren att bli det dominerande inslaget i hans yrkesverksamhet. De internationella uppdragen gav honom djupgående kunskaper i andra länders rättssystem, och hans insikter i den anglosachsiska rätten var närmast unika.

Hans erfarenheter och yrkeskunnande kom naturligtvis att tas i anspråk av Advokatsamfundet, där han under ett antal år var ledamot av huvudstyrelsen och samfundets representant i olika internationella sammanhang, bl.a. i CCBE (Council of the Bars and Law Societies of the European Community). När Sverige stod på tröskeln till sitt inträde i EU, liksom under de närmaste åren efter inträdet, var Lars Rahmn en betydelsefull aktör för att informera advokatkollegerna och andra om vad medlemskapet i EU innebar, en uppgift som låg helt i linje med hans starka internationella engagemang och verksamhetsprofil.

Lars Rahmn var också verksam i flera stora stiftelser, där hans kunskande, klokhets och balanserade omdöme kom att bli till stor nytta. Här finns anledning att särskilt framhålla hans insatser i Stiftelsen Richard C. Malmstens Minne, där han i många år verkade i den centrala rollen som sekreterare. Stiftelsen har bl.a. under åren stött verksamheten vid Handelshögskolan i Göteborg med synnerligen generösa bidrag. Det var sålunda till stor del tack vare det ekonomiska stödet från stiftelsen som Handelshögskolan fick nya, högklassiga lokaler genom de omfattande tillbyggnaderna i hörnet av Vasagatan och Sprängkullsgatan.

Likaså har bidragen från stiftelsen varit av stor betydelse för Handelshögskolans satsning på att utveckla ett förnämligt internationellt mastersprogram. Högskolans ledning har betygat den viktiga roll som Lars Rahmn, inte minst genom sin fina diplomatiska förmåga, spelade för att dess kontakter med stiftelsen kunde löpa i smidiga och fruktbärande former.

Även Kungl. Samhället har haft glädje av Lars Rahmns ovanliga insikter i stiftelsevärlden. Han bidrog bl.a. verksamt till att de juridiska relationerna mellan Kungl. Samhället och den Adlerbertska forskningsstiftelsen blev ordentligt klarlagda. Också i det omfattande arbetet med att utreda och precisera de ekonomiska förutsättningarna för Kungl. Samhällets egen verksamhet spelade han en värdefull roll.

Lars Rahmn var i sina många utåtriktade kontakter en lysande företrädare för juridiken. Många artiklar i olika juridiska tidskrifter vittnar om hans goda omdöme, djupa insikter, argumentationsteknik och formuleringsskicklighet.

I sin allmänna framtoning var Lars Rahmn lågmäld och behagligt vänlig, även om han förvisso kunde vara stridbar när han såg grundläggande värden stå på spel. Den sakliga tyngden och den övertygande argumentationen gick det emellertid aldrig att ta miste på. Om honom gällde i högsta grad den latinska sentensen *Suaviter in modo, fortiter in re*, dvs. behaglig i framförandet men kraftfull i sak. Härtill kom hans humanitet och breda och djupa allmänbildning. Att samtala och diskutera med honom var alltid stimulerande.

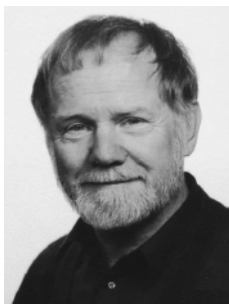
Lars Rahmns anseende inom juristvärlden kan avslutningsvis belysas av det följande.

Juridiken, såsom vi uppfattar den i dag, fick mycket av sin prägel av vad som hände i Bologna när världens äldsta universitet blev till där i slutet av 1000-talet och början av 1100-talet. Vid denna "universitetens moder" kom juridiken tidigt att bli en mycket stor del av verksamheten. Bakgrunden var att en rättslärare vid namn Irenius kring år 1100 hade tagit sig före uppgiften att återställa den antika världens höjdpunkt på juridikens område, den s.k. Justinianus lagbok *Corpus Iuris Civilis* från 500-talet, vilken med romarrikets förfall mer eller mindre hade råkat i glömska. Den "nyupptäckta" lagboken kom snart att ses som närmast en uppenbarelse på det rättsliga området, fastän dess innehåll måste betecknas som i många hänseenden oklart och motsägelsefullt. Vad 1100-talets rättslära i Bologna gjorde var att medelst text-

förklaringar – s.k. glossor – tolka oklara ställen och upplösa till synes föreliggande motsägelser i *Corpus Iuris Civilis*. Verksamheten med sin starka dogmatiska och skolastiska prägel lade grunden för den romerska rätt som sedan i århundraden kom att tillämpas i stora delar av den västerländska världen. Ännu i våra dagar finns betydande spår av detta. Det finns t.o.m. fortfarande rättsordningar vilka som grund har den romerska rätten, sådan den utvecklades av de rättslärd i Bologna.

I Bologna finns en "Tavola" över "Ordine Forense di Bologna", som innehåller en obruten förteckning över framstående jurister med anknytning till universitetet. Den inleds med namnen på 1100-talets mest namnkunniga glossatorer, även benämnda liljorna i Bologna – Bulgarus, Martinus, Hugo och Jacobus. Ett av namnen från senare tid på la "Tavola" är Lars Rahmn. Det säger åtskilligt om Lars Rahmns storhet som jurist inom och utanför Sveriges gränser. Med honom har en pregnant advokat- och Göteborgsprofil, tillika en skicklig och högt uppskattad rättens tjänare gått ur tiden.

NILS O. WENTZ

SUNE ÖRNBERG

1925–2007

Författaren och förre kulturredaktören, fil. kand. och fil. dr h.c. SUNE ÖRNBERG avled den 23 oktober 2007 i en ålder av 81 år. Han var ledamot av Kungl. Samhällets Vitterhetsavdelning sedan 1984.

Sune Örnbergs stilkonst har inte plats för sentimentalitet och förstärkningsord. Det gäller för både hans fiktiva berättelser och hans kåserier. Genregränserna är inte skarpa. Texttyperna är formade med en och samma penna. Dess brukare utgår från att han har med myndiga läsare att göra, antingen han skriver till dem som tidningsman, essäist eller skönlitterär författare. Redundans och tanklösheter får man leta efter någon annanstans. ”Som barn var jag aldrig utomhus och gick aldrig inne heller.” Upplysningen ges tidigt i romanen *Stängslet* (1994). Författaren är nära bekant med berättarjaget. I *Stängslet* heter han Tage. Sune Örnberg möter sina läsare lätt förklädd.

John Sune Örnberg föddes den 22 november 1925 i Morlanda församling. Sitt första levnadsår bodde han tillsammans med modern Elsa Örnberg och morföräldrarna i samhället Stocken. Ett år gammal insjuknade han i TBC och tillbringade sedan sju år på olika sanatorier på västkusten; den längsta tiden på Styrösö kustsanatorium. Sjukdomen satte sig i benet och förstörde hans knä. Merparten av sin tidiga barndom var han sängliggande. Friskförklarad som åttaåring hamnade han på barnhem i Partille, varifrån han släpptes ut när han var 14 år. Hans mor hade dött 1936, också hon drabbad av folksjukdomen, morfadern avled samma år och mormodern 1940. Han mindes ett, säger ett, besök av modern. Med morföräldrarna hade han ingen kontakt. Först mot slutet av 90-talet blev han upplyst om den frånvarande faderns identitet. Denne var då död.

Det är som föräldralös sanatorieunge och barnhemsbarn Sune Örnberg orienterar sig i livet och försöker lära sig betydelsen av ord som hemma, söder och norr, kärlek och längtan. De fulla innebörderna av begreppen krävde att livet inomhus kompletterades med erfarenheter utomhus.

Den läsbegåvade pojken kom in på Praktiska mellanskolan i Göteborg, där han tog realexamen 1944. Han arbetade därefter något år på kontor innan han började på Hvitfeldtska läroverket, där han tog studenten på latinlinjen 1948. Samma år skrevs Örnerberg in på Göteborgs högskola. 1957 blev han fil. kand. med historia och litteraturhistoria som huvudämnen. I filosofiska fakultetens kårhus hade han ett hyresrum och han bärgade sin försörjning med hjälp av stipendier, jobb på posten, lärarvikariat på den skola där han varit gymnasist och genom frilansskrivierier i stadens tidningar. Under några år på 60-talet arbetade han som lärare på Filip Holmqvists handelsinstitut för att 1968 få tjänst som kulturredaktör på *Göteborgs-Tidningen*. *GT* lämnade han 1972 för en plats på *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. När *GHT* lades ner året därpå blev Örnerberg frilansare, bl.a. för *Vecko-Journalen* och *Sveriges Radio*, till dess att han 1975 anställdes av *Göteborgs-Posten* som kritiker och kolumnist. 1984 blev han chef för tidningens kulturredaktion. Den tjänsten upprätthöll han fram till pensioneringen 1990. Därefter fortsatte han att regelbundet skriva i tidningen. Mest frekvent som veckokrönikör med signaturen Jehu, ett märke som han tidigare använt i såväl *GT* som *GHT* och *Svenska Dagbladet*. Med åren blev det upp mot två tusen krönikor av Jehu. Den sista samma år som han dog.

Sune Örnerbergs litterära produktion är samlad i fem skönlitterära verk: *Berättarna* (1978), *Barmarks gästabud* (1979), *Stilla liv* (1981), *Återställaren* (1984), *Stängslet* (1994). Därtill kommer samlingsvolymen *I sällskap med Jehu* (1997) och texterna i boken *Göteborg – ett femtiotal* (1996), där han kompletterar Folke Mogrens svartvita fotografi om staden i gryning och skymning. Han är också medredaktör och författare i uppslagsverket *Vad varje svensk bör veta* (1991) och skriver om konstnären Tom Krestensen i essäboken *Att teckna med kniv i handen* (1999).

För denna sin vittra gärning har Örnerberg utnämnts till filosofie hedersdoktor vid Göteborgs universitet 1984, prisats med Publicistklubbens Guldpenna 1990, mottagit Kellgrenpriset av Svenska Akademien 1992 och Karl Vennbergs pris 2001 av Samfundet De nio. Bland styrelseuppdrag som Örnerberg innehaft skall nämnas de i Radionämnden, Hasselbladsstiftelsen, Gnistan och Göteborgs Universitet.

1999 drabbades Sune Örnerberg av en stroke som delvis förlamade honom. Han blev nu rullstolsbunden och fick flytta till Vegahemmet,

där han skaffade sig ny skrivplats för sin publicistik. En nära och oväntad kontakt uppstod under dessa hans sista år, då hans halvsyster Margareta Läckberg gav sig tillkänna efter att ha fått reda på sin halvbroders existens. Det blev hon som upplyste honom om hans far. Tillsammans gjorde de ett radioprogram om att bli med syskon och få tillökning i familjen sent i livet och om att reda ut det ouppklarade i det förflutna.

Sune Örnberg var gift med ämnesläraren Birgitta Örnberg (f. Dybeck) 1960–1974. Sedan 1978 var han sambo med fil. dr Kerstin Nordenstam.

Sune Örnbergs mest uppmärksammade litterära verk är den stora berättelsen *Stilla liv*. Det är där han lokaliserar sin egen barndoms utsiktspunkt. Inte från en grästuva, för att associera till en annan lottlös författares, Harry Martinson, läroplats, utan från en spjäsäng och genom ett högt sittande fönster. En paradoxal vitalitet och inte en nära till hands liggande bitterhet sätter sin prägel på denna romans barndomsberättelse. Mitt i det enahanda ger barnsliga berättares fantasi och fabulering andarna rörelse i de små kropparnas stilla liv. Av och till möter vi författarens återblick och erinring i någon formulering som i sin utsökta ironi berättar om villkor som inte kräver några omdömen: "När Tage hade legat i fem år blev han sjuk. En feber kom över honom, regnet slog mot rutan. Stackars dom som är ute, sa fröken Elsa." Tage lyssnar till sina kamrater, de unga berättarna, såväl som till sanatoriets kristliga maktmänniskor men också till den barmhärtiga samarit som låter honom slippa den kväljande havregrynsgroten. Hon som bär namnet Kerstin. För den som vet att författare inte väljer några egennamn av en slump är vidare kommentarer överflödiga. Tage härmar och repeterar och både han och läsaren förstår att detta långledandets stilleben också är ett drama som har sitt katharsis. Det är i triumf som Tage formulerar sin första fullständiga mening till överhetens fröken, när han ropar: "Finns det någon smörgås till överlopps?" Där fanns ett språk att bemästra. Det skulle komma att göra skillnad. "Hans tid skulle komma", låter den allvetande berättaren Tage få säga sig själv. "Han hade inte bråttom". Den självbiografiska bakgrunden ger romanen nerv och läsningen en ofrånkomlig framåtrörelse.

I Örnbergs andra självbiografiskt relaterade roman, som också berättelsen *Stängslet* kan kallas trots sitt icke-dokumentära material, är barnhemmet Adamsro taggträdsomgivet. Men förvaringen är temporär.

Där öppnar sig en ungdomsvärld och ett självständigt liv. Innanför är relaterat till utanför och kan bara begripas som dess tillfälliga frånvaro. Att vara fången är att kunna rymma, om än till en början att rymma innanför. Tage har lärt. Som en klassisk sagoberättare kan han nu själv i ord gestalta en annan värld. Illusionslöst när så krävs eller egande som till uppbrott, när den andan faller på.

Sune Örnbergs övriga skönlitterära verk är också de rika på berättelser, ibland rent av överrika. De är inte sammanhållna i sanatorie- och barnhemsskildringens livsberättelse. Att läsa de böckerna är som att se ett paternosterverk under stadig och säker gång. Skovel på skovel av skröna på skröna. Tiltufsade personer och vardagsflyktingar på korsande spår. De dyker upp för att strax försvinna och ersättas av nya andra. Som tidningsman och som min företrädare på kulturredaktörstjänsten på *GP* upplyste han mig en gång, när jag var ny i gamet, om att där nog fanns en och annan som inte hade alldeles lätt att göra sitt veckopensum av ny text och leverera punktligt. Han såg oförställt förvånad ut vid tanken på sådana hämningar och jag insåg att han räknade med att jag förstod.

Örnberg debuterade med novellsamlingen *Berättarna* (1978). Det är hans mest renodlat fiktiva verk, sammanhållet av diversearbetares och marginalmänniskors liv i en stad med Mölndalså, konserthus och socialdemokratiskt styre. Novellen ”Man måste kunna segla ju” hör till höjdpunkterna i författarskapet. Saklig om inte rentav rå i sin skildring av det oanständiga livet i ett rum och kök på Karl Gustavsgatan är den genomskådande på det sätt som bara jämlik betraktelse och människosyn tillåter. Den avslutande kortnovellen heter ”Berättaren”. En sådan är alltid opålitlig och ofta osentimental. En annan av historierna förbereder både motiviskt och tematiskt vad som komma skulle i *Stilla liv*. Det var en sällsynt mogen och löftesrik debut som redaktören gjorde i sitt femtiotredje levnadsår.

Sune Örnberg skapade som kulturredaktör goda förbindelser med den akademiska världen. *Göteborgs-Postens* och Göteborgs universitets relationer hade, kan man nog påstå, inte alltid varit de bästa. Med Sune Örnberg blev kontakterna med en ny generation akademiska skribenter regelbundna och i några fall permanenta. Och det var Örnberg som inpräntade i akademiskt verbala jonglörer, att det som någon gång kan imponera som seminariejargong alltid avskräcker som tidningstext. Som publicist och kulturradikal humanist förmådde han uttrycka

sina lika gedigna som breda kunskaper i ett tilltal där intresse och nyfikenhet var de enda behörighetskrav som ställdes på läsarna. Alltid på sin vakt mot all paraderande och dåligt införlivad kunskap var han också observant på populistisk journalistjargong och verksamhetens klyschor. ”Legendarisk” och ”legendar” hörde till de journalistikens överord som han höll sin kultursida fri från.

I en språkvetenskaplig uppsats av Aina Lundqvist görs några iakttagelser av Örnbergs stilkonst under rubriken ”I Jehus sällskap”. Det handlar alltså om hans kåserier, de som sällan löstes upp i prat men oftast blev till miniessäer av lärdom, ställningstaganden och skarpa iakttagelser av språkblomster och verbala bragelöften. I frågan om det svenska språkets ställning stod han på Akademiens sida men formulerade sig effektivare, när han konstaterade: ”Det är av vikt att invandrarna lär sig svenska för svenskarna är dåliga på persiska, finska, vietnamesiska, mesopotamiska och andra lika vackra språk.” I studien observeras Jehus kraftfulla textanslag. Oftast består de av en inledande mycket kort mening på några få ord: ”Ove Rainer var justitieminister ett enda år.” Eller: ”Svenskan är ett hästspråk.” Det är klart att man läser vidare efter sådana öppningar. Tids- och rumsadverbial ger auktoritet och närvaro i hans texter. ”I spårvagnen, tvåan, den som går 11.27 från Seminariegatan, fast den var tre minuter försenad” är ett av många exempel. Konkret i situationsangivelser och auktoritativ i bruket av första personens pronomen sätter Jehu läsaren på den plats där han eller hon är beredd att lyssna och ta ställning i den dialog som är varje kåseris mål och mening. Så befinner vi oss där i det tankerum av erfarenheter och iakttagelser som det var Sune Örnbergs lust och förmåga att bjuda in till. Jehu är kan vi förstå en signatur vald med omsorg och mångtydig ironi. Det är inte nyhetsbrådskans väsen som betecknas med tacknamnet utan dess motsats. Örnbergs Jehu är en välformulerad budbärare som inte kommer farande tygellöst utan en som med sina eftertankar närmar sig läsaren långsamt och värdigt.

Sune Örnbergs organiserat publicistiska gärning inleddes 1949. Då finner man hans namn i kårorganet *Götheborgske Spionens* redaktionsruta och under några tidskriftens bokrecensioner. Den som närmare vill analysera hans stilkonst och hans litterära förebilder bör notera att han samma år i samma publikation recenserar Tage Aurells *Nya berättelser*. Man kan i så fall gott stryka under följande mening: ”Det fascinerande i Aurells berättelser ligger nog till stor del i att han

tvingar läsaren att göra historien själv.” Det spåret leder vidare in i årgång 1950 där filosofie studeranden Örnberg skriver årets första ledartikkel. Det är en text över fyra sidor och en kraftfull plädering för Tage Aurell som mottagare av det Sixten Heymans pris som strax skulle komma att delas ut. Man bör observera följande läsanvisningar: ”Fast man får läsa varsamt.” Och vidare: ”Men man måste kunna se.” Till yttermera visso: ”Han har en egendomlig förmåga att sätta läsarens fantasi i rörelse.” Innan den långa artikeln är avslutad har Örnberg konstaterat om denne kortprosans mästare: ”Trots att han undviker allt moraliserande är Aurell en av våra stora predikare.” Att Örnbergs egen prosa kom att göras efter samma poetik ser var och en som läser honom.

I nästa nummer av *Spionen* publicerades Aurells tacktal på studentkåren. Nu skulle ”äntligen skulden på stugan betalas”, lovade en mycket glad pristagare. Längre fram i numret recenserades författarens *Bilderbok* av Sune Örnberg.

I *Göteborgske Spionen* kom Örnberg utöver litteratur- och teaterrecensioner också att skriva berättelser. Någon skulle säkert vilja påstå att hans återkommande julberättelser rentav blev ”legendariska”. Åtminstone på studentkåren. Den sist skrev han 1956. Vid årsskiftet lämnade han redaktionen. Då hade han satt stilistisk standard för studenttidningen med sin prosa rik på adekvata substantiv, rörliga verb och strängt avhållsam gentemot varje frestande adjektiv. Då har Örnberg också presenterats både som skönlitterär författare och som magistral huvudredaktör av initierade kåsörer i samma tidskrift. I det ena av dem läxar den mäktige upp en novis på fältet som knackat på redaktörens dörr för att uppvakta honom men en nyskriven dikt. Han går därifrån en stund senare med följande avskedsord: ”Varför skriver du inte prosa; ingen skriver prosa nuförtiden; skaldar är såna som har misslyckats med att skriva prosa; själv skriver jag bara prosa; ingen vet numera vad litteratur är.”

Det andra porträttet av redaktören avslutas med följande karakteristik och gissning om framtiden för den unge lärde bland tidens ”friare studiosi”: ”En ofta elegisk humor, psykologisk pregnans och en till kräsen enkelhet driven stil; kanske blir det en bok?”

Det blev några tusen artiklar, recensioner, krönikor och kåserier.

TOMAS FÖRSER

LILI KAELAS

1919–2007

Förra chefen för Göteborgs arkeologiska museum, fil. lic. LILI KAELAS, avled den 9 december 2007 i en ålder av 88 år efter en tids sjukdom. Närmast anhöriga är förre landshövdingen Per Nyströms barn i tidigare äktenskap. Lili Kaelas var ledamot av Kungl. Samhällets Viterhetsavdelning sedan 1974.

Lili Kaelas föddes i Tallinn i Estland 1919 där hon redan i slutet av 1930-talet inledde sina studier vid universitetet i Tartu och fick ut sin examen 1943. Som så många av sina landsmän tvingades hon fly undan krigets fador.

Till Sverige kom Lili Kaelas med flyktingströmmen från Baltikum 1944 efter en dramatisk flykt via Finland till Stockholm. Av Sten Karling, som varit hennes lärare i konsthistoria i Estland, fick hon rådet att söka upp dåvarande chefen för Statens Historiska Museum, Birger Nerman, som under 1920-talet undervisat i arkeologi vid universitetet i Tartu. Kanske kunde han ordna något arbete vid museet i Stockholm. Chefen för museets sten- och bronsåldersavdelning, Axel Bagge, behövde hjälp med finskspråkig och baltisk facklitteratur; språk som Lili Kaelas behärskade. Då hon vid den här tiden ännu inte kunde någon svenska fick hon till en början översätta till tyska. Snart var Lili Kaelas en oundgänglig assistent till Axel Bagge. Hon bistod honom såväl vid utgrävningar som i arbetet på museet, vilket ledde till att de gemensamt publicerade vetenskapliga studier kring sydsvensk stenålderskeramik.

Trots att hon tidigare aldrig haft en tanke på att bli arkeolog eller museitjänsteman började Lili Kaelas läsa arkeologi för Nils Åberg vid Stockholms Högskola där hon 1953 tog en fil.lic.-examen i ämnet.

År 1957 fick Lili Kaelas en intendenttjänst vid Göteborgs arkeologiska museum under den dynamiske museichefen Carl-Axel Moberg, som hon redan lärt känna på museet i Stockholm. Moberg undervisade dessutom i arkeologi vid Göteborgs universitet och tidvis även som

gästföreläsare vid olika universitet i USA. Detta ledde till att också Lili Kaelas fick erbjudande att gästföreläsa vid University of California i Los Angeles hösten 1968. När Moberg lämnade sin museichefstjänst detta år efterträddes han av Lili Kaelas.

Med ökade resurser i form av personal och nya lokaler kunde Lili Kaelas utveckla den publika sidan av arkeologiska museets verksamhet. Hon initierade och drev igenom en rad stora utställningar med internationellt material, som blev uppmärksammade publika framgångar. Den stora egyptiska utställningen 1973, ”Gudar och människor vid Nilen”, var Göteborgs museiförvaltnings dittills största projekt i egen regi. Även utställningsproduktionen baserad på lokalt material var livlig under dessa år, och alla utställningar genererade publikationer i någon form.

Under hela Lili Kaelas tid som chef medverkade arkeologiska museet till att frigöra mark för exploatering i storstadens ytterområden. Genom hundratals utgrävningar tillfördes museet också betydande samlingar. Som en pionjärinsats får man beteckna den årligen mellan 1969 och 1983 utgivna publikationen *FYND-rapporter*. Här redovisades resultaten av samtliga föregående års fältundersökningar. Museets fältavdelning rönt stor uppmärksamhet för dessa rapporter och dess bakomliggande organisation. Det är inte utan att man tycker sig se arkeologiska museet i Göteborg som förebild för mycket av denna tids fältarkeologi runt om i landet.

1983 avgick Lili Kaelas med pension. Under sitt sista tjänsteår fick hon även överta chefskapet för Göteborgs historiska museum där hon initierade en förnyelse av museets basutställningar och publikationer. Under hela sin museichefstid ingick Lili Kaelas i styrelsen för Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförening.

Även efter pensioneringen deltog Lili i ett flertal in- och utländska konferenser i arkeologi. År 1995 fick hon tillfälle att arrangera en omfattande kulturhistorisk utställning om ”Estland – landet mellan öst och väst” i Göteborgs Stadsbibliotek.

Vid mitten av 1970-talet gifte sig Lili Kaelas med f.d. landshövdingen i Göteborgs och Bohus län, Per Nyström, som tillika varit Museistyrelsens ordförande fram till kommunaliseringen av museerna 1968. Privat var hon livligt intresserad av musik och konst. Det senare hade sannolikt präglat hennes yrkesval om hon från början kunnat välja fritt.

I ett par omgångar runt millenieskiftet donerade Lili Kaelas medel till Kungl. Samhället. Dessa registrerades som "Lili Kaelas stiftelse för arkeologisk forskning". I donationsvillkoren står att avkastningen skall gå dels till svenskbaserad forskning, dels till forskare verksamma i Estland. Denna donationsformulering återspeglar den dubbla lojalitet som ofta präglar personer med öden liknande Lili Kaelas.

När Lili Kaelas nu är borta slutar också en epok i stadens museiliv då nu även Göteborgs arkeologiska museum sedan en tid upphört med sin verksamhet.

Lili Kaelas var en vänsäll och trogen medmänniska. Med stor omsorg tog hon hand om först sin sjuke man och senare, här i Göteborg, sin åldrande moder. Under hela tiden hade hon sin tjänst som tog den mesta tiden, men icke desto mindre stod hon till förfogande för oss studenter. Hon hade mycket att meddela. Bl.a. talade hon gärna om megalitgravar som hon studerat i Frankrike. Mot slutet av 1960-talet ordnade hon en gång ett oförglömligt stimulerande postseminarium i sitt hem, och bara för några år sedan samlade hon oss f.d. arkeologistudenter till en middag i sitt vackra hem.

Det var alltid en glädje att möta Lili Kaelas vänliga leende varhelst man sågs.

GUNILLA ÅKERSTRÖM-HOUGEN och JAN-ERIC SJÖBERG

ALVAR ELLEGÅRD 1919–2008

Professor emeritus ALVAR ELLEGÅRD föddes 12 november 1919 i Göteborg och dog där 8 februari 2008. Hans föräldrar var folkskolläraren Karl Ellegård och dennes hustru Hulda. Han var ledamot av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället sedan 1969.

Alvar Ellegård förblev göteborgare hela sitt liv. Han studerade tyska, engelska och franska vid Göteborgs högskola och disputerade där 1953 på en avhandling betitlad *The Auxiliary Do: the Establishment and Regulation of its Use in English*, ett verk som kommit att bli en klassiker inom sitt område. Avhandlingen gav honom docentkompetens, och efter några år kom publiceringen av nästa stora verk, *Darwin and the General Reader: the Reception of Darwin's Theory of Evolution in the British Periodical Press 1859-1872* (1958). Boken blev en sådan framgång att den 1990 gavs ut på ett amerikanskt universitetsförlag för användning som textbok inom det amerikanska universitetssväsendet.

Ett annat område som fängade Ellegårds intresse var författarbestämning. Han utarbetade en språkstatistisk metod med vars hjälp han kunde göra sannolikt att identiteten hos en anonym engelsk 1700-talspamflettist, kallad Junius, som spelat en stor roll i tidens politiska debatter, var Sir Philip Francis, en högre ämbetsman. Arbetet resulterade i två böcker, en populär, *Who was Junius* och en mera teknisk, *A Statistical Method for Determining Authorship: the Junius letters 1769-1772*, båda 1962.

Samma år sökte och fick Alvar Ellegård professuren i engelska språket och litteraturen vid Göteborgs universitet. Som professor och sedermera dekan var han energiskt verksam inom en rad områden. Som en av de första i Sverige tog han till sig den amerikanske lingvisten Noam Chomskys ideer, ideer som under många decennier kom att prägla språkvetenskapen framför allt i USA. Ett resultat av detta hans intresse var boken *Svensk-engelsk transformationsgrammatik* (1969).

Hans lust för syntax, manifesterad redan i avhandlingen, visade sig sedan i *The Syntactic Structure of English Texts* (1978), en gedigen analys av språket i den då ganska nypublicerade miljonordskorpusen från Brown University.

För en större allmänhet blev Alvar Ellegård känd genom sina debattartiklar i dagspressen. De rörde varierande ämnen såsom stadsplanering, kärnkraft och, framför allt, skolfrågor. Han var starkt intresserad av språkinläring och menade att den traditionella språkpedagogiken borde förändras. Som ett resultat av hans argumentering bildades det nya gymnasieämnet "Allmän språkkunskap", som förmedlar användbara verktyg för förståelsen av främmande ord, men som till mångas sorg delvis kom att undantränga latinet på gymnasierna. Både *De internationella orden* (1966) och *Språk, språkvetenskap, språkinläring* (1971) återspeglar hans syn i dessa stycken.

Det är naturligt att frågor om språkinläring och minnesfunktioner leder vidare till frågor om den mänskliga hjärnans roll i språkbehärsningen. Som den handlingens man han var beslöt sig Ellegård att själv försöka utröna om något direkt samband var påvisbart mellan språklig för- måga och hjärnans fysiologi. Han deltog t.o.m. i några dissektioner av mänskliga hjärnor på medicinska fakulteten; möjligen kunde han dra någon nytta av erfarenheterna därifrån i sin bok *Språket och hjärnan* (1982).

Historiska spörsmål var ett annat område som fängslade Alvar Ellegård. Frågor om människans och språkets ursprung återkom han ofta till. Han arrangerade livliga ämnesöverskridande seminarier där man diskuterade goternas ursprung, släktskap och vandringar. Som ett försök att kasta ljus över dessa företog han en något våghalsig enmansfärd i goternas fotspår tvärs igenom Europa ner till Istanbul.

Om teknikintresset och teknikkunskandet var påfallande hos Alvar Ellegård, så var naturintresset och naturkunskandet inte mindre, från de minsta blommorna till de största stjärnhoparna. Han både njöt av sin trädgård och fascinerades av rymdens stjärnor och planeter. En översikt av hans hand över de från jorden synliga himlakropparna förelåg halvfärdig vid hans död.

Under en stor del av sin professorstid var Alvar Ellegård livligt engagerad i tillkomsten av det som skulle bli Humanisthuset vid Näckrosdammen. Turerna var många mellan Byggnadsstyrelsen, departementet och universitetet liksom förslagen till förläggning och utform-

ning av denna del av det expanderande universitetet. Ellegård utsågs till ordförande i referensgruppen och var där en drivande kraft under många år ända tills Humanisthuset äntligen efter decenniers diskussioner och förhandlingar 1985 stod färdigt. Dess slutliga förläggning och utformning är i mycket ett resultat av hans initiativ och ideer.

Alvar Ellegårds breda allmänbildning kom väl till pass när han blev medlem av Nationalencyklopedins vetenskapliga råd både under åren före utgivningen av första bandet av NE (1989) och under tiden därefter. Bland de ting som upptog honom mest i denna syssla var frågor om translitterering av ord och namn på främmande språk såsom ryska och arabiska. Hans förslag att translitterera motsvarigheten till ryskt achljud (som i Tjечov) som kh i stället för det vedertagna ch väckte en livlig debatt i landet, där alla de stora tidningarna engagerade sig (de flesta på motståndarsidan), och där han till sist motvilligt fick ge med sig.

Under de sista decennierna av sitt liv kom Alvar Ellegård att slå in på nya vägar. En sådan var frågan om själen. Han anordnade 1992 ett stort symposium över detta ämne i Vitterhetsakademiens regi med deltagande av företrädare för en långt rad specialiteter. Symposiet var väl förberett med utförliga skriftliga ståndpunktstaganden av deltagarna, och aspekterna som kunde läggas på ämnet var många. Ellegård själv föreföll ansluta sig till Karl Popper, som tog avstånd från tanken att själen skulle vara odödlig och som såg själen som "en egenskap eller knippe av egenskaper, som uppstår hos levande organismer som uppnått en viss grad (och sort) av komplikation". Symposieförhandlingarna utgavs av Natur och Kultur 1994 under titeln *Om själen* med Ellegård som redaktör.

Det sista stora ämnet som Alvar Ellegård tog tag i var, får man väl säga, värdigt en man som aldrig dragit sig för utmaningar. Ämnet var evangeliernas Jesus, och mer speciellt, frågan om han fysiskt existerat. Svaret på frågan var nekande, och därmed infogade sig Ellegård i en lång tradition av Jesusdebattörer, där han tillgodogjorde sig de nyaste rönen baserade på fynden av Dödahavsrollarna. Hans huvudargument var att "kristendomen i huvudsak går tillbaka till Paulus". Ett argument bland flera är att inga samtida skriftliga källor existerar, liksom att de första detaljerade beskrivningarna av Jesus som person, evangelisternas, är långt senare än den angivna tiden för Jesu levnad. Efter ingående studier av det tillgängliga materialet, en del av det i Vatikanbib-

lioteket, publicerade han först den populärt hållna *Myten om Jesus* (1992) och sedan den väldokumenterade *Jesus: One Hundred Years Before Christ* (1999). Böckerna var naturligt nog kontroversiella, väckte stort uppseende och ledde till stundtals häftiga debatter i medierna. Ämnet engagerade honom lidelsefullt och kom att sysselsätta honom ända till hans död.

Man kan kanske få en splittrad bild av en man som var så intensivt verksam på så många områden. Men det som drev honom var i grunden detta: en vetgirighet och en nyfikenhet på omvärlden, dess många yttringar och aspekter, samt en stark önskan att nå fram till resultat. En person med erfarenheter av den sort som just beskrivits kan förväntas vara rationell, mångsidig, envis och egensinnig. Sådan var Alvar Ellegård. Men han var också debattglad, rättfram, godlynt och hjälpsam. Han lämnar ett mycket stort tomrum efter sig.

GÖRAN KJELLMER

LARS MELANDER 1919–2008

Professor emeritus i organisk kemi vid Göteborgs universitet LARS MELANDER avled den 11 februari 2008 i en ålder av 88 år. Han var sedan 1967 ledamot i klass 3 av Kungl. Samhället.

Lars Melander var ledande pionjär när det gäller att klarlägga hur isotoper påverkar kemiska reaktioners hastigheter, s.k. kinetiska isotopieffekter. Hans grundläggande arbeten har fått bred tillämpning vid studiet av organiska reaktioners och enzymkatalyserade reaktioners mekanismer. Han åtnjuter högt internationellt anseende och hans böcker inom området har gjort hans namn känt i vida kretsar. Studenterna möter hans teori för kinetiska isotopieffekter redan i sin kurslitteratur. Han invaldes i Kungl. Vetenskapsakademien (KVA) 1974.

Lars Melander föddes i Stockholm 1919 och efter studentexamen 1938 fortsatte han sina studier vid Stockholms högskola. Efter avlagd fil. mag. blev han anställd som kemist vid Försvarets forskningsanstalt där han arbetade med uranframställning. 1950 försvarade han sin doktorsavhandling och utnämndes till docent i organisk och fysikalisk kemi.

Han var under många år föreståndare för det kärnkemiska laboratoriet vid KVA:s forskningsinstitut för fysik och under mer än tio år föreståndare för KVA:s Nobelinstitut för kemi. Melander tillhörde under en lång följd av år atomforskningsrådet och under ett år fungerade han som visiting lecturer vid University of Notre Dame i USA.

Flera av Melanders tidiga arbeten faller inom oorganisk kemi, särskilt kärnkemi, och har betingats av hans anställning vid forskningsinstitutet för fysik. Samtidigt började han, helt på eget initiativ, utnyttja sina kunskaper inom kärnkemi och isotopteknik för studiet av organiska reaktioners mekanism. Vid konventionella isotoparbeten räknar man med att de olika isotoperna av ett grundämne reagerar praktiskt taget lika snabbt. Väte har tre isotoper: vanligt väte och deuterium som kallas tungt väte och har dubbelt så stor massa samt den ra-

dioaktiva isotopen tritium som har tre gånger så stor massa som vanligt väte. Skillnaden i massa är så stor att en påtaglig hastighetskillnad kan föreligga. De tyngre isotoperna reagerar långsammare än vanligt väte. Lars Melander utvecklade en teori för dessa isotopieffekter med utgångspunkt från teorin för absoluta reaktionshastigheter och utnyttjade effekterna för att studera organiska reaktioners mekanismer.

Lars Melander ledde en forskargrupp inom ämnesområdet fysikalisk organisk kemi och ansåg att hans elever måste genomgå en treårig intensivkurs i kvantmekanik inklusive teorin för absoluta reaktionshastigheter ”för att förstå hur naturen fungerar” som han uttryckte det. Studiet av den organisk kemiska kurslitteraturen fick de klara själva.

Lars Melander utnämndes 1963 till den förste innehavaren av professuren i organisk kemi vid Göteborgs universitet. Ungefär samtidigt erhöll han en enhällig kompetensförklaring till professuren i fysikalisk kemi. Han fick med sina första elever bygga upp en institution från grunden. Det var en spännande tid. Som mentor för en grupp av forskarstuderande gjorde han ett djupt och bestående intryck. Även hans undervisning präglades av hans kritiska attityd, och det fanns inga oklarheter i kurslitteraturen som undgick honom. Han satte kvaliteten före kvantitet och lät aldrig några manuskript till vetenskapliga artiklar passera förrän de nagelfarits i minsta detalj. Endast när han verkligen bidragit till innehållet önskade han stå som medförfattare, vilket tyder på stor intellektuell generositet. Hans mentorskap är en förebild.

Vid den tiden då Lars Melander utnämndes till professor innehöll en professur betydande resurser. Han kom att förfoga över resurser som doktorander, teknisk och administrativ personal, driftmedel m.m. som man idag endast kan drömma om. Redan tjugo år senare, när jag efterträdde honom på professuren, det var före den stora professorsinflationen, hade förhållandena hunnit försämrats.

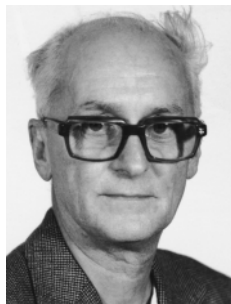
Vid mitt tillträde berättade Lars Melander om sitt stora intresse för svamplockning, vilket han praktiserade med familjen i stadens omgivning och vid sommarstället på Värmlandsnäs. Uppenbarligen var han mycket framgångsrik och hade lyckats lokalisera många fina svampställen. När jag dristade mig att fråga om inte svampställen ingick i professuren, fick jag till min besvikelse veta att så inte var fallet.

I samband med forskarbesök vid institutionen blev hans medarbetare ofta bjudna på middag i hans hem där hustrun Louise stod för det

kulinariska. Lars Melander var inte särskilt road av restaurangbesök, eftersom han ansåg att det bestods bättre mat hemma. Han visste att skilja på arbete och fritid och uppmuntrade sina elever att göra det samma. Med åren blev Lars Melander trött på de administrativa pliktterna. Han var därför lättad över att pensioneras 1983.

Kollegorna och eleverna är många som uppskattar Lars Melanders förhållningssätt till vetenskapen – grundligheten, den teoretiska säkerheten och den kritiska skärpan. Vi saknar den gode vännen.

PER AHLBERG

HÄRJE BUCHT

1916–2008

Professor emeritus HÄRJE BUCHT har avlidit i en ålder av 91 år. Han sörjes närmast av barn och deras familjer. Han var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1976.

Härke Bucht var son till veterinären Nils Bucht och hans maka Naemi född Löfstedt. Han föddes 1916 och växte upp i Ljungby men släkten härstammade från Norrland. Han blev student i Halmstad och efter studier vid Karolinska Institutet avlade han med.lic.-examen 1945.

Härke Bucht anslöt sig därefter till den skara av oavlönade extraläkare som hoppades på ett förordnande vid Medicinska avdelningen IV vid St. Eriks sjukhus i Stockholm. Denna avdelning leddes av den legendariske Hilding Berglund och framstår i historien ljus som en veritabel plantskola för efterkrigstidens medicinska ledare med Lars Werkö som främsta namn.

Snart nog under 1940-talet förbättrades läkarnas förhållanden och Härke Bucht var omväxlande avlönad underläkare i medicin och klinisk kemi. Han ingick på St. Eriks sjukhus i den grupp av forskare som utvecklade ett sedermera berömt speciallaboratorium för studier av cirkulationen hos patienter med kardiovaskulära sjukdomar. Där studerades främst hjärtats funktion med hjälp av den nya kateteriseringstekniken som införts av nobelpristagaren André Cournand. Härke Bucht inriktade sina studier mot njurarnas funktion och deras roll vid hjärtsvikt. Med kateter kunde han också erhålla blod från njurvenen och därigenom hos människa studera njurarnas extraktion av olika ämnen i förhållande till syrgasförbrukningen.

Härke Bucht ägnade sitt avhandlingsarbete åt studier av njurfunktionen under graviditet. Han mätte blodflödet i njurarna och den glomerulära filtrationshastigheten under olika stadier av graviditeten och visade hur båda dessa funktioner ökade med graviditetens längd. Arbetet var ett pionjärbete och det citeras fortfarande i läroböcker världen över. Gradualavhandlingen presenterades 1951.

Vid denna tid introducerades perkutan biopsiteknik som möjliggjorde histopatologisk undersökning av material från njurar under utvecklingen av ett sjukdomstillstånd. Tillsammans med patologen Anders Bergstrand genomförde därför Härje Bucht under 1950- och 60-talen en rad studier av främst immunologiska njursjukdomar som i högsta grad berikat vårt vetande om dessa sjukdomar.

När de stora genombrotten för behandling av terminal njursvikt med dialys och något senare transplantation kom under 1960-talet ägnade sig Härje Bucht med stor kraft åt att utveckla dessa behandlingsformer. Framför allt arbetade han dock med att förbättra vård och behandling av patienter med kronisk uremi – urinförgiftning – i avvaktan på dialysbehandling. Han utvecklade därvid behandlingen med kost med lågt äggviteinnehåll som ett effektivt medel mot uremians svåra symptom, en behandling som också kunde visas fördröja progressen av njursjukdomen och skjuta upp starten av dialysen med månader till år.

Härje Bucht utsågs till professor i njurmedicin vid Göteborgs universitet 1969 och avgick med pension 1982. Han kom till ett Göteborg där den dynamiske Bertil Hood styrde njurmedicinen och mycket annat sedan slutet av 1950-talet. Hood favoriserade njurtransplantation framför dialys som behandling för terminal njursvikt i samarbete med kirurgen Lars Erik Gelin. De två uppträdde ofta tillsammans och mer än en gång uppfattades Hood som kirurgen och Gelin som medicinaren! Härje Buchts nya signaler om ökade insatser på dialysbehandling ledde till många upprörda diskussioner i både tidningar och radio-TV under 1970-talets första år. Härje Bucht fick emellertid tämligen snart gehör för mer dialysbehandling och tiden har gett honom rätt. I dag är endast ca 10 procent av dialyspatienterna anmälda för transplantation på grund av såväl medicinska kontraindikationer mot ett sådant stort ingrepp som svår brist på organ för transplantation.

Under sin tid i Göteborg förde Härje Bucht fram njuravdelningen vid Sahlgrenska Sjukhuset till en tätposition inom såväl vård och behandling som forskning och undervisning vilket inte minst visas av att det blev hans elever som efter hand utnämndes på de tre professorstjänsterna i njurmedicin i landet, Göteborg, Stockholm och Lund. Efter pensioneringen återvände Härje Bucht till Stockholm där han i många år var en uppskattad konsult på sin gamla klinik. Men han behöll kontakten med västkusten genom sitt älskade sommarhus i Kämpersvik, Grebbestad.

Härje Bucht medverkade i grundandet av Svensk Njurmedicinsk Förening och i den nordiska njurläkarföreningen, Nordic Society of Nephrology, som har sina rötter i tidigt 1950-tal, och han engagerade sig livligt i dessa föreningars verksamhet. Han var njurmedicinsk redaktör från starten av den nordiska vetenskapliga tidskriften *Scandinavian Journal of Urology and Nephrology* och han redigerade en lärobok i njurmedicin.

Härje Bucht var idérik som forskare men också en briljant kliniker som ägnade mycket tid åt det kliniska arbetet. Han hade en helhetssyn på sina patienter som mycket uppskattades. Det finaste epitet han kunde ge en kollega var att ”vara en riktig doktor” och det var han i högsta grad själv. Han var en omtyckt och god ledare av det kliniska arbetet och han utövade ett långtgående inflytande över utvecklingen i Göteborg där han formade en generation läkare och sjuksköterskor i den svåra njursjukvården.

Härje Bucht var en mycket temperamentsfull man och han tog gärna ställning i kontroversiella frågor. Han växte upp under mellankrigstiden och under andra världskriget och tog naturligtvis starka intryck från denna turbulenta tid. Han anslöt sig tidigt till Clarté rörelsen och han förblev sin ungdoms ideal trogen genom livet. Det var sålunda alltid intressant och spännande att diskutera inte bara medicinska frågor med honom utan också allehanda världspolitiska aspekter på vår tid. Vi är många som med glädje minns Härje Buchts livfulla debattlusta och förmåga att sätta färg och fart på sin omgivning.

MATTIAS AURELL

CHRISTER WINBERG

1942–2008

Professor BO INGE CHRISTER WINBERG avled efter en tids sjukdom den 23 mars 2008 i en ålder av fyllda 65 år. Han föddes den 5 juni 1942 i Göteborg och växte upp på Hisingen. Han avlade filosofie kandidatexamen 1967, disputerade 1975 och blev 1980 oavlönad docent i historia, allt vid Göteborgs universitet. Åren 1977–1983 var han forskarasistent i historia vid hemuniversitetet. Han fick 1984 en tjänst som docent i historia vid Stockholms universitet. I huvudstaden var han professor i historia, särskilt stads- och kommunhistoria 1989–1990, en tjänst som han dessförinnan i flera år hade upprätthållit på vikariat. År 1991 återvände han till Göteborgs universitet och den professur i historia han upprätthöll fram till sin alltför tidiga död. Han var ledamot av Kungl. Samhället, Vitterhetsavdelningen, sedan 1993.

Han arbetade 1964–1977 som amanuens och arkivarie vid Landsarkivet i Göteborg. Detta lade grunden för hans inträngande kännedom om källmaterial. Hans gedigna arkiverfarenhet kom för övrigt till uttryck i utarbetandet, tillsammans med Sune Åkerman, av den viktiga utredningen *Forskningens framtida datatillgång* (1976).

Christer Winbergs forskning spände över olika områden och han var en av de mer betydelsefulla svenska historikerna i sin generation. Hans skrifter bär vittne om en ovanligt kreativ originalitet. Och detta trots, eller möjligen tack vare, att han till skillnad från många av sina generationskamrater inte skrev sin avhandling och fick sin vetenskapliga skolning inom de stora projekt som existerade under sent 60-tal och tidigt 70-tal.

Han skrev fem grundliga monografier samt ett stort antal vetenskapliga artiklar och debattinlägg. Tyngdpunkten i hans produktion ligger inom det fält som kan betecknas som socialhistoria i vid mening. Här kan särskilt framhållas doktorsavhandlingen *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen* (1974; ny upplaga 1977)

liksom *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier* (1985). De är båda nydanande och inspirerande verk om grundläggande processer och förändringar. Avhandlingen är genom sin logiska uppbyggnad och sitt konsekventa hypotesprövande mönsterbildande och ämnet centralt: den stora befolkningsökningen och proletariseringen på landsbygden under den agrara revolutionen 1750–1850. *Grenverket* behandlar arv och äganderätt till jord och dess förändringar i ett långt tidsperspektiv från runstenar och dekonstruktion av tidigare forsknings föreställningar om ett ättesamhälle. Framväxten av ett patrilineärt släktskapssystem banade väg för jordägandets individualisering under 1700-talet; i sig en av de väsentligaste förutsättningarna för den agrara revolutionen.

Regionala skillnader och inte minst västsvensk särart spelade en stor roll i hans forskning, sammanfattat i hans bok *Hur Västsverige blev västsvenskt* (2000). Historiens betydelse för att förstå dagens problem i en framväxande region påvisas. Hans studie *Fabriksfolket. Textilindustrin i Mark och arbetarrörelsens genombrott* (1989) tillskriver de särpräglade kulturella och religiösa förhållandena, enkannerligen schartauanismen, en stor roll för att förklara svårigheterna till organisering av den tidiga arbetarrörelsen i ”det mörka Mark”.

Hans sista arbete blev *Amerikabåtarna. Från emigranter till miljonärer* (2007), en studie baserad på ett starkt personligt intresse för Svenska Amerika Linjen och dess fartyg. Han visar hur båtarna och livet ombord kan ses som en spegel av historien och hur föreställningar om Sverige och svenskhet manifesterades och förändrades, liksom svenskars bild av omvärlden.

Han förespråkade alltid en historievetenskap som var kunskapsrealistisk och periodvis gjorde han skarpa debattinlägg om historieämnet, dess innehåll och teoretiska utveckling. Christer Winberg stod för en nyorientering av den historiska vetenskapen: ämnesmässigt, metodologiskt och teoretiskt. Han kom dock som professor att inta en mer avvaktande och skeptisk, för att inte säga ibland avog, inställning till många nya tendenser och infallsvinklar inom historieforskningen.

Han var en engagerad, konsekvent och rak företrädare för historieämnet. Detta såg han som en plikt, stundom tung och konfliktfylld att bära. Att han härigenom kunde framstå som besvärlig och hade lätt få akademiska ovänner bekymrade honom föga, åtminstone till synes. Han stod för en historia som mer var en ”Wissenschaft” än en ”art”.

Även om hans vetenskapliga produktion vittnar om stark affinitet med samhällsvetenskaperna finns det även påtagliga och grundläggande inslag av historia som humaniora. I grunden vilade nästan allt han skrev på en historiematerialistisk grund, men teori var för honom alltid ett sätt att problematisera och ställa frågor. Teori var aldrig ett självändamål och den blir aldrig övertung i hans skrifter. Att historia ytterst handlade om grundläggande och inneboende ekonomiska och sociala motsättningar var självklart för honom. Men historia handlade om så mycket mer. Religiositet, rättsliga och kulturella förhållanden och företeelser var väl integrerade i hans analyser och förklaringar.

Christer Winberg verkade länge och aktivt som akademisk lärare i Stockholm och Göteborg och var framför allt en framstående handledare; omvittnat är hans alltid skarpsinniga läsning av avhandlingspromemorior och manus. Oklara resonemang och tankegångar tvingades till klarhet och precision eller till strykning. Hans kritik var alltid pregnant och konstruktiv; hans inlägg på seminarier distinkta och direkta. Innehållet var för honom alltid viktigare än formen.

Behovet att utifrån existerande forskningsläge precisera problem och frågeställningar, att effektivt operationalisera teoretiska utgångspunkter, att ställa upp och pröva hypoteser samt att noggrant och kritiskt arbeta med det relevanta källmaterialet var väsentliga lärdomar han inpräntade i många blivande vetenskapsmän. Han inskräpte också behovet av en god arbetsmoral: helst på arkiv och bibliotek, mindre på konferenser och symposier. Han levde i allt detta själv upp till sina ideal.

Byråkrati och administration var inte några paradgrenar för honom. Han kände med tiden alltmer missmod över den universitetsvärld som rör sig bort från de humboldtska forsknings- och undervisningsidealen mot ett managementinriktat entreprenörskap. Det akademiska livets mer ceremoniella och formellt sällskapliga aktiviteter visade han mindre intresse för.

Även om man oftast, men inte alltid till fullo, delade hans synpunkter och värderingar var Christer Winberg en historiker värd att lyssna på. Han har genom sina skrifter viktiga, lärrika och tänkvärda saker att säga om historia som vetenskap. Christer Winbergs vetenskapliga prosa kännetecknas av klarhet och tydlighet; han gjorde sig aldrig skyldig till svepande förenklingar. Det komplexa i historien, i samhällets utveckling och förändring, kommer alltid fram. Och han skrev såväl för ett inom- som för ett utomakademiskt bruk. Han publicerade sig

huvudsakligen på svenska. Att historiker skulle förklara samhällets utveckling och förändring för en vidare nationell publik var självklart för honom. Det slog honom uppenbarligen inte att han kunde ha något väsentligt att säga den internationella historikergemenskapen. Han hann fylla sitt dagsverke med kreativt och intellektuellt innehåll och gav svensk historisk forskning ett substantiellt och bestående mervärde. Emeritiår med somrar på hans älskade Orust och med fortsatt forskning förunnades honom ej.

THOMAS LINDKVIST

PETER MYERS

1925–2008

HAROLD PETER MYERS blev 83 år gammal innan han dog efter en lång tids sjukdom den 11 augusti 2008. Han var ledamot av Kungl. Samhällets andra klass sedan 1987.

Peter Myers föddes 1925 i Sheffield. Hans far var lokförare. Sheffield är en industristad som ofta blev utsatt för bombanfall under andra världskriget. Peter fick uppleva många kalla nätter i kolkällaren med läxböckerna i knät vid ficklampans sken och skakande mark efter kreverande bomber, ty det gällde att göra bra ifrån sig på proven för att kvalificera sig till ett stipendium vid universitetet.

Han studerade fysik vid Sheffields universitet och avlade doktorexamen (PhD) där 1950. Han undersökte elektroners uppförande i metaller och magnetism vid fysikinstitutionen, som leddes av professor W. Sucksmith. Hans första publikation gällde samband mellan struktur och innehåll av ledningselektroner i en legering, som innehöll koppar och nickel. Den behandlar ett problem, som då var en engelsk specialitet, och skrevs tillsammans med den berömde Oxford-metallurgen W. Hume-Rothery, som givit namn åt en lag, vilken relaterar fasövergångar och gitterstrukturer i metaller till antalet ledningselektroner i genomsnitt per atom. Verktynen, som Peter Myers tidigt behärskade, var mätningar av elektroners magnetiska, optiska och ledningsegenskaper i metalliska legeringar samt elektronemission från ytor. Metoderna och valet av problem – elektronstrukturen hos övergångsmetaller och deras legeringar med ädelmetaller – skulle känneteckna hans forskning under en lång tid. Även i dag är forskning rörande elektroners, speciellt starkt korrelerade elektroners, struktur och egenskaper ett hett forskningsområde.

Efter en kort sejour i Bristol fick han en anställning som lärare och forskare vid universitetet i Aberdeen. 1953 erbjöds han en tjänst vid metallurgiinstitutionen, University of British Columbia i Vancouver. Där fortsatte han studier av magnetiska legeringar och fick bl.a. hjälp

att kartlägga den magnetiska ordningen medelst neutroddiffraction av B.N. Brockhouse (Nobelpris 1994) vid kanadensiska atomenergikommissionens forskningsreaktor i Chalk River. Tre år senare flyttade Peter Myers till Stockholm till en post som chef för sektionen bränslelement vid AB Atomenergi, och 1958 förflyttades han till den nya forskningsanläggningen i Studsvik. Han fortsatte sina undersökningar av magnetiska material men också av materials strålningsskador och intresserade sig för neutronspridningsexperiment.

1964 utnämndes Peter Myers som den förste professorn i fasta tillståndets fysik vid Chalmers. Tillsammans med bl.a. kollegorna Gösta Brogren, Stig Lundqvist, Alf Sjölander och Torkel Wallmark byggde han upp en forskning i ämnet, som blev ledande nationellt och även intog en framträdande plats internationellt. Fasta tillståndets fysik, eller kondenserade materiens fysik som ämnet ofta kallas idag, har blivit en göteborgsk specialitet. Tre läsår var han gästprofessor i Zürich, Genève och Philadelphia. Han pensionerades 1991.

Ledningselektronerna i enkla metaller, som ädelmetallerna, kan betraktas som fria och kommer från atomernas yttre elektronskal, s och p. I övergångsmetaller finns också bidrag från inre skal, d eller f. Dessa elektroner är delvis lokaliserade, d.v.s. de tillbringar en del av sin tid cirklande kring atomer, och är delvis fria. Med ofyllda elektronskal finns det möjlighet att utveckla lokaliserade magnetiska moment och olika slag av magnetisk ordning i materialet. Peter Myers studerade metalliska legeringars egenskaper. Dels gällde det koncentrerade legeringar där en hög andel legeringsämne tänks fylla på eller utarma elektronband i värdmetallen och därigenom starkt påverka ledningsegenskaper, optiska egenskaper och magnetism. Dels gällde det utspädda legeringar där, till exempel, den magnetiska karaktären hos få föroreningsatomer kunde kompenseras av resonanta elektroner som tidvis bands till föroreningarna.

Ett mål var att förstå sambandet mellan elektronhalten i en legering och dess magnetiska och optiska egenskaper liksom vad som händer då en metallyta får en beläggning.

För att studera dessa egenskaper behövdes både möjligheter att tillverka bra prover med väl kontrollerade legeringshalter och mätapparatur. Myers ledde uppbyggnaden av ett laboratorium, där man kunde utforska basegenskaper såsom värmekapacitet, elektrisk ledningsförmåga, magnetisk susceptibilitet och optisk absorption och reflektion. Där

gjordes dessutom specialiserad spektroskopi nyttjande Mössbauer-effekt, fotoelektroner, Augerelektroner och tunnelexperiment. Speciala ugnar gav möjlighet tillverka enkristaller eller extremt snabbt kylda kvasikristaller.

Doktorander och yngre gästforskare fick möjlighet att fritt utveckla sig och ”bilda eget”. Många har haft framstående karriärer inom akademi och näringsliv. Karakteristiskt är att flera av hans adepter haft inga eller få gemensamma publikationer med Peter Myers. Denne satte endast sitt namn på en rapport om han gjort en avgörande insats. Han var själv mycket aktiv med mätningar liksom på seminarier, där han kunde ge kritiska synpunkter. Korrekthet, stringens och klarhet var kännetecknen i både forskning och undervisning.

Peter Myers var en aktiv föreläsare inom grundutbildningen vid teknisk fysik på Chalmers. Han hade ansvar för grundläggande kurser såsom Vågrörelselära och Fasta tillståndets fysik. Den senare betraktas ofta av civilingenjörer i industrin som som en av de matnyttigaste kurserna de (med viss möda) genomgått. Peter Myers var fordrande mot både sig själv och studenter. Det var inte nådigt att komma insläntrande mitt i en föreläsning eller störa framställningen i onödan. Insatserna inom utbildningen är en bestående gärning då han gett mängder av teknologer grundläggande och bestående kunskaper inom materialfysik. Hans lärobok *Introductory Solid State Physics* har använts som kursbok i flera länder. Recensioner framhäver den ovanligt fylliga inledningen, som motiverar till studier av ämnet och länkar in det i övriga delar av fysik och kemi.

Även som ledare har Peter Myers gjort en insats, han var prefekt och dekanus vid sektionen för teknisk fysik. Ett stort arbete gjorde han som utbildningsnämndsordförande vid en omläggning av utbildningen i teknisk fysik, där han värnade om grundläggande kunskaper.

Peter Myers efterlämnar hustrun Jenny, en svenska som han träffade 1950 i österrikiska alperna. Tillsammans har de upplevt ett kärleksfullt liv med två barn och många barnbarn. De har vandrat i berg, åkt skidor och toboggan nedför branter och under många semestrar seglat i skärgården i Östersjön och Västerhavet. Ett annat gemensamt intresse var litteratur och Peter Myers läste gärna sexton- och sjuttonhundratals författare.

Som forskare, utbildare, ledare och medmänniska hade Peter Myers starka krav – både på andra och sig själv. Han framhävde inte sig själv,

han var rakryggad men var ödmjuk i sitt förhållande till vetenskap och ledarskap. Hans perspektiv på tillvaron speglas i en av hans deviser: ”Kyrkogårdarna är fulla av oersättliga män”.

TORD CLAESON

KARL GUSTAF STUKÁT 1922–2008

Professor emeritus KARL-GUSTAF STUKÁT, ledamot av Kungl. Samhällets 6:e klass sedan 1979, avled den 22 september 2008, omkring en månad innan han skulle promoveras till jubeldoktor. Han var född i Göteborg den 22 november 1922.

K-G, som han kallades av vänner och kolleger, utbildade sig till folkskollärare vid seminariet i Göteborg. Han kom att under ett antal år tjänstgöra inom specialpedagogiken, i vad som på den tiden kallades "hjälpklass". Denna erfarenhet gjorde ett djupt intryck på honom. Han fascinerades av att elever, etiketterade på samma sätt, uppvisade så stora individuella skillnader. Att konfronteras med alla unika levnadslopp och tankevärldar bidrog till att han ville skaffa sig djupare insikter i hur människor lär och tänker. Han fortsatte sina studier vid Göteborgs universitet fram till disputationen 1958, i det då ännu odelade ämnet psykologi och pedagogik, med John Elmgren som handledare. Det var Elmgren som hade introducerat faktoranalysen i Sverige, och det var med hjälp av denna metodik som K-G tog sig an suggestibilitetens problem. Samma år delades Elmgrens institution. Han själv blev professor i psykologi och Kjell Härnqvist, som kom från Psykologiska institutionen vid Stockholms universitet, blev professor i pedagogik och pedagogisk psykologi. K-G slöt sig till pedagogiken och erhöll en docenttjänst där. 1964, året efter att den nya Lärarhögskolan hade bildats, blev han innehavare av den nyinrättade professuren i specialpedagogik och praktisk pedagogik. Vid den tiden fanns det en enda professur med specialpedagogisk inriktning i Sverige, så att K-G fick representera ämnet i de mest skilda sammanhang.

Det var över huvud taget en spännande tid. Pedagogiken höll på att etableras som en självständig vetenskap, efter att närmast ha varit en specialisering inom filosofi och sedan inom psykologi. Efterfrågan på vetenskapliga studier om och för utbildningssystemet var stor, och det var också beredskapen hos politikerna att ta del i forskningsresultaten.

Sverige var ett av världens rikaste länder och ledde utvecklingen inom utbildningens område. Den svenska grundskolan var internationellt unik, en förebild som visade vägen för andra. Nu skulle den bli föremål för forskning! Carl-Gustaf Stukát erhöll ett stort forskningsanslag från Skolöverstyrelsen för att jämföra undervisningen i hjälpklasser och normalklasser. Han skulle även studera variationen i undervisningens kvalitet i olika klasser och relatera funna skillnader till skillnader i vad eleverna lärde sig. Man kan säga att denna studie var en föregångare till dagens undersökningar, som visar att den viktigaste faktorn bakom skillnader i lärandets kvalitet hos elever i olika klasser är skillnader i undervisningens kvalitet i de klasserna. I det gamla seminariets rektorsrum satte man upp en, för den tiden synnerligen avancerad, TV-studio för analys av insamlade data. Dessa inspelningar har nyligen digitaliserats, och de utgör en världsunik dokumentation av undervisningen på 60-talet, som för övrigt just nu kontrasteras med undervisningen i det nya millenniets gryning.

Inom det just nämnda projektet fanns ett starkt specialpedagogiskt intresse. Ett annat område som tilldrog sig Stukáts intresse var barnomsorgens effekter på barnens utveckling. I en metodologiskt exemplarisk studie belystes effekter av vistelse i "lekskolan". Där var barn tillsammans med andra barn under vuxnas ledning tre timmar om dagen, och effekterna visade sig i första hand ifråga om barnens förmåga att reda sig på egen hand. Denna effekt var större ju längre barnen gått i lekskolan. Fortsättningen på denna forskningslinje var ett stort projekt som handlade om det pedagogiska arbetet, d.v.s. den avsiktliga påverkan, i förskolan. I början av 70-talet var det dock den s.k. dialogpedagogiken som dominerade debatten om förskolan, och därmed kom frågorna om vad barn skulle behöva lära sig där och hur sådant lärande lämpligen kunde befrämjas i skymundan; för att aktualiseras mer på allvar först på 2000-talet. Carl-Gustaf Stukáts forskning visade sig vara framsynt och resulterade i tidiga och sakliga bidrag till diskussionen om samhällseliga insatsers effekter på barns utveckling samt om förskolans pedagogiska funktion.

Ett tredje område där Carl-Gustaf Stukát gjorde ovärderliga insatser gällde de olika ämnenas pedagogik, d.v.s. forskning av ämnesmetodiskt (idag skulle vi säga "ämnesdidaktiskt") slag. Dylik forskning ansågs inte riktigt salongsfärdig (läs "vetenskaplig") på 50- och 60-talen. Stukát gav sitt helhjärtade stöd åt insatser som var absolut nödvändiga

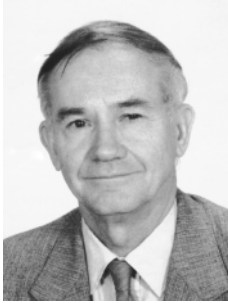
för lärarutbildningens och läraryrkets utveckling. Tillsammans med professorn i engelska vid Göteborgs universitet, Alvar Ellegård, initierade han ett ambitiöst språkpedagogiskt projekt gällande undervisningsmetoder i engelska i slutet av 60-talet. Det gav upphov till en livlig verksamhet, omfattande såväl forsknings- som utvecklingsarbete, som fortfarande lever kvar och utvecklas dynamiskt, nu som del av avdelningen för språk och litteratur vid Institutionen för pedagogik och didaktik.

Carl-Gustaf Stukát var en synnerligen gedigen och metodologiskt mycket skicklig forskare, i första hand empiriker. Hans bok *Pedagogisk forskningsmetodik* (1966) var standardverket i sitt slag i Sverige under decennier. För sina insatser inom det specialpedagogiska området utnämndes han till hedersdoktor vid universitetet i Joensuu i Finland 1989. Hans forskargärning tycks i första hand ha drivits av ansvar för det brokiga ämnesområde som han företrädde. Han försökte fördela sina ansatser så att de kom fler specialiseringar och fler människor till del. Först nu i efterhand kan man se den starka intuition som vägledde honom i val av riktningar för arbetet, inte så mycket riktningar som han själv skulle följa envist, utan riktningar att öppna upp för andra att följa.

1975 byggdes Pedagogen, allmänt kallad Lärarhögskolan, upp. Lärarhögskolan som institution blev en del av Göteborgs universitet 1977 och flyttades ihop med universitets pedagogiska institution. Det fanns plötsligt två pedagogiska institutioner inom samma universitet. Detta har skett i de flesta länder och inom de flesta universitet, inte alltför sällan med mycket konflikter och ”gråt och tandagnisslan” som följd. Så var dock inte fallet i Göteborg. Carl-Gustaf Stukát och Kjell Härnqvist, grundare och portalfigurer på var sin institution, präglade av samma goda vilja, lyckades varsamt smälta ihop de två institutionerna 1984 och därigenom skapa en av världens mest framstående institutioner i sitt slag och en underbar arbetsplats för nära 500 personer vid det här laget.

Carl-Gustaf Stukát levde och verkade för andra; som privatperson, som kollega och som vetenskapsidkare. Han var chosefri, prestigelös och tog inte sig själv för mycket på allvar. Det är kanske därför som vi är så många som tog honom så mycket på allvar och tar honom ännu mer på allvar idag.

FERENCE MARTON

PAUL ÅSTRÖM
1929–2008

Professor emeritus i antikens kultur och samhällsliv vid Göteborgs universitet, PAUL FREDRIK KARL ÅSTRÖM, avled hastigt den 4 oktober 2008 i en ålder av 79 år. Han efterlämnar hustrun Elisabet och sönerna Lennart, Rickard och Henrik. Paul var ledamot i Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets Vitterhetsavdelning sedan 1973.

Paul Åström föddes den 15 januari 1929 i Sundsvall. Hans far var ingenjören Fredrik Åström och hans mor den tyskfödda Martha Muckert. Hans akademiska karriär började på universitetet i Lund där han disputerade på avhandlingen *The Middle Cypriote Bronze Age* som publicerades 1957 och som utsågs till bästa doktorsavhandling vid Lunds universitet 1958. Det bör påpekas – fast det har förflutit mer än ett halvt sekel sedan publiceringen av denna avhandling – att den fortfarande är ett utmärkt standardverk inom cyprisk arkeologi. Avhandlingen kom återigen i tryck 1972 som Vol. IV 1B i svenska Cypernexpeditionens publikationsserie.

Paul Åström blev docent vid institutionen för klassisk fornkunskap och antikens historia i Lund 1957, en tjänst som han innehade till 1969. Under perioden i Lund förestod han det arkeologiska museet (1951 och 1954–56). 1958–63 var han föreståndare för det svenska institutet i Aten och Sveriges kulturattaché i Grekland. Han innehade gästprofessurer vid University of Missouri (Columbia) 1963–64 samt vid universitetet i Köpenhamn, Bergen och Edinburgh. 1967 blev han föreståndare för det svenska institutet i Rom. 1969 bosatte sig Åström i Göteborg när han blev professor i antikens kultur och samhällsliv vid Göteborgs universitet. Denna tjänst innehade han under 24 år till sin emeritering 1993.

Paul Åström var dekanus för humanistiska fakulteten 1975–80. Han var ordförande i professorsföreningen i Göteborg 1974–79, i Humanistiska förbundet 1975–78, ledamot i Göteborgs universitets styrelse 1975–80 och medlem i styrelsen för universitetslärnarnas förbund

1979–83. Han satt i styrelsen för svenska institutet i Rom 1970–92 och var institutets vice ordförande 1974–92. 1970–93 var han medlem i styrelsen för det svenska institutet i Aten, dess sekreterare 1970–81. Han var ordförande för det svenska forskningscentret på Cypern och medlem i Humanistisk-Samhällsvetenskapliga forskningsrådet 1972–77.

Han invaldes i Vetenskapssocieteten i Lund (1964), i Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund (2001), i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i Stockholm (1975) och blev korresponderande ledamot i Institut de France (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris)(1998), tyska arkeologiska institutet och Nathan Söderblom-sällskapet. Han var ledamot i österrikiska arkeologiska institutet, Society for Cypriote Studies, Nicosia, och ordförande i Svensk-cypriska föreningen. Han var hedersledamot av Arkeologiska sällskapet i Athen, Etaireia Kypriakon Spoudon (Nicosia) och Svensk-grekiska föreningen i Göteborg.

Paul Åström belönades med Nordstjärneorden 1973 och Svenska Akademiens pris för insatser inom litteraturvetenskapen 1992. Han förlänades år 2005 republiken Cyperns främsta orden, Grand Commander of the Order of Merit of the Republic of Cyprus, för sina insatser inom Cyperns arkeologi och kultur. Han blev hedersdoktor vid Wiens universitet 1994, vid Athens universitet 1995 och vid universitetet i Ioannina 2001.

Paul Åström ledde arkeologiska utgrävningar i Grekland i Dendrà 1960–63 och Midea 1983–97, i Italien i San Giovenale 1969, på Cypern vid boplatserna Kalopsidha och Ayios Iakovos 1959 och vid Hala Sultan Tekke nära moskén med samma namn sedan 1971. Hans specialområde inom arkeologisk forskning var östra Medelhavets arkeologi under bronsåldern med Cypern som den centrala delen i sin forskning. Hans forskning spänner över de mest skilda områden från geofysikalisk prospektering över materialstudier, produktionstekniker och dateringsmetoder. Åström är utan tvekan en av Sveriges mest kända arkeologer genom tiderna. Jag är därför mycket stolt över att kunna räkna mig till en av hans elever och senare hans kollega och vän.

Han har givit ut närmare 700 skrifter som inkluderar hans *magna opera* om Cyperns mellersta och sena bronsålder. Majoriteten av dessa skrifter publicerades i "Paul Åströms Förlag" som drevs tillsammans med hustrun Elisabet. Förlaget har producerat 135 monografier

och 175 pocketböcker inom serien *Studies in Mediterranean Archaeology* samt *Journal of Prehistoric Religion* (21 volymer), *Archaeology and Natural Science* (2 volymer), *Documenta Mundi* (5 volymer) och utgett en serie *Klassiker*, d.v.s. översättningar till svenska av grekiska och romerska författare (21 volymer).

Åström hade även andra intressen än arkeologi. Han studerade och publicerade den berömda österrikiske diktaren Rainer Maria Rilkes brev som denne skrev under sin vistelse i Göteborgstrakten i början av förra seklet. Han publicerade även skrifter med anknytning till Johannes Edfeldts, Gunnar Ekelöfs, Karin Boyes, Hjalmar Gullbergs och Östen Sjöstrands liv och gärningar. Paul var även intresserad av filmhistoria och en inbiten filmälskare. Han kunde dessutom ofta ses tillsammans med hustrun Elisabet på Göteborgs konserthus där han hängav sig åt förstklassigt framförd musik.

Man skulle kunna skriva mycket om Paul Åström på det personliga planet. Undertecknad har känt honom i mer än 30 år, och jag uppskattade honom som lärare och senare som kollega och vetenskapligt bollplank, mentor, personlig vän, och som en person med en ousinlig nyfikenhet. Många kan intyga hans enastående beredvillighet att assistera vid eller lösa arkeologiska frågeställningar med hjälp av sin mångåriga erfarenhet och sina gedigna kunskaper som baserade på en enorm minnespotential. Han representerade en lågmäld och diplomatisk personlighet vilket framkom i recensioner och som visade sig under vetenskapliga diskussioner – till en viss grad: när han tyckte att en framförd åsikt eller slutsats var fel, förmedlade han detta omgående och med eftertryck. Paul Åström har varit medveten om tendensen att internationellt respekterade forskares arbeten alltför sällan blir ifrågasatta och visade därför den goda egenskapen att acceptera nya fakta och att revidera tidigare åsikter som han själv har hävdad under många år.

Cypern har – ur historisk-fältarkeologisk synvinkel – varit en ”svensk ö”. De första svenska expeditionerna startade där på 1920-talet och har fortsatt till våra dagar. I detta sammanhang bör påpekas att merparten av samlingarna på Medelhavsmuseet i Stockholm härrör från den svenska Cypernexpeditionen 1927–31. Paul Åström insåg risken att Sverige skulle förlora sin traditionella ställning på Cypern när han avgick som professor på Göteborgs universitet eftersom Cypernrelaterad forskning och annan verksamhet endast pågick i Göteborg

och på Medelhavsmuseet i Stockholm. Av denna anledning kämpade han i många år för att hitta medel som kunde finansiera en professur i Cyperns arkeologi. Han var på god väg att förverkliga sin dröm då han mycket oväntat lämnade oss.

Paul Åström lämnar ett stort tomrum efter sig, och några månader efter hans bortgång är det fortfarande svårt att begripa att människan och "institutionen" Paul Åström inte längre finns bland oss.

PETER FISCHER

MÄRTA ÅSDAHL HOLMBERG
1919–2008

Professor emerita MÄRTA ÅSDAHL HOLMBERG, ledamot av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället sedan 1974, avled den 2 december 2008.

Märta Åsdahl Holmberg var född 1919 i Leke-ryd i Kronobergs län. Efter sin studentexamen studerade hon språk vid universitetet i Lund, där hon blev filosofie magister 1941, alltså vid endast 22 års ålder, vilket vittnar om både studiebegåvning, intresse och arbetsförmåga. För sina fortsatta studier valde hon ämnet tyska och blev därmed medlem i det legendariska högre seminarium i ämnet som leddes av professor Erik Rooth och som gav så många framstående svenska germanister deras grundläggande vetenskapliga utbildning. Märta Åsdahl Holmberg skulle bli en i raden av landets professorer i tyska som börjat sin vetenskapliga bana just i Erik Rooths seminarium.

Rooths seminarier ägnades huvudsakligen åt den då nästan helt dominerande historiska språkforskningen med huvudinriktning på lågtyska, den med nederländskan besläktade språkformen i Nordtyskland under medeltiden och senare på dialektal nivå. Orsaken till fokuseringen på lågtyska, särskilt dess äldre skeden, var dels Erik Rooths intresseinriktning, dels att forskningsområdet erbjöd en möjlighet att undgå att bli indragen i den politisering av den internationella germanistiken som nazisterna i Tyskland eftersträvade. Dåtida tyska kulturrattachéers och kulturorgans korrespondens vittnar om deras fåfänga försök att få in en fot på de svenska universitetens tyska institutioner. De svenska ämnesprofessorernas avvisande hållning till inblandning i universitetens inre angelägenheter föranledde både beska och resignerade kommentarer från tyska officiella representanters sida.

Lundaseminariet uppvisade en avsevärd bredd ifråga om de forskningsuppgifter som bearbetades. Dialektundersökningar, språkgeografiska frågeställningar, textutgåvor, ordforskning hör till det som finns företrätt. Märta Åsdahl Holmberg skulle komma att arbeta inom

alla dessa delområden och ytterligare andra.

Åsdahl Holmberg blev filosofie licentiat 1945 och disputerade för doktorsgraden 1950 med en avhandling om medeltida lågtyska beteckningar för hantverkare inom områdena läder- och träbearbetning. Avhandlingen uppklarar och förklarar ett delsegment inom ordförrådet samt innebär språkgeografiska undersökningar där utbredningsmönstren för enskilda beteckningar och aggregat av beteckningar gör det möjligt att få en klarare bild av det lågtyska språkområdets regionala uppdelning. Uppgiften är givetvis förenad med ingående hantverkshistoriska studier. Avhandlingen åsattes docentbetyg.

Märta Åsdahl Holmberg utgav under sin följande verksamma tid som forskare ytterligare fyra monografier jämte en mängd tidskriftsartiklar och recensioner. Hon var vetenskapligt aktiv till för endast några få år sedan.

I samband med att hennes make Erik Holmberg utnämndes till professor i astronomi i Uppsala bytte hon verksamhetsort från Lund till Uppsala, där hon erhöll en tjänst som universitetslektor 1960. Jämsides med den rätt betungande undervisnings- och examinationsbördan – detta var under tiden för den enorma expansionen av den högre utbildningen på 1960-talet – fortsatte hon sin forskning och handledning.

Som licentiand och doktorand och därmed medlem av det högre seminariet i tyska i Uppsala under denna tid minns jag själv mycket väl hur jag imponerades av hennes grundliga lärdom och skarpa analytiska förmåga. Hon var med och definierade det som vi licentiander och doktorander på den tiden kallade ”anspråksnivå” – ett begrepp som föregick det numera något luddiga ordet utbildningskvalitet.

År 1967 utkom hennes monografi *Exzipierend – einschränkende Ausdrucksweisen, untersucht besonders auf Grund hochdeutscher Bibelübersetzungen bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts*, ett arbete som fortfarande är ett standardverk inom beskrivningen av medeltida tyska. Med sin filologiska skolning och erfarenhet som bakgrund har Märta Åsdahl Holmberg här bearbetat en frågeställning och ett material som avkastat bestående resultat både empiriskt och metodologiskt. Det rör sig om bruket av och utvecklingen hos de olika sätten att formulera det som på svenska uttrycks med den negerade konjunktionen *såvida inte*. Materialet utgörs av 74 olika högtyska texter från äldsta tid (780-talet) fram till och med Luther på 1500-talet, representerande olika regionala härkomstområden. Tillvägagångssättet ger en fast grund för jämför-

barhet mellan olika belägg och ett absolut säkerställande av vad varje undersökt textställe faktiskt betyder. Därmed undanröjs ett av de besvärligaste problemen vid sådana här kartläggningsföretag. Märta Åsdahl Holmberg har nämligen uteslutande använt sådana texter som utgör översättningar från latin till högtyska av de fyra evangelierna eller delar av dem. Genom att ställa samman hur den latinska konjunktionen *nisi* ”såvida inte” återgivits i de undersökta texterna fås ett stort och samtidigt funktions- och betydelsemässigt säkerställt material som låter sig ordnas kronologiskt och geografiskt. Utvecklingen hos den tids- och rumsmässiga fördelningen av de talrika tyska uttryckssätten för relationen ”såvida inte” kan därmed beskrivas.

Bland annat på grundval av denna monografi tilldelades Märta Åsdahl Holmberg 1967 en sexårig forskardocenttjänst vid Humanistiska Forskningsrådet vilket gav henne möjlighet att forska på heltid. Forskardocenttjänsten utlöppte 1973. Samma år utnämndes hon till professor i tyska vid Göteborgs universitet, en tjänst som hon uppehöll till sin emeritering 1984. Under dessa elva år lades det fram elva doktorsavhandlingar som hon handlett – antingen ensam eller tillsammans med en annan. Detta är en avsevärd produktivitet som vittnar om en välfungerande handledning – en verksamhet som Märta Åsdahl Holmberg alltid bedrivit med stort engagemang och verkligt intresse. Hennes energi och hjälpsamhet i detta avseende är omvittnad av många.

Femton år efter sin emeritering hedrades hon på sin 80-årsdag 1999 med en festskrift om 300 sidor med bidrag från svenska, tyska och nederländska forskare – många av högsta internationella rang inom sina områden. Det stora gensvaret både från dem som bidrog med artiklar och dem som lät föra in sina namn i tabula gratulatoria vittnar om att hon nationellt och internationellt betraktades som en den lågtyska filologins ”grande dame”. Värmen i förordet – skrivet av hennes båda elever professorerna Dieter Krohn och Bengt Sandberg – är inte att ta miste på.

Med Märta Åsdahl Holmberg har en av de sista representanterna för den på sin tid så berömda Lundaskolan inom svensk germanistik gått ur tiden.

SVEN-GUNNAR ANDERSSON

GUNNAR LAGERGREN

1912–2008

F.d. hovrättspresidenten och riksmarskalken GUNNAR LAGERGREN, ledamot av Kungl. Samhället sedan 1968, avled den 28 december 2008 i en ålder av 96 år. Han deltog aktivt i Kungl. Samhällets verksamhet fram till 1976 då han lämnade sin tjänst som president i hovrätten i

Göteborg och återvände till Stockholm. Där fick hans medlemskap i Kungl. Samhället en naturlig fortsättning i Kungl. Vitterhetsakademien, som utsåg honom till hedersledamot 1980.

Gunnar Lagergren efterlämnade hustru och fyra barn, varav det äldsta, dottern Nane, gift med FN:s tidigare generalsekreterare Kofi Annan, har gått i faderns juridiska fotspår.

Gunnar Lagergren föddes i Stockholm 1912 men växte upp i villastaden i Gävle, där fadern blev chef för Ostkustbanan med ansvar för byggnationen av den nya järnvägen mellan Gävle och Härnösand. Skolgången fortsattes i Djursholm, dit familjen flyttade 1928 sedan järnvägsbygget avslutats. Efter studentexamen blev det fortsatta studier vid Stockholms högskola, till en början i matematik, filosofi och nationalekonomi. En fil. kand. i dessa ämnen följdes efter juridikstudier i snabb takt av en jur. kand.-examen 1937. Efter tingstjänstgöring antogs Gunnar Lagergren i Svea hovrätt, som fiskalsaspirant som det hette på den tiden. Aspiranttiden övergick i fast anställning som fiskal, tingssekreterare och assessor samt, efter olika uppdrag utanför domstolen, som hovrättsråd. Den svenska domarkarriären kröntes med utnämningen till president i Hovrätten för Västra Sverige 1966, en post som Gunnar Lagergren innehade till 1976 då han utnämndes till riksmarskalk. I den befattningen kvarstod han till 1980.

Denna beskrivning av Gunnar Lagergrens karriär ger rättvisa åt endast en del av hans lysande ämbetsmannakarriär. Redan som ung assessor togs hans tjänster i anspråk för olika utredningsuppdrag i bland annat justitie- och kommunikationsdepartementen, och då fick han också och antog ett erbjudande som lade grunden till en helt ny karriär

med internationella förtecken. Den svenska legationen i Berlin behövde i slutskedet av det andra världskriget hjälp med olika juridiska problem som hade samband med Sveriges åtagande som s.k. skyddsmakt för utländska intressen i det sönderfallande Tyskland. Det gällde bland annat handläggning av brådskande konsulära ärenden men också, i samarbete med Internationella Röda Korset, förmedling av humanitär hjälp till nödlidande, även till dem som satt i krigsfängeläger. Uppgifterna tangerade i denna del de hjälpinsatser som i Budapest leddes av Gunnar Lagergrens nyblivne svåger, Raoul Wallenberg; Gunnar Lagergren var nygift med Nina von Dardel, Raoul Wallenbergs halvsyster, som trots de ständiga bombanfallen och uppenbara riskerna hade följt sin make till Berlin. Uppdraget där lade också grunden för Ninas och makarnas oförtröttliga kamp för Raoul Wallenbergs sak, en kamp som för Gunnar Lagerbergs del bidrog till att han deltog i en omfattande räddningsaktion som Rädda Barnen organiserade till Budapest strax efter krigsslutet. Kampen ledde naturligt också till att han senare blev ordförande i styrelsen för Raoul Wallenbergsinstitutet i Lund.

Arbetet vid legationen i Berlin varade i två år och gav Gunnar Lagergren värdefulla kontakter och meriter för nya utlandsuppdrag. Det väckte också hans intresse för uppgifter inom juridiken på det internationella planet. Särskilt värdefulla för den fortsatta karriären var de kontakter han lyckades etablera med den Internationella Handelskammaren i Paris som ofta utsåg honom till skiljedomare i internationella tvister. Han deltog också i handelskammarens mångåriga arbete med standardiserade handelstermer i fraktsammanhang, den sista tiden som ordförande i den ansvariga arbetsgruppen. Dessa insatser bidrog i sin tur till att han i Sverige erbjöds ett forskningsuppdrag på den internationella köprättens område. Det fanns då hos Gunnar Lagergren tankar på att skriva en doktorsavhandling, men andra uppgifter lockade och han nöjde sig med två års forskning i Rom och Paris. Resultatet blev en komparativ studie över vissa delar av köplagarna i USA, Frankrike, Tyskland och England som utgavs 1954 under titeln *Delivery of the Goods and Transfer of Property and Risk in the Law of Sale*. Skriften bidrog sannolikt till att Gunnar Lagergren 1965 promoverades till juris hedersdoktor i Uppsala.

Den svenska regeringens uppskattning av Gunnar Lagergren tog sig redan vid hemkomsten från Paris det uttrycket att han av Östen Undén, utrikesminister och professor i civilrätt, erbjöds att besätta den plats

som Sverige tilldelats i den internationella domstolen i Tanger. Erbjudandet ledde för makarna Lagergren till en treårig vistelse i Marocko som gav nyttiga erfarenheter för kommande uppdrag.

Gunnar Lagergrens internationella renommé gav honom sedan i snabb följd två domaruppdrag i tvister med politiska bitoner. År 1956 blev han medlem av en nyuppsatt skiljedomstol i Koblenz mellan Tyskland och de allierade, och 1957 fick han ett motsvarande uppdrag i den fransktyska skiljedomstolen i Saarbrücken. Uppgifterna för domstolen i Koblenz gällde återställande av egendom som tyskarna under det andra världskriget hade tagit från de ockuperade länderna. Gunnar Lagergrens uppdrag där varade i hela tretton år men innebar inte hel-tidstjänstgöring.

Gunnar Lagergren var nu som få andra etablerad som skiljedomare på den internationella arenan, och det ena uppdraget avlöste det andra.

Än mer långvarigt än det i Koblenz blev uppdraget som domare i den Högsta Restitutions-domstolen i Herford, Tyskland. De västallierade segermakterna var angelägna om att säkerställa att all under kriget orättmätigt beslagtagna egendom, t.ex. fastigheter, affärs-rörelser, konstskatter och värdepapper, skulle återställas till de rätta ägarna och utfärdade därför för sina respektive ockupationszoner en särskild restitutionslag. Lagarna ersattes sedermera av enhetlig västtysk lagstiftning, enligt vilken ersättningsanspråken skulle handläggas av de ordinarie tyska domstolarna. I sista instans skulle dock målen, i stället för att handläggas av den tyska högsta domstolen, prövas i en av två nybildade Supreme Restitution Courts med allierade och tyska domare under ordförandeskap av neutrala presidenter. Gunnar Lagergren utsågs till en av de två presidenterna och kom att verka som sådan i hela 26 år. Under denna tid avgjorde de bägge domstolarna 11 000 mål.

Ett mål som anförtroddes Gunnar Lagergren vid mitten av 1960-talet hade Somalia och ett italienskt bolag som parter. Målet var i sak av standardkaraktär men förhållandena kring genomförandet skilde sig mycket från vad som var vanligt. Efter självständighetsförklaringen 1960 konfiskerade Somalia hamnanläggningar i huvudstaden Mogadishu, vilka tillhörde det italienska bolaget. Detta utlöste naturligtvis ersättningskrav från bolaget och det blev ett skiljeförfarande om ersättnings storlek. Gunnar Lagergren utsågs till ordförande i skiljedomstolen, den första i Somalias historia. Förfarandet genomfördes under ytterst primitiva förhållanden; planet som förde Gunnar

Lagergren till huvudstaden var ett gammalt sportplan, landningen skedde på vad som närmast kunde betecknas som en dålig fotbollsplan, bara ett hotellrum i staden hade luftkonditionering, överläggningarna till dom fick hållas i Gunnar Lagergrens sovrum etc. En dom kom emellertid till stånd, och den utdömda ersättningen betalades av Somalia.

Ett liknande mål med Libyen som part, som Gunnar Lagergren anförtröddes, hade en unik upprinnelse. Vid inloppet till Persiska viken ligger tre små öar som stod under brittiskt protektorat. Den 30 november 1971 skulle de av engelsmännen överlämnas till araberna på den västra sidan av viken, men dagen dessförinnan, när engelsmännen ännu var kvar, ockuperade iranierna öarna. Engelsmännen, som redan hade packat ner sina vapen, gjorde inget motstånd. Överste Khadaffi i det relativt avlägsna Libyen blev då så upprörd över att araber blev lidande på grund av engelsmännens inaktivitet att han konfiskerade BP:s stora oljekoncession i Libyen. Detta utlöste en skiljedoms klausul i avtalet mellan BP och Libyen men Khadaffi ville inte ha något med skiljeförfarandet att göra. I det läget utsågs Gunnar Lagergren av den Internationella domstolens president att vara ensam skiljedomare i målet. En rättegång genomfördes i Libyens frånvaro och i en s.k. mellandom konstaterades att Libyen på ett rättsstridigt och diskriminerande sätt hade nationaliserat BP:s koncession och att BP därför var berättigat till ersättning. Rättegången skulle sedan fortsätta med frågan om ersättningens storlek. Efter detta handfasta agerande från domstolens sida inträdde Libyen i förhandlingarna, och det hela kunde göras upp i godo.

Gunnar Lagergrens kapacitet utnyttjades även i en rad mellanstatliga tvister. En komplicerad sådan tvist, mellan Indien och Pakistan, gällde gränsdragningen kring ett omtvistat område, Rann of Kunch, nära indiska oceanen mellan Bombay och Karachi. Området var av stort intresse för bägge länderna, inte minst eftersom man trodde att där fanns olja. Oenigheten ledde till ett krig som pågick i mer än tre månader. Efter ingripande av Englands premiärminister Harold Wilson och sedan parterna enats om krigsstillstånd bestämdes att tvisten skulle lösas genom ett skiljeförfarande. Ärendets vikt framgår av att FN:s dåvarande generalsekreterare U Thant personligen ringde upp Gunnar Lagergren, mitt i natten för övrigt, och bad honom åta sig uppdraget att vara ordförande i skiljedomstolen tillsammans med en do-

mare från vardera Indien och Pakistan. Slutförhandlingarna, som hölls i FN-palatset i Genève, tog 170 dagar i anspråk och mynnade 1968 ut i 10 000 sidors protokoll och en dom på 600 sidor. Gunnar Lagergren har berättat att motsättningarna mellan parterna, och mellan de icke-neutrala domarna, skapade stora svårigheter för domstolen som också ställdes inför ovanliga juridiska problem. Det omstridda området var halva året öken och halva året översvämmat av vatten, varför ena parten hävdade att något slags sjörätt skulle tillämpas medan den andra ville tillämpa landrätt. Lösningen blev att folkrätten, som gav domstolen större möjligheter att ta hänsyn till både ”justice” och ”fairness”, fick bli styrande.

I förfarandet lanserade Gunnar Lagergren också begreppet ”friendly arbitration”, ett begrepp som han sedan ställde upp som ledstjärna för sina följande skiljeförfaranden. Det centrala i begreppet har Gunnar Lagergren formulerat så här: ”Du skall vara vänlig och visa respekt för båda parter, behandla dem lika och se till att de får tala lika länge”. Andra viktiga egenskaper för en skiljedomare som Gunnar Lagergren apostroferat är auktoritet, tålmod utan att vara långsam, fantasi samt förmåga att absorbera ett stort och komplicerat material.

Ett mycket invecklat och politiskt känsligt uppdrag som anförtroddes Gunnar Lagergren gällde en inflammerad tvist mellan USA och Iran. Bakgrunden var den iranska stormningen av USA:s ambassad i Teheran 1979, då 52 personer togs som gisslan, och USA:s motåtgärd att blockera och beslagta iranska tillgångar i USA och i amerikanska banker i utlandet. Sedan huvudfrågorna lösts enades parterna om att sätta upp en domstol som skulle lösa flertalet av de återstående tvisterna mellan länderna. I denna domstol med tre amerikanska, tre iranska och tre neutrala domare utsågs Gunnar Lagergren till ordförande. Domstolen fick ungefär 4 000 mål att ta hand om, varav åtskilliga av spektakulär natur. USA:s krav gällde bl.a. ersättning för nationaliserade amerikanska hotell och oljekoncessioner och Irans anspråk innefattade en begäran att få tillbaka elva miljarder dollar som den iranske shahen, innan han störtades, hade betalat i förskott för flygplan, stridsvagnar m.m. som aldrig levererats. Att målen inrymde svåra folkrättsliga problem och att chefskapet för domstolen med dess inbyggda politiska och emotionella motsättningar innebar en tung och pressande arbetsbörda är något som Gunnar Lagergren inte har stuckit under stol med.

Politiskt känsligt var också ett skiljeuppdrag i en tvist mellan Egypten och Israel som gällde bl.a. frågan om det s.k. Taba-området tillhörde Sinai och därmed Egypten enligt de gränser som utstakats för området vid den fredsöverenskommelse som följde på Camp David-konferensen 1978. Även i den tvisten blev Gunnar Lagergren utsedd till ordförande. Tvisten löstes i oenighet mellan skiljemännen på det sätt som Gunnar Lagergren förespråkade. Taba-området tillerkändes Egypten, och den israeliske hotellägare som tvingats avstå ett stort hotell och en fin badstrand fick en ersättning på 38 miljoner dollar.

Av alla domaruppdrag utöver de här nämnda som anförtrordes Gunnar Lagergren under hans mer än halvsekelånga tid inom den internationella rättskipningen skall här ytterligare nämnas två som båda hade permanent karaktär och sträckte sig över lång tid. Det ena gällde den Internationella skiljedomstolen i Haag, där Gunnar Lagergren utsågs till ledamot redan 1964 och det andra den Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna i Strasbourg, där motsvarande uppgift anförtrordes honom 1976. I det sistnämnda uppdraget kvarstannade han till 1988. Detta viktiga och av Gunnar Lagergren i hög grad uppskattade uppdrag som innebar tjänstgöring i Strasbourg en vecka i månaden tillträdde han alltså vid en ålder då svenska domare normalt går i pension, och när han lämnade domstolen hade han fyllt 76 år. Det kan tilläggas att han vid avgången fortfarande uppehöll åtskilliga andra krävande uppdrag; i ett av dem var han förordnad till 2007. Gunnar Lagergren har själv ofta uttalat sig om domares ålder och då framhållit att man internationellt alls inte är lika åldersfixerad och rädd för att i skiljeförfaranden utse äldre domare som man är i Sverige. Som ett exempel härpå brukade han nämna att tre av de fem domarna i det ovan nämnda skiljeförfarandet mellan Israel och Egypten var över 75 år.

Gunnar Lagergren förunnades ett långt och händelserikt liv. Sin air av gentleman och grand seigneur och sin vitalitet, både själsligt och kroppsligt, behöll han in i det sista. Han gladde sig åt och var med rätta stolt över vad han uträttat internationellt på skiljedomsområdet; han trodde sig veta att ingen annan svensk hade meddelat så många internationella skiljedomar som han.

En uppfattning som han gärna förde till torgs mot bakgrund av sina internationella erfarenheter var att ett rättsligt förfarande inför skiljedomare är att föredra framför ett medlings- eller förlikningsförfarande. ”Medling leder ofta inte någonvart eftersom parterna är med själva och

aldrig ger upp vitala intressen. Lämna man över till ”tre vice män” är det betydligt enklare att acceptera slutresultatet”, var hans budskap.

Med Gunnar Lagergrens bortgång har Sverige förlorat en av sina internationellt mest kända domare. Hans insatser som ämbetsman och domare har av professor emeritus Stig Strömholm sammanfattats med orden ”en samlad gärning av unik lödighet i rättens, fredens och de mänskliga rättigheternas tjänst”. Bättre kan det inte sägas.

OVE LINDH

BIRGITTA NORKRANS 1916–2009

Professor emerita BIRGITTA NORKRANS föddes i Linköping den 10 februari 1916 och avled i Göteborg den 4 januari 2009, bara några veckor före 93-årsdagen. Hennes föräldrar var skogschefen vid Boxholms bruk Erik Nyman och hans maka Greta (f. Edlund). Birgitta Norkrans var ledamot av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället sedan 1982.

Efter flickskola i Linköping läste hon till studenten som inackorderad i Stockholm. Det högre allmänna läroverket i hemstaden hade ännu ej öppnats för flickor. Studentexamen följdes av akademiska studier i Uppsala och en fil.kand.-examen i kemi, botanik och geologi 1939.

Hennes håg för fortsatta forskarstudier befastes av den dynamiske Elias Melin, professor i fysiologisk botanik och pionjär inom mykorrhizaforskningen. Melin hade utarbetat metoder för isolering och reodling av svampsymbionten i mykorrhizabildningen, och under hans ledarskap utvecklades en intensiv aktivitet inom svampfysiologi och mykorrhizaforskning. Birgitta Norkrans avhandlingsarbete ägnades den fysiologiska specialiseringen hos mykorrhizabildande svampar liksom de näringsfysiologiska skillnader som antogs råda mellan mykorrhizasvampar och de saprofytiska, förnånedbrytande svamparna. Båda dessa levnadsmönster var representerade inom det svampsläkte, *Tricholoma*, som hon kom att specialstudera. Hennes doktorsavhandling, som framlades 1950, klarlade en rad faktorer som reglerar de två svampgruppernas tillväxt och visade att mykorrhizabildande arter, tvärtemot vad som tidigare antagits, kan inducera bildning av cellulosanedbrytande enzymer. Hennes observationer kom att kasta nytt ljus över samspelet mellan svamp och värdväxt. Avhandlingen gav doktorsgrad och docentur i botanik. Under de följande åren utvidgade hon sina undersökningar till att också omfatta den cellulospjälkande förmågan hos en rad rötsvampar.

1958 anställdes hon som laborator i mikrobiologi vid Kungl. Farmaceutiska institutet i Stockholm. Vid sidan av undervisning inom

apotekar- och receptarieutbildningen bedrev hon fortsatt aktiv forskning kring svampars bildning av cellulaser och var nu en uppmärksammas forskare inom området. Internationellt samarbete blev en naturlig följd och under en längre period 1959–60 gästforskade en annan auktoritet på området i hennes laboratorium, Ellis B. Cowling från Yale University.

Parallellt med studierna av cellulosedbrytning bedrev hon också farmaceutiskt inriktad forskning kring penicillinresistenta stafylokocker och humanpatogena jästsvampar.

I början på 60-talet flyttade familjen till Göteborg där hon under perioden 1961–62 uppehöll professuren i fysiologisk botanik under dess tillsättning. Hon erhöll 1963 en forskardocentur i mikrobiologi och var under 60-talets första hälft fortsatt energiskt verksam med undersökningar av vedrötande svampar. Hon skrev under denna period inflytelserika översiktsartiklar om cellulosa och cellulosedbrytning. Hennes kunskaper i ämnet var nu så efterfrågade, att hon vid något tillfälle hördes sucka att hon kände sig som en resande i cellulosa. Möjligen var detta ett av flera skäl till att hon kom att växla in på ett helt nytt och i huvudsak oprövat forskningsspår: de marina mikroorganismernas fysiologi och anpassning till havets speciella miljö.

I första hand riktades hennes nyfikenhet mot de marina encelliga svamparna, som vid denna tid befunnits allmänt förekommande i havet och som dessutom hade fördelen av att vara experimentellt lättillgängliga. Efter isolering och bestämning av en serie marint förekommande jästsvampar inledde hon studier av deras näringsfysiologi och ultrastruktur.

1969 ledigförklarades en lärostol i marin mikrobiologi vid Göteborgs universitet, den första i Norden. I egenskap av forskardocent i mikrobiologi fick Birgitta Norkrans uppdraget att företräda ämnet till dess det fått en ordinarie innehavare, vilket skulle dröja sex år. Den marinmikrobiologiska avdelningen, inhyst i den då nybyggda Botaniska institutionen, kom därför att formas under hennes ledning och där startades snart en modern grund- och forskarutbildning i mikrobiologi. Hon inviterade under de första åren en rad ledande nationella och internationella forskare som lärare för delkurser på de olika nivåerna, vilket kom att stimulera både undervisning och forskning. På kort tid skapade hon så en väl fungerande forskningsmiljö och samlade en växande skara doktorander kring sig. Hon lade därmed grunden för natur-

vetenskaplig mikrobiologi i Göteborg och kom att forma en hel generation mikrobiologer.

Hennes idérikedom och blick för det väsentliga kom också att präglade valen av forskningsuppgifter. Ett av de först igångsatta projekten behandlade marina jästsvampars salt- och vattenreglering. Studierna kom att utvecklas mot den mer grundläggande frågan hur celler avkänner vattenbrist, hur de kompenserar för förlusten och hur stora energiresurser som de avsätter för ändamålet. I samarbete med lipidkemister startade hon också utveckling av provhämtare för studier av den bakterieflora som lever i det tunna och lipidrika gränsskikt som skiljer luft från hav. Det är ingen helt obetydlig gränssyta, den täcker ca 70 procent av vårt klot. Dessa försök ledde vidare mot kartläggning av de fysikaliska krafter som påverkar bakteriers ansamling vid gränssytor och till studier av bakteriers bildning av biofilm på nykoloniserade ytor. Projektkatalogen kan göras än längre, men exemplen visar på öppenheten och nyfikenheten i hennes val av forskningsuppgifter. Hon angrep ett brett spektrum av frågeställningar, i många fall med tvärvetenskaplig metodik och emellanåt med mättekniker som var delvis nya för de biologiska vetenskaperna. Det var också projekt som var utvecklingsbara, pekade framåt och väckte internationellt intresse. Många av de forskningsspår som hon initierade och inspirerade har gett upphov till självständiga och livskraftiga forskargrupper både vid vårt eget och andra universitet, inom och utom landet.

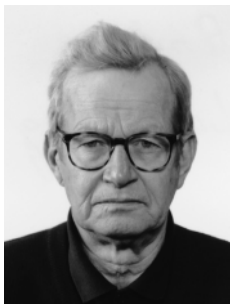
Birgitta Norkrans visade sina medarbetare respekt och varm omsorg, och hon hade de ledaregenskaper som skapar entusiasm, samhörighet och smittande arbetsglädje. Hela hennes avdelning kunde förvandlas till ett hjälpande kollektiv närhelst så behövdes och ljuset släcktes sällan på kvällar och nätter i de mikrobiologiska laboratorierna. Hon upphörde aldrig att uppmuntra även om de kritiska kommentarerna kunde vara många och kärnfulla i de manuskript som hon med nyvässad blyertspenna finkammat efter språkfel, inkonsekvenser och felslut. Hon gladdes åt medarbetares framgångar, men ville sällan stå som medförfattare på publikationer, trots att hon ofta initierat, finansierat och deltagit i arbetet; en ovanlig generositet i en värld som drivs av behov att vinna meriter och erkännande.

Privat vårdade hon många intressen, konst var ett av de stora. I det vackra, glada och gästfria hemmet fanns en utsökt samling och egentligen hade hon också ett konstnärligt förhållande till vetenskap. Intui-

tion och fantasi var viktiga inslag i de kvaliteter som vägledde hennes forskargärning.

Birgitta Norkrans var verksam vid den mikrobiologiska avdelningen långt efter pensioneringen som avhållen inspiratör och diskussionspartner. Hon skrev 1994 en färgstark skildring av avdelningens historia i skriften *Tjugofem år av naturvetenskaplig mikrobiologi vid Göteborgs universitet – sett ur min synvinkel* och lämnade samma år ett bidrag till mikrobiologins lärdomshistoria med boken *Milstones in Microbiology and their Creators*. Hon fick professors namn 1977 och blev jubeldoktor vid Uppsala universitet år 2001.

LENNART ADLER och LENA GUSTAFSSON

ANDERS LUNDBERG

1920–2009

Professor emeritus ANDERS LUNDBERG, ledamot av Kungl. Samhället sedan 1984, avled den 18 maj 2009 efter en längre tids sjukdom i en ålder av 88 år.

Paul Anders Lundberg föddes i Göteborg den 10 september 1920. Föräldrar var disponenten Otto Lundberg och hans maka Ingrid, född Bojlén. Själv gifte han sig 1947 med Ingeline Quedens och de fick sonen Peter 1948 och dottern Kristina 1952. Han tog studenten 1938 i Örebro och studerade därefter medicin vid Lunds universitet. Parallellt med den medicinska grundutbildningen var han amanuens först i anatomi och senare i fysiologi. Han blev medicine kandidat 1941 och medicine licentiat och legitimerad läkare 1947. Samma år blev han assistent vid den neurofysiologiska institutionen vid Karolinska Institutet i Stockholm, där han disputerade ett år senare på en avhandling om signaleringen i nervtrådar och blev docent vid Nobelinstitutet. 1952 blev han extra ordinarie och 1954 ordinarie laborator i Lund. 1961 tillträdde han tjänsten som professor och institutionschef på den fysiologiska institutionen vid Göteborgs universitet.

Lundbergs vetenskapliga gärning inleddes i slutet av det andra världskriget. Hans forskning gällde nervsystemet och kom att omfatta retbara cellmembraner och celler, signaler och signalbearbetningen i och mellan nervceller och inte minst nervsystemets funktionella uppbyggnad ur teoretisk och praktisk synvinkel. Neurofysiologisk forskning bedrivs med anatomiska, farmakologiska och elektrofysiologiska metoder. De sistnämnda utvecklades från början långsamt, men på fyrtioalet registrerades både sammansatta och enstaka nervaktionspotentialer av dem som kunde hantera nyckfulla rörförstärkare och katodstråleoscilloskop. Lundberg var amanuens hos Georg Kahlson i Lund, som hade revolutionerat hjärtsjukvården med den första rörbestyckade, spänningsregistrerande EKG-apparaten. Kahlson hade disputerat hos Ragnar Granit (nobelpristagare 1967) som var känd för sina arbe-

ten med näthinnans elektrofysiologi. På slutet av fyrtioalet tillbragte Anders Lundberg ett år som stipendiat vid Rockefellerinstitutet i New York där han kom i kontakt med Rafael Lorente de No, känd som expert på den elektriska fortledningen i nervfibrer. Han kom också i kontakt med David C. Lloyd, som var känd för sina elektrofysiologiska undersökningar av ryggmärgsreflexer. På Rockefellerinstitutet träffade han också den jämnåriga franske neurofysiologen Yves Laporte. Under tiden före, under och efter amerikavistelsen undersökte Lundberg och rapporterade om membranfunktioner hos nerver och andra celler och började också använda mikroelektrodsteknik, d.v.s. att mäta elektriska spänningsskillnader mellan cellers in- och utsidor med hjälp av glaskapillärer som var fyllda med en elektrolytisk lösning och hade en spets som mättes i tusendels mm. Från denna period stammar en serie arbeten som fortfarande utgör en grundläggande källa till förståelsen av spottkörtlars funktion.

När Anders Lundberg erhållit en fast tjänst vid Lunds universitet kunde han bygga upp en neurofysiologisk avdelning med tekniska medhjälpare och egna amanuenser. Detta blev början till de arbeten om det centrala nervsystemets neurofysiologi och funktion, som kom att befästa hans internationella ryktbarhet. Dessa inleddes med kartläggning av olika sensoriska inflöden till ryggmärgen och deras vidarebefordran till lillhjärnan. Arbetena utfördes bl.a. tillsammans med Laporte som han lärt känna på Rockefeller och som nu kunde inbjudas till Lund. Kvaliteten och originaliteten i Lundbergs publikationer ledde till att Sir John Eccles (nobelpristagare 1963) inbjöd honom till sina laboratorier i Canberra. Under Lundbergs vistelse i Canberra 1956 och 1957 försökte Eccles få honom att acceptera en fast tjänst där, men så blev inte fallet. I Australien medverkade Lundberg till en omfattande utredning av olika yttre receptorers påverkan av ryggmärgens motoneuron i förhållande till deras förbindelse med olika typer av skelettmuskler. De cellulära mekanismerna för styrningen av motoneuronen utreddes likaledes.

När han kommit hem till Sverige sökte han en ledigförklarad professur i fysiologi vid Göteborgs universitet. Ingen annan än Lundberg, bland ett flertal sökande, kunde komma ifråga enligt samtliga sakkunniga. I samband med tillsättningsärendet beskrevs Lundberg som en rättmätig, intellektuell arvtagare till Sir Charles Sherrington (nobelpristagare 1933), som var en klassisk auktoritet på centrala nerv-

systemets funktion. Jämförelsen kom att visa sig långt ifrån obefogad.

Flyttningen till Göteborg 1961 var lyckosam. Där fanns stora obegagnade utrymmen i en helt nybyggd institutionsbyggnad, som kunde inredas för en speciell neurofysiologisk avdelning. Institutionens akademiska del var redan välfungerande tack vare den därvarande, kände cirkulationsforskaren Björn Folkow. Ledande neurofysiologisk forskning kräver tillgång till icke kommersiellt tillgänglig apparatur, och i Göteborg kunde skapas både en elektronisk och en finmekanisk experimentverkstad på Lundbergs tillskyndan. Deras produkter utgjorde förutsättning för den egna gruppens forskning. De var inte patentsökta, men blev internationellt kända och utsattes till viss del för piratkopiering.

Redan påbörjat arbete med utredning av ryggmärgsreflexers neurala underlag och kontrollmekanismer fortsattes. Dessutom undersöktes återkopplingssystem och styrmekanismer mellan ryggmärgen och hjärnstammen och storhjärnbarken. Försöken utfördes på sövda katter, men resultaten jämfördes med beteende hos vakna djur. Sålunda filmades gående och springande katter vars aktivering av individuella benmuskler avleddes elektriskt och registrerades parallellt med hjälp av en minimal, specialbyggd radiosändare. Undersökningarna under 1960- och 70-talen skapade två fortfarande grundläggande hypoteser för centralnervös funktion hos däggdjur. Dels lillhjärnans medverkan i ryggmärgens styrning av motoriken genom jämförelser av inåtgående och utåtgående information, dels ett lokalt oscillerande återkopplingsystem i ryggmärgen som utgör bakgrunden till gång.

Lundberg hade ursprungligen varit intresserad av bakbensmotoriken, men blev efterhand även sysselsatt med frambensmotorik eftersom katter även har en avancerad kontroll av manuellt beteende. Vid arbete på halsryggmärgen fann han och medarbetarna återkopplingsystem mellan storhjärna, hjärnstam och halsryggmärg som är speciellt viktiga i detta sammanhang och som bekräftats i beteendeförsök där man kunnat särskilja arm- och tassmotorik.

Anders Lundberg jämfördes i sin ungdom med Sir Charles Sherrington vars mest välkända bok har titeln *The Integrative Action of the Nervous System*. Lundbergs forskning och resultat vidgade idéerna genom att belysa den fullständiga integrationen av hela nervsystemet, bakben med framben och båda dessa med hjärnstam och storhjärna. Han fick forskarsamhället att förstå att de många interneuron, som bl. a.

förmedlar budskap mellan hjärnan och ryggmärgens motoneuron inte är några opåverkbara sladdar, utan i själva verket anpassar det inkommande budskapet till för ögonblicket rådande omständigheter.

Det fanns flera anledningar till Anders Lundbergs framgång. Han var en sällsynt snabb och noggrann kirurg, han förstod och kunde hantera elektronisk apparatur i takt med den tekniska utvecklingen och han hade sällsynt hög arbetskapacitet. Arbetet krävde intresserade hjälpsamma medarbetare som ville lära sig hans arbetsteknik, som innebar att hålla koncentrerad uppmärksamhet riktad mot ett biologiskt preparat välbefinnande under timmar. Detta samtidigt som ett dussintal apparatinställningar skulle hållas i minnet för att ändras vid behov. Innan datorerna fick tillräcklig kapacitet registrerades resultaten på oscilloskop vars skärm fotograferades repetitivt. Ett försök kunde leda till hundratals sådana bilder och Lundbergs minne för dessa registreringar var formidabelt. Han kunde plocka fram en flera år gammal film och välja ut en enstaka bild som bekräftade något påstående. Arbetsmetoderna ledde till att enskilda doktorander måste individuellt handledas i dagar och månader i sträck. Därför frambragte han inte mer än dryga dussintalet doktorander. Han var emellertid en stimulerande och välvillig lärare, och flertalet av hans doktorander blev professorer i neurofysiologi i Sverige och utomlands. Han led dock ingen brist på medarbetare eftersom ett 60-tal gästforskare från alla världsdelar besökte hans Göteborgslaboratorium under längre perioder. Dessa representerade alla akademiska nivåer från postdok till institutionschef och akademiledamot.

Anders Lundberg hade breda intressen och medverkade på början av 70-talet till igångsättningen av en tvärvetenskaplig debatt inom Göteborgs universitet och Chalmers, om energislöseri och miljöförstöring. Han var vänskaplig och gästfri. Han var en ivrig fiskare och tillbragte oftast fritiden på sin avstyckade bondgård på Flatön i Bohuslän. Dit kunde elever och gäster bjudas och upptäcka ett oväntat och angenämt intresse för mat och vin.

Hans arbete uppmärksammades på olika sätt inom och utom landet: Alvarengapriset 1963, Sharpey-Schäfer-föreläsare 1965, Fritiof Nansen-föreläsare 1968, hedersdoktor vid Bryssels fria universitet 1975, utländsk medlem av kungliga danska vetenskapsakademien 1976, Erik K. Fernströms stora nordiska pris 1979, utländsk medlem av kungliga norska vetenskapsakademien 1981, Moruzziföreläsare 1984, Wake-

manpriset 1986, utländsk medlem av franska vetenskapsakademien 1989. Han var socialt intresserad och politiskt radikal och hade bestämda åsikter. Han var redan före kriget känd som antinazist i ett politiskt delvis mörkblått Lund. Han deltog i att rädda danska medborgare undan den tyska förföljelsen under kriget och erhöll Christian X's frihetsmedalj. Det finns många människor runt om i världen som har orsak att minnas honom med tacksamhet.

ULF NORRSELL

CHRISTER SUNDQVIST

1943–2009

Professor ANDERS CHRISTER SUNDQVIST, professor emeritus i fysiologisk botanik vid Göteborgs universitet, avled den 15 juli 2009 i en ålder av 65 år. Han var ledamot av KVVVS' 4:e klass sedan 1987 och också ledamot av Kungl. Vetenskapsakademien samt Kungl. Fysiografiska

Sällskapet i Lund. Efter studentexamen vid Vasa Högre allmänna läroverk studerade han naturvetenskapliga ämnen vid Göteborgs universitet. Han disputerade i växtfysiologi 1972 och blev docent 1974. Efter ett forskningsår som postdoc vid Stanford University arbetade han en tid vid Lunds universitet. År 1983 utnämndes han till professor och ämnesföreläsare i växtfysiologi vid Göteborgs universitet. Under sin forskarkarriär tillbringade han längre eller kortare perioder vid flera utländska universitet, såväl europeiska som nordamerikanska.

Christer Sundqvist var född i Göteborg den 4 december 1943. Han växte upp på Hisingen i Göteborg där hans föräldrar hade en handelsträdgård, Sundqvists Handelsträdgård. Denna var ett familjeföretag och på 1950-talet en av de största i sitt slag i Sverige. Hans närkontakt med växtodling väckte tidigt ett intresse inte bara för mångfalden inom växtriket utan också för växternas fysiologiska funktioner. Han kunde i familjens företag direkt observera hur olika stimuli påverkar växtens utveckling och hur det är möjligt att påverka denna. En handelsträdgård är beroende av att kunna styra olika växters blomning så att t.ex. blommande julstjärnor i stor mängd finns färdiga för försäljning i rätt tid inför julen. Såväl blomning som blad- och skotttillväxt är hos många växter baserade på fysiologiska reaktioner som är fotoperiodiskt styrda och regleras av längden hos dygnets ljus- och mörkerperioder. Så kallade kortdagsväxter är beroende av en lång mörkerperiod under dygnet och blommar bara om den mörka perioden är längre än en för arten kritisk längd. Blomningen uteblir om den sammanhängande mörkerperioden avbryts av även en kort ljuspuls. I handeln populära arter som Chrysanthemum och julstjärna, Euphorbia

pulcherrima, tillhör denna grupp. Långdagsväxter blommar å andra sidan bara om antalet ljustimmar överstiger en viss gräns, något som gäller för t.ex. många sädeslag. Det pigment i växten som fångar upp ljus och styr blomningen är fytokrom och Christer Sundqvist kom att ägna en betydande del av sin forskning åt detta. Mycket av arbetet gjordes i samarbete med kollegor vid Lunds universitet. Fytokromet absorberar rött och infrarött ljus och beskrivs ibland som växtens ”synsinne” som gör det möjligt för växten att avläsa kvaliteten på det ljus som når den.

Huvuddelen av Sundqvists forskning rörde emellertid struktur och funktion hos kloroplaster. Kloroplaster är cellorganeller som innehåller det gröna pigmentet klorofyll och är den plats i växtcellen där fotosyntesen sker. Sundqvist studerade de olika stadierna i kloroplastens utveckling och bildningen av klorofyll. Liksom alla typer av plastider i växtcellen avgränsas kloroplasten av en dubbel membran och innehåller ett tredimensionellt membransystem kallat thylakoider. Sundqvists forskning rörde omvandlingen av odifferentierade plastider till kloroplaster med klorofyll. Ljus är en förutsättning för att klorofyll skall kunna bildas. Om utvecklingen sker i mörker bildas en typ av plastider kallad etioplaster vilkas inre membransystem innehåller protoklorofyllid, ett förstadium till klorofyll. När etioplasten belyses reduceras dess protoklorofyllid till klorofyllid och dess inre membransystem utbildar thylakoider av den typ som är karakteristiska för kloroplaster. Sundqvist studerade de olika stegen i etioplastens utveckling till kloroplast och proteinförändringar i samband med detta. Processen består av flera steg, innebärande omlokalisering av pigment och bindning av pigment till olika proteiner så att fotosyntetiskt aktiva komplex bildas. Forskningen var i första hand av grundvetenskaplig natur men skulle också kunna leda till nya framsteg inom växtförädling till gagn för jordbruk och skogsbruk.

Ämnet kemi är av grundläggande betydelse för all fysiologi, och Sundqvist visade redan i unga år stort intresse för detta ämne. Det var den experimentelle vetenskapsmannen som vaknat i honom och bakom de egna experimenten låg stor fantasi och nyfikenhet. Hans tidiga sinne för vetenskap gjorde att ett pris utdelat till unga forskare tilldelades honom. Fokuseringen vid forskning följde honom hela livet. Han insåg betydelsen av att ingå i ett nätverk av forskare på global nivå och öppnade upp sin avdelning för utländska forskare och internationellt samarbete. Det stora flertalet av hans drygt hundratalet veten-

skapliga publikationer har flera författare representerande vitt skilda länder, men han ledde också en mycket aktiv forskargrupp på den egna avdelningen. Han var handledare åt ett stort antal doktorander, och mycket av forskningen kom att ägnas åt sambandet mellan klorofyllbiosyntes och utvecklingen av kloroplasten. Förutom den tidigare nämnda forskningsperioden vid Stanford University fanns flera andra utländska universitet som han besökte för längre eller kortare perioder för samarbete med olika forskare, bl a. Eötvös Lorand University i Budapest, Ungern, Biological Institute i Szeged, Ungern, Max Planck Institute i Mülheim, Tyskland, Université de Liège, Frankrike, University of Virginia, USA, och University of Krakow, Polen. Flera utländska forskare besökte också institutionen i Göteborg.

Christer Sundqvist blev ämnesföreträdare vid en tid då det fysiologiska ämnet var bredare än i dag och innan fokuseringen på enskilda molekylära processer blivit så stark. Han hade en god överblick över fysiologins olika områden. Han var i första hand forskare och hade lite svårt att finna sig tillrätta i den omorganisation av universitetet och institutionen som innebar att undervisningsdelen i professorernas tjänstgöring ökade på bekostnad av forskningstiden. Trots forskningsfokuseringen skötte han alla tilldelade uppdrag med stor noggrannhet. Han deltog i talrika utredningar och utvärderingar inom universitetet och hade även uppdrag åt en del utländska universitet. Han var fakultetsdekanus vid Göteborgs universitet 1987–1990. Han var på olika sätt engagerad i arbetet med flera facktidskrifter och ingick i Editorial board för *Photosynthetica* och *Plant & Cell Biology*.

Christer Sundqvist var en man med många intressen. Alltsedan barndomen fanns ett stort och avkopplande intresse för arbete i den egna trädgården, men hans biologiska intressesfär var stor och han ägnade sig bl.a. åt dykning. Mången förvånades och överraskades av hans praktiska handlag och skicklighet när det gällde t.ex. snickeriarbeten.

Han hade en diskret framtoning nästan gränsande till blygsamhet, någonting som möjligen ibland var en nackdel i en hård akademisk konkurrens. Men bakom den lågmälda framtoningen fanns en solid och kunnig forskarpersonlighet som tog väl hand om sina doktorander och medarbetare och var uppskattad som handledare. Han var en god lyssnare och öppen för nya idéer. Han har betytt mycket för avdelningen för fysiologisk botanik vid Göteborgs universitet.

Christer Sundqvist pensionerades vid 65 års ålder. Ingen, inte heller han själv, anade någonting om den allvarliga sjukdom han bar på. Ett par dagar före den av institutionen planerade avtackningen av honom togs han in på sjukhus för operation av en hjärntumör. Han avled bara några månader efter sin pensionering. Han hann dock glädjas åt att en kort tid innan han avled få se sin sista doktorand fullborda sin avhandling och disputerat.

UNO ELIASSON

ALVAR SVANBORG

1921–2009

Professorn emeritus i geriatrik vid Sahlgrenska akademien vid Göteborgs universitet, ALVAR SVANBORG, avled den 15 juli 2009 i en ålder av 87 år. Han var ledamot av Kungl. Samhällets 5:e klass sedan 1980.

Alvar Svanborg föddes 1921 i ett prästhem i Umeå. Han fick sin medicinska utbildning vid Karolinska institutet i Stockholm där han blev internmedicinare bland annat hos professorn och förste livmedikusen Nanna Swartz, och han disputerade 1951. Till Göteborg flyttade han tre år senare och fortsatte där sin internmedicinska gärning som docent och biträdande överläkare vid Sahlgrenska sjukhuset. I juni 1966 utnämndes han till överläkare och senare styresman vid Vasa sjukhus, som på den tiden närmast kunde beskrivas som ett av dåtidens långvårdssjukhus, något som idag närmast motsvarar ett sjukhem. Tillsammans med duktiga och entusiastiska medarbetare gjorde han där en betydande insats. Han förvandlade dåtidens omhändertagande av gamla och kroniskt sjuka till den aktiva moderna geriatrik vi känner idag. Alvar Svanborg var arkitekten för den moderna svenska geriatriken, och han underströk vikten av att arbeta differentierat i till exempel kliniker, öppenvård, dagsjukvård och sjukhem, för att geriatriken skulle kunna inta sin rättmätiga plats på sjukhusen. Givetvis fordrades det härvid också stora insatser inom undervisning och forskning.

Alvar Svanborg blev inte minst känd för initieringen av de stora och unika gerontologiska och geriatriska befolkningsundersökningarna i Göteborg (H70), och han var deras första projektledare. Studierna, som alltjämt pågår, har starkt bidragit till kunskap om normalt åldrande, sjukdomskriterier, riskfaktorer med mera, inom många områden, till exempel det dagliga livets aktiviteter, audiologi, hjärtsjukdomar, kardiologi, kognition, kontinensforskning, rörelseanalys, nutrition, oral hälsa, farmakologi och psykiatri i hög ålder – och mycket mera därtill. Omkring femtio doktorsavhandlingar har hittills utgått från H70, och

ett flertal deltagare i projektet har varit mycket framgångsrika i sina fortsatta karriärer. Det starkaste intrycket som H70-studierna gjort på mig och säkerligen på många andra, var påvisandet av 70-åringars förvånande starka vitalitet och att denna därtill visade sig successivt allt högre vid jämförelser mellan kohorter med tio års mellanrum.

Alvar Svanborg kom som sagt till geriatriken från en traditionell klinisk internmedicin. Men han kom att vidga perspektivet, då han insåg epidemiologins roll för förståelsen av åldrandet och de åldersrelaterade sjukdomarna. Han var tidigt klar över geriatrikens ställning inom gerontologin, och han betonade den flytande gränsen mellan normalt åldrande och sjukdom.

Alvar Svanborg betydelse i vårt land och internationellt kan också exemplifieras av ordförandeskap i det som idag heter Svensk Geriatrisk Förening och i Nordisk Gerontologisk Förening. Han var sedan åttiotalet ledamot av Expert Advisory Panel till WHO-chefen, och i två årtionden ledamot i socialstyrelsens vetenskapliga råd. Efter sin pensionering 1988 flyttade han över sin verksamhet till USA. Där verkade han i många år som professor i geriatrik vid University of Illinois i Chicago.

Jag hade förmånen att under en följd av år ingå i ett nära samarbete med Alvar Svanborg och hans forskningsgrupp. Det hela startade 1967 när jag under ett besök i Kanada fick se en film där den amerikanske neurologen George Cotzias för första gången på ett övertygande sätt visade den dramatiska terapeutiska effekten av L-DOPA vid Parkinsons sjukdom. Detta intresserade mig mycket då jag tio år tidigare hade visat samma effekt av L-DOPA i en djurmodell av Parkinsons sjukdom och framlagt teorin att parkinsonism kan framkallas av dopaminbrist. Jag skyndade hem till Göteborg för att försöka replikera dessa sensationella resultat. Min första fråga var vilken kliniker jag skulle kontakta. Jag hade tidigare förgäves försökt intressera ett par svenska neurologer/neurokirurger för detta forskningsområde, och jag såg mig därför om efter något alternativ. Mitt val visade sig enkelt. Jag hade under en följd av år kommit att känna Alvar Svanborg som en initiativrik kliniker med öppet sinne och med stor integritet. Att övertala honom att sätta igång projektet blev inte svårt. Det dröjde inte länge förrän jag kunde få se ett antal Parkinson-patienter komma inrullande i sina rullstolar till Vasa sjukhus för en inledande bedömning inför behandlingsförsök med L-DOPA. När jag såg dessa svårt handikappade

patienter tänkte jag att det här kommer aldrig att gå. Men ett antal veckor eller någon månad efter behandlingens påbörjande kunde vi bevitna samma dramatiska förbättring som Cotzias tidigare hade beskrivit. Detta blev inledningen till ett mycket inspirerande samarbete som pågick under en följd av år där Alvar Svanborg och jag med våra respektive medarbetare kom samman vid lunchtid, mestadels på torsdagarna, och utbytte information och synpunkter på nya rön inom preklinisk och klinik.

Som person var Affa, som vi kallade Alvar, varm, medkännande, lyhörd och ungdomlig, med ett rörligt intellekt. På mig personligen imponerade Alvar Svanborg inte minst genom sin karisma och självklara ledarroll och på den atmosfär av arbetsglädje och entusiasm som han skapade kring sig. Som forskningsledare beskrivs han av sina medarbetare som inspirerande, uppmuntrande och kunnig. Han lade sig inte så mycket i deras sätt att arbeta, till exempel vad gäller proportionen undervisning, forskning och kliniskt arbete – det fick man sköta själv så länge det blev resultat. Han var också mycket uppskattad som föreläsare för medicinstudenterna.

Av Affas många intressen utanför arbetet skall här nämnas blott två: jakt, med Dyngö utanför Fjällbacka som bas, och konst.

Inte bara i den nära kretsen av familj och alla kolleger och vänner, utan i princip hela världens gerontologi och geriatrik har vi anledning att med stor tacksamhet minnas Alvar Svanborgs rika personlighet och hans pionjärinsatser som läkare, lärare och forskare.

ARVID CARLSSON

PER LINDSTRÖM

1936–2009

När PER LINDSTRÖM – eller Pelle Lindström som han ville att man skulle kalla honom – avled den 21 augusti i år förlorade Sverige en av sina internationellt mest ryktbara matematiska logiker. Men logik är ett smalt ämne, och Per Lindström var en tillbakadragen man, inte någon frekvent deltagare i internationella konferenser, och inte benägen att framhäva sin person. Han menade att de vetenskapliga resultaten, en gång publicerade, skulle tala för sig själva. Det gjorde att även om han var välkänd bland logiker världen över, så är det inte så många utöver denna begränsade krets som vet vem han var. Men faktum är att de resultat som gjort honom berömd har ett intresse som går utöver det rent matematiska, åtminstone för den som funderar över logikens roll inom vetenskapen.

Per Lindström föddes den 9 april 1936 och tog studenten 1955 på Hvitfeldtska läroverket i Göteborg. Under gymnasietiden visade han inget större intresse för skolämnena, särskilt inte matematik. Efter studenten fastnade han för filosofi, först praktisk filosofi och sedan teoretisk, där han kom i kontakt med logiken. Precis hur det gick till vet jag inte, men uppenbarligen fann han i den matematiska logikens rena och klara begreppsvärld en form i vilken hans stora analytiska och matematiska begåvning kunde utvecklas. Han stod i kontakt med några lite äldre svenska logiker som Stig Kanger i Uppsala och Sören Halldén i Lund, men han hade ingen lärare utan utbildade sig helt själv. Han disputerade 1966, blev docent i teoretisk filosofi 1967 och professor i logik i Göteborg från år 1991 fram till pensioneringen 2001. Han invaldes i Kungl. Samhället år 1990, 1:a klassen.

Per Lindströms mest kända insatser ligger inom ”modellteorin”. Med modeller menas här matematiska strukturer, som strukturen av heltal med de vanliga aritmetiska operationerna.

Modellteori studerar relationen mellan sådana strukturer och de satsen, formulerade i exakt specificerade språk, i vilka strukturerna kan

beskrivas. Idag är det en central gren av den matematiska logiken.

Mellan 1964 och 1969 publicerade Per Lindström fem uppsatser i *Theoria*, en engelskspråkig filosofitidskrift som ges ut i Sverige. De fyra första uppsatserna utgjorde hans doktorsavhandling. Alla var skrivna i en matematiskt exakt, men kompakt och delvis svårforcerad stil, ingen var längre än ett tiotal sidor, och samtliga innehöll betydande logiska resultat. Särskilt två av dem kom att få ett stort inflytande.

I uppsatsen *First order predicate logic with generalized quantifiers* introducerar han begreppet generaliserad kvantifikator, eller "Lindström-kvantifikator" som det numera ofta kallas, som kommit att bli ett standardverktyg inte bara i logik utan också inom teoretisk datavetenskap och lingvistik. Den moderna logikens all- och existenskvantifikatorer är välkända och nära relaterade till Aristoteles fyra kvantifikatorer: alla, någon, ingen, inte alla. Men dessa är bara instanser av ett allmänt begrepp kvantifikator, och när Per Lindström hade identifierat detta begrepp öppnar sig, som han själv skrev senare, "a landscape of surprising richness and variety". Sådana kvantifikatorer kan läggas till den vanliga logikens uttrycksmedel. Om man till exempel vill kunna säga inte bara 'det finns A:n', utan 'det finns oändligt många A:n', eller 'de flesta A:n är B', så är det bara att lägga till motsvarande kvantifikator. På så sätt får man tillgång till ett obegränsat antal logiska system eller logiker, var och en med sina speciella egenskaper.

Den enskilda uppsats som utan tvivel hade störst inflytande är *On extensions of elementary logic* från 1969, där det som numera kallas "Lindströms Teorem" bevisas. För att förstå dess betydelse måste man inse att medan det finns ett snart sagt oändligt antal logiska system i användning så är det ett av dem, *första ordningens predikatlogik*, som intar den centrala positionen. Det beror dels på att i stort sett all matematik kan formuleras i dess språk, dels på att den har ett antal egenskaper som gör den hanterbar och väl förstådd. Bland sådana egenskaper kan nämnas: *Axiomatiserbarhet*: Alla logiskt giltiga satser kan genereras effektivt i ett axiomatiskt system;

Löwenheims egenskap: Varje sats som är sann i någon oändlig modell är också sann i någon uppräknelig modell (en modell med lika många element som heltalen);

Tarskis egenskap: Varje sats som är sann i en oändlig modell är också sann i en överuppräknelig modell (en modell med fler element än det finns heltal).

Flera av dessa egenskaper uttrycker begränsningar i logikens uttrycks kraft: den kan till exempel inte skilja ut just de uppräknliga modellerna till en teori. Dessa begränsningar kunde elimineras genom att lägga till en lämplig kvantifikator, men då upphör egenskapen ifråga att gälla. Lindströms Teorem ger en förklaring till dessa förhållanden: Första ordningens predikatlogik är den enda logik som har vissa kombinationer av dessa egenskaper. För att ta ett exempel: Om en logik både har Löwenheims egenskap och är axiomatiserbar, så är den i själva verket ekvivalent med första ordningens logik.

Idén att över huvud taget formulera ett sådant resultat, liksom de metoder som Per Lindström använde för att bevisa det, var i stort sett helt nya. De lade grunden till en ny gren inom modellteori, ”abstrakt modellteori”. En översikt över detta område ges i den 750-sidiga antologin *Model-theoretic Logics* från 1985.

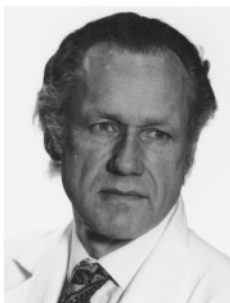
Från och med mitten av 1970-talet kom Per Lindströms forskning huvudsakligen att handla om ”metamatematik”, den gren av logiken som bygger vidare på Gödels berömda ofullständighetsresultat från 1931. Också här bidrog han med ett flertal uppmärksammade resultat, ofta med ytterst intrikata bevis. En stor del av dessa presenteras i hans bok *Aspects of Incompleteness* från 1997.

Per Lindström hade också ett starkt intresse för rent filosofiska frågor. Han publicerade under åren många inlägg i den populärfilosofiska *Filosofisk Tidskrift*, om så skilda ting som viljans frihet, kropp-själproblematiken, utilitarism, och kontrafaktiska villkorssatser. Han skrev också internationellt om matematikfilosofi, och han deltog i den debatt som följde på fysikern Roger Penroses uppmärksammade försök att visa att Gödels ofullständighetsresultat betyder att det mänskliga medvetandet inte kan vara mekaniskt. Han var aktiv inom logik och filosofi in i det sista; flera postuma publikationer är under utgivning.

Att lyssna på Per Lindströms föreläsningar och att diskutera med honom var en stark upplevelse för studenter, doktorander, kollegor och vänner, på grund av hans intensitet, skarpsinne och engagemang. Intellectuell diskussion och argumentation var hans passion, helt enkelt. Själv hade jag förmånen att vara hans samtalspartner under en del av hans mest aktiva modellteoretiska period, även om min roll mest var lyssnarens. Efter hand blev jag hans första doktorand, och så småningom i viss mening hans efterträdare på Filosofiska institutionen i Göteborg (professuren i logik återbesattes dock aldrig).

I samband med hans bortgång har jag åter fått uppleva hur aktad han var internationellt och hur viktiga hans insatser har varit. Så till exempel ordnade Dutch Association for Logic en eftermiddag ägnad åt hans minne i Utrecht. Vi är många som saknar Per Lindström.

DAG WESTERSTÅHL

LARS WERKÖ

1918–2009

Ledamoten av 5:e klassen LARS ALBERT WERKÖ avled 8 oktober i en ålder av 91 år. Han invaldes i Kungl. Samhället 1974.

Med Lars Werkö har en av de stora i svensk medicin gått bort. Han föddes i Karlskrona 1918, son till köpman Albert Nilsson och hans maka

Maria. Efter studentexamen 1936 vid Karlskrona Högre Allmänna Läroverk följde medicinstudier vid Karolinska Institutet i Stockholm som förde fram till medicine licentiat examen 1943.

Lars Werkö knöts till St Eriks sjukhus i Stockholm och disputerade 1947 vid Karolinska Institutet på en avhandling om övertrycksandningens inverkan på blodcirkulationen i hjärta och lungor. Avhandlingen sammanställdes under en forskarvistelse hos Nobelpristagaren André Cournand på Bellevue Hospital i New York City, NY, USA, där han inhämtade den då helt nya tekniken att med en kateter införd från ett perifert blodkärl studera blodtryck och blodflöde i högerhjärtat och i lungkretsloppet. Avhandlingen erhöll s.k. docentbetyg.

Nu inleddes en enastående forskarkarriär. Vid det för ändamålet upprättade laboratoriet på St Eriks sjukhus undersöktes nu i snabb takt patienter med allehanda störningar i den centrala cirkulationen men även friska försökspersoner. Dessa studier resulterade i en strid ström av artiklar, och gruppen vid St Eriks sjukhus uppmärksammades världen över.

Tre insatser förtjänar att särskilt framhållas. Den första rör möjligheten att registrera en pulskurva från vänster förmak. Genom att kila in hjärtkatetern långt ut i lungkretsloppet så att det kärlet helt täpptes till registrerades en tryckkurva som benämndes ”pulmonary wedge pressure”. Denna kurva visade sig vara en perfekt pulskurva från vänster förmak som nu för första gången kunde studeras. Den andra insatsen rör de systematiska studierna av central cirkulation vid förvärvade klaffel, särskilt mitralis-klaffen, som Lars Werkö 1964 sammanställde i boken *Mitral valvular disease*, en klassiker som fortfarande citeras i

läroböckerna. Den tredje insatsen jag vill lyfta fram är studierna av central cirkulation vid högt blodtryck där det för första gången slogs fast att blodtrycket är förhöjt genom att kärlmotståndet i blodbanan är ökat och inte för att hjärtat pumpar mera blod.

Lars Werkö utnämndes till professor i invärtesmedicin vid Göteborgs universitet 1956, övergick 1976 till läkemedelsbolaget Astra som vice koncernchef, d.v.s. medicinsk chef, för att sedan avsluta karriären som grundare av och ordförande för Statens beredning för utvärdering av medicinsk teknologi, SBU, under tiden 1987–96.

Lars Werkö innehade många uppdrag. Under tiden i Göteborg var han ordförande i Sveriges Läkarförbund 1962–66, ordförande i Göteborgs Läkarförening 1967–75 och dekanus för medicinska fakulteten 1974–76 men därutöver uppdrag i ett stort antal nationella och internationella administrativa och vetenskapliga råd och sammanslutningar.

Lars Werkö har själv beskrivit sitt liv och verksamhet i boken *Det gäller alltid livet* som utkom år 2000. I denna bok som omfattar drygt 500 sidor ger Lars Werkö en mycket livfull bild av svensk medicin från 1930-talet och framåt och den explosiva utvecklingen av den medicinska vetenskapen under dessa år som han själv i så stor utsträckning var med och formade som aktiv forskare, som framstående forskarhandledare och som lysande administratör. Lars Werkö delar in sitt liv i 20 års perioder – den första är barndomens och ungdomens Karlskrona, den andra medicinstudier och underläkareår i Stockholm, den tredje tiden som medicinprofessor i Göteborg och i den fjärde är han åter i Stockholm på Astra och på SBU fram till 1996. Det lämnar sålunda endast drygt 10 år som pensionär!

I sin bok diskuterar Lars Werkö sina insatser och lämnar helt överraskande följande bedömning av var han gjort mest nytta med orden:

”Kanske var det ändå inhoppet i Organisationssverige där mitt ordförandeskap för Läkarförbundet kom att bli en vattendelare mellan en urkonservativ för att inte säga bakåtsträvande organisation och en modernare och mer samhällstillvänd. Det gav mig en överblick över hela det svenska medicin-industriell-politiska komplexet som varit mig till både glädje och nytta fastän den inte kunnat hjälpa sjukvården i dess obönhörliga marsch utför, ledd av fåkunniga politiker utan översikt eller insikt med blicken envist fäst vid nästa mandatperiod”.

Citatet ger en god bild av Lars Werkös polemiska ådra, och han var utan tvivel en granskande och kritisk natur som med stort civilkurage

och kompetens yttrade sig i många frågor. Vi då unga har också en annan bild av honom. Jag deltog i hans första medicinkurs i Göteborg 1957 och kan vittna om att hans inträde på Sahlgrenska Sjukhuset markerade den moderna medicinens intåg i Göteborg, och vi unga flockades snart i stora skaror kring hans klinik. Vid denna tid infördes nya läkemedel, nya diagnostiska metoder och nya behandlingar i rasande takt, och den vetenskapliga aktiviteten sköt i höjden. Den ännu unga medicinska fakulteten i Göteborg framstod som en stor succé och det var till inte ringa del Lars Werkös förtjänst. Han förkroppsligade den nya moderna medicinen!

Lars Werkö hade ett oförtjänt rykte med sig från Stockholm som ”kateter-doktor” – en som bara forskat med katetrar inlagda i blodkärl och diverse andra hålrum men utan klinisk förankring. I själva verket var Lars Werkö en grundligt utbildad och erfaren kliniker från sin Stockholmstid, och vi unga lärde oss snabbt att respektera hans stora och breda kunnande inom medicinens olika fält.

Tyvär återvände Lars Werkö redan 1976 till Stockholm och hann därför inte spela någon framträdande roll i Kungl. Samhället där han invaldes 1974. Dock föreläste han hos oss året efter om hjärtinfarkter. Senare korresponderade han av och till med synpunkter på bl.a. invalsfrågor.

Det är inget tvivel om att Lars Werkö var en medicinens ”grand old man” i alla dess positiva bemärkelser. Han hade ett enormt inflytande över svensk sjukvård under mer än ett halvt sekel. Han var en outtröttlig debattör i medicinska frågor, och hans viktigaste språkrör var Läkartidningen. Han var intellektuellt intakt in i det sista och lämnade ett värdefullt bidrag till en bok, *Njurvårdens framtid*, som jag redigerade för mindre än ett år sedan. Bland hans främsta insatser måste framhållas att han var en förgrundsgestalt för vetenskapligt välgrundad – evidensbaserad – medicin långt innan det begreppet myntades. Till de stora insatserna vill jag också räkna hans bok *Det gäller alltid livet* där han gett sin bild av 1900-talets svenska medicin och som är ett mycket viktigt dokument från den tid som just flytt.

MATTIAS AURELL

GÖRAN KJELLMER

1931–2009

Professor emeritus GÖRAN KJELLMER avled den 22 oktober 2009 i en ålder av 78 år. Göran Kjellmer föddes 21 mars 1931. Han tog studenten vid Hvitfeldtska läroverket 1950, blev filosofie magister 1955 samt filosofie licentiat 1961. Han disputerade för doktorsgraden i engelska vid Göteborgs universitet 1971 och blev docent samma år. Han uppehöll en docentur fram till 1980 då han blev universitetslektor i engelska. Han utnämndes till innehavare av Andrew Carnegies professur i engelska, särskilt engelska språket 1994. Han har varit ledamot av Kungl. Samhällets 7:e klass sedan 1980.

Göran Kjellmer tillhörde den gamla stammens forskare som rörde sig fritt mellan olika områden inom anglistiken. Hans forskning har en bred spännvidd och kan placeras inom så vitt skilda områden som språkhistoria, ordsemantik, dialektologi, Shakespeare, fraseologi, lexikografi, syntax och korpuslingvistik. Han var inte främmande för mer tillämpade områden och har till exempel författat en ordlista med engelska och svenska språkliga termer och deras översättningar. Han har också bidragit till nyare forskningsområden som pragmatik och diskurs.

En linje i Göran Kjellmers omfattande produktion är intresset för hur ord kan ha flera olika betydelser och tolkas på olika sätt beroende på kontexten. Hans avhandling om ett semantiskt fält i medelengelska, *Context and Meaning* utgör på så sätt ett pionjärbete, men samma problem diskuteras också i många arbeten från modern engelska. Till hans arbeten om äldre engelska kan också räknas en bok om författarbestämning, *Did the "Pearl poet" write Pearl?* där han visar på hur man med hjälp av olika stilistiska och statistiska metoder kan komma till större klarhet i författarskapsfrågor. *Pearl* är ett känt medelengelskt epos som tillskrivits "the Pearl Poet". Slutsatsen av Kjellmers intrikata detektivarbete är att allt tyder på att "the Pearl poet didn't write Pearl".

Göran Kjellmer insåg tidigt vilka möjligheter som de nya datorerna

kunde erbjuda språkforskaren. Man kunde nu elektroniskt lagra stora mängder text i databaser (korpusar) och slapp det tidsödande arbetet med att insamla språkliga data manuellt. Kjellmer tillhörde pionjörerna bland korpuslingvisterna inom anglistiken, och han har visat att data från korpusar kan användas för att beskriva och belysa många olika språkliga problem. Det var naturligt att inbjuda honom både som medarrangör och talare vid det Nobelsymposium som ägde rum i Stockholm 1991 för att diskutera korpuslingvistikens möjligheter.

Intresset för korpusar och ordsemantik förenas i *A Dictionary of English Collocations*, utkommet 1994, som beskriver hur orden i språket förekommer tillsammans. Som material används en elektronisk korpus på en miljon ord med amerikansk engelska. Ordboken är baserad på de metoder och tekniker som utgjorde grunden för en kollokationsordbok för svenska språket, *Nusvensk frekvensordbok 3. Ordförbindelser/Collocations*, 1975, men principerna för att välja och analysera materialet ser olika ut för engelska. Ordboken är en föregångare till andra liknande ordböcker för engelska som bygger på ännu större elektroniska korpusar. Arbetet med kollokationer ledde till goda kontakter med professor John Sinclair i Birmingham som var en ledande gestalt inom korpuslingvistiken. Göran Kjellmer var till exempel med om att leda en kurs i korpusanvändning inom språkforskningen som organiserades av John Sinclair och Elena Tognini Bonelli vid Tuscan Word Centre utanför Florens. 1999 var han inbjuden till universitetet i Sao Paolo i Brasilien för att ge en kurs i korpuslingvistik. Vistelsen i Brasilien betydde mycket för att göra studenter och forskare intresserade av korpusar. Han fick också många vänner i Brasilien som han uppehöll kontakt med senare. Under hans besök anordnades den första korpuslingvistiska sammankomsten i Sao Paolo. I år, tio år senare, var det dags för den 8:e korpuslingvistiska konferensen som ägde rum i Rio och hölls till minne av honom.

Göran Kjellmer hade sin akademiska hemvist inom ICAME (International Computer Archive of Modern and Medieval English), en sammanslutning för forskare som arbetar med korpusar inom språkforskningen i engelska. Han har betytt mycket inom ICAME både som forskare och som person: "In addition to the huge and pioneering contribution he has made to our field, Göran has always been the soul of kindness and support, modesty and decency, enthusiasm and fun. We shall all miss him very much". Så sent som under försommaren i år

framträdde han vid den årliga ICAME-konferensen som ägde rum i Lancaster. Göran Kjellmer var en elegant föreläsare vars framträdanden präglades av stringens och logisk skärpa. Han kommer att saknas vid konferensen i vår där en plenarföreläsning kommer att tillägnas hans minne.

Göran Kjellmer var en produktiv forskare som var lika hemmastadd i äldre som i modern engelska. Förutom den stora ordboken har han publicerat ett stort antal mindre artiklar, språkliga 'pärlor' som visar på hans levande intresse för både små och stora språkliga problem. Utgångspunkten kunde vara ett språkligt exempel som väckt hans uppmärksamhet. Detta gav upphov till en skarpsinnig och initierad analys som sträckte sig långt utöver diskussionen av det ursprungliga exemplet.

Under hela sin akademiska karriär var Göran Kjellmer knuten till engelska institutionen i Göteborg som lärare och forskare. Han var en engagerande lärare som kunde förmedla sitt eget intresse för språket till studenterna. Han var kunnig, inspirerande, entusiastisk och hade förmågan att få varje student att känna sig sedd. Jag själv och andra kollegor har också upplevt honom som en konstruktiv kritiker av våra manus. Som person var Göran uppskattad för sin vänlighet och eftertänksamhet och för sin karaktäristiska blandning av humor och allvar. En kollega vid institutionen beskriver honom 'som ett underbart exempel på en människa vars relativa lågmäldhet och osvikliga taktfullhet alltid genomstrålas av en stor värme, en vilja till godhet, en härlig humor och ett rörligt intellekt'.

Göran Kjellmer hade många intressen. Han berättade gärna om sina fjällvandringar med brodern. Han var en stor musikälskare och spelade själv piano och luta.

KARIN AIJMER

BO KRASSE

1922–2009

Professor emeritus BO KRASSE avled den 23 november 2009 i en ålder av 87 år efter en längre tids sjukdom. Han var professor i cariologi vid Göteborgs universitet och invaldes i Kungl. Samhällets 5:e klass 1983 och blev den förste odontologen bland ledamöterna. Under en lång rad av år deltog han flitigt i Samhällets sammankomster.

Bo Krasse föddes i Malmö den 14 september 1922 som son till tandläkaren August Krasse och dennes hustru Margareta, född Ullberg. Efter studentexamen i hemstaden utbildade han sig till tandläkare vid Tandläkarinstitutet i Stockholm, den då enda utbildningsanstalten för tandläkare i Sverige.

Under studietiden i Stockholm träffade han sin blivande hustru och som färdiga tandläkare 1946 flyttade de norrut och fick sina första tjänster vid en ny folktandvårdsklinik i Arvidsjaur i norrbottniska Lappland. Tandhälsan var vid den tiden synnerligen dålig i Sverige och närmast katastrofal i norra delarna av landet. Bo Krasse talade om att de hade hamnat i ”kariesträsket”. Statistik från den tiden visade att det stora flertalet av förskolebarn hade karies, och bland skolbarnen var kariessjukdomen så utbredd att när en kariesfri elev registrerades skulle en speciell rapport skrivas till dåvarande Medicinalstyrelsen. Det skedde sällan. Rekryter, d.v.s. 19-20-åriga män som ryckte in till militärtjänst, genomgick så kallad tandmönstring och delades in i tre grupper: en grupp som hade hyggliga tänder skulle få normal tandvård under värnpliktstjänstgöringen, en andra grupp hade sämre tandtillstånd och fick bara hjälp med extraktion av värkande tänder, och den tredje gruppen hade så dålig tandstatus att de fick alla tänder extraerade och efter tre månaders läkning erhöll de helproteser. Ungefär en tredjedel av rekryterna fördelades till respektive grupp. Det betydde att ca en tredjedel av de unga soldaterna i Norrbotten kom att bli helprotesbärare. Tillståndet var inte bättre bland de unga kvinnorna, som ofta lät dra ut sina dåliga tänder och sätta in ”löständer” innan de skulle gif-

ta sig. Det är svårt att tro på detta idag, men eftersom jag själv var verksam i Lappland som tandläkare 8-10 år senare än paret Krasse kan jag bekräfta att tandhälsan var lika miserabel ännu i senare hälften av 1950-talet i de nordligaste länen i Sverige.

Bo Krasse såg inget slut på den dystra kariessituationen inom klinikkens upptagningsområde men frågade sig om eländet inte kunde förebyggas. Han återvände söderut och sökte sig till den nyöppnade tandläkarhögskolan i Malmö där han fick anställning samtidigt som han också arbetade i privatpraktik. Snart engagerades han som assistent vid de stora Vipeholmsundersökningarna, som genomfördes 1947–1951 vid det statliga sjukhuset för psykiskt utvecklingsstörda i Lund. Bakgrunden var ett riksdagsbeslut att uppdra åt Medicinalstyrelsen att företa en utredning om lämpliga åtgärder för att minska den stora utbredningen av de vanligaste tandsjukdomarna i landet. Efter ett omfattande förberedande utredningsarbete beslöts att starta undersökningar på Vipeholms sjukhus som hade ett relativt konstant patientmaterial. Detta skulle möjliggöra näringsfysiologiskt väl kontrollerade undersökningar. I en första fas undersöktes olika tillägg till en grundkost, t.ex. vissa vitaminer, benmjöl och fluortabletter, vilket dock inte hade någon påvisbar effekt på kariesaktiviteten. Intressantare resultat erhöles i senare faser av undersökningarna när socker i olika form tillfördes försökspersonerna. Socker vid måltid eller som söta drycker hade ingen nämnvärd effekt medan socker i klibbig form, toffees, mellan måltiderna gav en signifikant ökning av kariesaktiviteten. Resultaten fick ett starkt genomslag genom en nationell informationskampanj om risken för karies vid ofta upprepat sockerintag. Rekommendationen om ”lördagsgodis”, d.v.s. att man kan äta alla sötsaker man gillar men bara en gång i veckan spred sig också till andra länder. Studierna kom också att medföra ett starkt uppsving för forskning om karies och andra tandsjukdomar.

Vipeholmsundersökningarna har vid flera tillfällen under de gångna 60 åren kritiserats av etiska skäl, och det är högst osannolikt att de skulle godkännas idag av en forskningsetisk kommitté. Bo Krasse har vid flera tillfällen både internationellt och i Sverige försökt förklara och försvara projektet mot den starka kritiken. Faktiskt var hans sista publikation ett kapitel i en nordisk textbok 2008 med titeln *Vipeholmsundersökningarna 1947–1951 i ett aktuellt perspektiv. Klassiska studier som fått stor betydelse*. Bland hans starka argument kan näm-

nas att undersökningarna kom till efter ett riksdagsbeslut och genomfördes under ledning av dåvarande Medicinalstyrelsens chef Axel Höjer och en vetenskaplig kommitté med namnkunniga forskare, som flera gånger om året besökte försöksstationen på Vipeholm. Studierna var synnerligen väl planerade och de föregicks av förstudier, kontrollstudier och noggrann statistisk planläggning och analys på ett sätt som var unikt vid den tiden. Verksamheten skedde som ett teamwork av medicinare, kemist, mikrobiolog, statistiker och tandläkare, och leddes av docent Bengt Gustafsson, sedermera professor vid Karolinska institutet och mångårig chef för Medicinska forskningsrådet och sekreterare i Nobelkommittén vid KI. Mot den bakgrunden var det inte underligt att eventuella etiska problem med projektet inte diskuterades bland deltagarna eller i den första drygt 400-sidiga rapporten som publicerades 1952, redan inom ett år efter undersökningarnas slutförande.

I anslutning till Vipeholmsundersökningarna och i samarbete med bl.a. medicinska mikrobiologer undersökte Bo Krasse betydelsen av syrabildande bakterier för kariessjukdomen. Vid en av de första disputationerna vid tandläkarhögskolan i Malmö framlade han 1954 sin avhandling med fokus på laktobacillernas inverkan på kariesutvecklingen. Ett par år därefter rapporterade två amerikaner, Fitzgerald och Keyes, om kariesframkallande streptokocker, vilket fick Bo Krasse att söka sig till och arbeta vid deras laboratorium, den första av hans många forskningsresor till USA. Efter hemkomsten isolerade han en typ av dessa bakterier hos en kariesaktiv kvinna, och metoder att bekämpa dem utvecklades. Hans forskningsaktivitet var omfattande samtidigt som han var kursgivare i oral mikrobiologi. Han blev laborator i karieslära i Malmö 1958 och utnämndes 1969 till professor i motsvarande ämne vid den nya odontologiska fakulteten i Göteborg. Ämnet fick då namnet cariologi. Han blev fakultetens första dekanus och vann sig om att etablera odontologin som en forskningsaktiv del av universitetet. Hans ständiga betoning av forskningens betydelse gav också resultat, och den unga fakulteten hade snart vetenskapligt nått en tio-i-topplacering bland världens tandläkarhögskolor. Vid de senaste rankingarna har den hört till de tre främsta. Hans egen forskning med fokus på karies mikrobiologi uppmärksammades också internationellt, och han fick 1980 som förste svensk det prestigefyllda priset i cariologi från International Association for Dental Research.

Bo Krasses forskning kanaliserades genom hans doktorander till oli-

ka problem inom cariologin, vilket resulterade i en rad disputationer. Han hade också ett vittförgrenat internationellt nätverk med forskningsperioder på University of Alabama (1958), National Institute of Health (NIH) (1962), Forsyth Institute i Boston (1974), University of British Columbia i Vancouver (1982), NIH (1985). Detta samarbete med en rad erkända forskare bidrog till att inte mindre än sju av dem kom att promoveras till hedersdoktorer vid Göteborgs universitet på Bo Krasses initiativ.

Bo Krasse hade flera nationella och internationella uppdrag. Således var han vetenskapligt råd både vid Socialstyrelsen och vid Livsmedelsverket i Sverige, och han ingick i The Caries Task Force vid National Institute of Dental Research i USA. Han deltog också som expert i förarbetena till den svenska tandvårdsförsäkringen som startade 1974. Långt senare, efter sin pensionering, arbetade han engagerat för införandet av premietandvård som till att börja med av många bemöttes med misstro. Men efter en lyckad försöksperiod har den fått en bred anslutning inom folktandvården i Västra Götalandsregionen. Premietandvård innebär att patienterna betalar en fast årlig avgift efter att deras tandstatus granskats och risken för framtida behov av tandvård beräknats. Avsikten är att detta system ska stimulera både tandläkare och patienter att utnyttja befintliga kunskaper om prevention mot de vanliga tandsjukdomarna.

Bo Krasses engagemang sträckte sig långt utanför akademien vilket bland annat illustreras av att han var President i Göteborgs Rotaryklubb 1978–1979 och under samma period ordförande i Göteborgs Tandläkare-Sällskap (GTS) där han 1993 blev hedersledamot. En annan aktivitet som var viktig för Bo Krasse var golf. Han valde sina partners på golfgrunden bland kvalificerade vetenskapsmän och kunde därigenom förkovra sig i nya forskningsområden. Han flyttade för några år sedan tillbaka till sin födelsestad men vittnade ofta om hur starkt han saknade de händelserika åren i Göteborg.

Med Bo Krasse har odontologin förlorat en entusiastisk och framgångsrik forskare.

GUNNAR E. CARLSSON